

A kreatív gazdaság városföldrajzi hatásai a budapesti agglomeráció példáján

Dr. Egedy Tamás
MTA doktori értekezés

Budapest
2020

Tartalom

1	Bevezetés.....	1
1.1	Problémafelvetés	1
1.2	Célkitűzések, kutatási kérdések és a disszertáció felépítése.....	3
2	A téma elméleti keretrendszere.....	5
2.1	Út a fordizmusból a posztfordizmusba	5
2.2	A kreatív gazdaság városföldrajzának elméleti alapjai.....	7
2.2.1	<i>A kreativitás és a kreatív gazdaság.....</i>	<i>7</i>
2.2.2	<i>A kulturális ipar.....</i>	<i>15</i>
2.2.3	<i>A kreatív ipar</i>	<i>17</i>
2.2.4	<i>A kreatív osztály.....</i>	<i>19</i>
2.2.5	<i>A kreatív város.....</i>	<i>24</i>
2.2.6	<i>A kreatív és okos város közötti link: az IKT.....</i>	<i>30</i>
2.2.7	<i>Az okos város</i>	<i>33</i>
2.3	A városrégiók területének átalakulása a posztfordi korban	37
2.3.1	<i>A poszt szocialista városfejlődés jellemzői.....</i>	<i>37</i>
2.3.2	<i>A metropolizáció, a policentrikus fejlődés és az ingázás.....</i>	<i>39</i>
2.3.3	<i>A területhasználat átalakulása</i>	<i>42</i>
2.3.4	<i>A városrehabilitáció szerepe.....</i>	<i>43</i>
3	Empirikus kutatások és eredmények	47
3.1	A kreatív gazdaság helyzete az európai nagyvárosokban	47
3.2	A kreatív gazdaság Magyarországon.....	51
3.2.1	<i>A kutatások módszertani háttere</i>	<i>51</i>
3.2.2	<i>A kreatív gazdaság fejlődésének időbeli és szektorális jellemzői</i>	<i>54</i>
3.2.3	<i>A kreatív gazdaság területi és településföldrajzi jellemzői.....</i>	<i>57</i>
3.2.4	<i>A kreatív foglalkozásúak véleménye a budapesti agglomerációról.....</i>	<i>66</i>
3.2.5	<i>Az IKT szektor jellemzői a statisztikai adatok tükrében.....</i>	<i>71</i>

3.3 Hazai okos város kutatások	74
3.4 A budapesti agglomeráció területének átalakulása és a kreatív gazdaság hatásai	80
3.4.1 <i>A metropolizáció és az ingázás hatása a földrajzi tér átalakulására</i>	80
3.4.2 <i>A területhasználat átalakulásának legfontosabb jellemzői</i>	85
3.4.3 <i>A városrehabilitáció és a kreatív gazdaság kapcsolata</i>	90
3.4.4 <i>Kreatív és tudásintenzív területi klaszterek a budapesti agglomerációban</i>	98
3.5 Kreatív gazdaság és városfejlesztés a terület- és településfejlesztési politikában	99
3.5.1 <i>Nemzeti politikák és stratégiák</i>	99
3.5.2 <i>Regionális és helyi fejlesztéspolitikák, stratégiák</i>	101
4 Az elméleti és empirikus eredmények szintézise	104
4.1 A kreatív gazdaság ciklusos fejlődése.....	104
4.2 A mozaikos város.....	106
4.3 Az újragondolt város	108
5 Összefoglalás	110
Irodalom	116
Mellékletek	
Fotógyűjtemény	

1 Bevezetés

1.1 Problémafelvetés

Az elmúlt évtizedekben a globalizáció erősödésével, a termelő társadalom egyfajta háttérbe szorulásával, a technológiai forradalom térnyerésével, az életmódbeli és kulturális változásokkal párhuzamosan egy új társadalmi rend, az információ és tudás társadalma jelent meg, amelyben *a tudás, a kreativitás és az innováció* megléte elengedhetetlenül fontos versenyképességi tényezővé vált. A fejlett országokban az ipari társadalom megszűnik és fokozatosan átadja helyét az információs társadalomnak, majd a tudástársadalomnak. Kao (1999) szerint napjainkban már nem a tudás vagy az információ, hanem a kreativitás korát éljük és a kreativitás az a tényező, amely még inkább megnöveli a tudás hasznosságát és értékét. Florida (2002) már kreatív társadalomról beszélt, amelynek a kezében az információ és a tudás csak eszközként jelenik meg. A korábban csak a pszichológiában megjelenő kreativitás fogalma fokozatosan átszivárgott a gazdasági életbe. A kreativitás mint fogalom, egyéni kompetencia és gazdasági hajtóerő bekerült a 21. század társadalmának mindennapi életébe, szóhasználatába. Az elmúlt bő egy évtizedben a 2007-2008-as globális pénzügyi, majd a 2020-as globális egészségügyi válság után az egyes nemzetgazdaságok számára a kreatív és tudásintenzív iparágak új perspektívát nyitottak és nyithatnak. A kreativitás ugyanis új lehetőségeket teremt nemcsak a képzett rétegek, hanem a marginális csoportok számára is, hogy részt vegyenek a gazdasági fejlődésben. Ily módon a kreatív gazdaság minden réteg számára megteremti a lehetőséget, hogy tehetségéből profitáljon és aktívan kivegye részét a társadalmi munkamegosztásból.

Az információ, a tudás, a kreativitás és az innováció jelentősége mellett feltétlenül szólnunk kell a *földrajzi hely* szerepéről. A globalizáció megjelenése és ezzel párhuzamosan a lokalizáció erősödése megváltoztatta a hely fontosságáról alkotott elképzeléseket. Az 1990-es évektől a közgazdaságtanban és a gazdaságföldrajzban a földrajzi hely jelentőségének fokozatos újjáéledését figyelhettük meg. A vállalatok versenyképességének vizsgálatában átértékelődött a hely szerepe, a korábban egyértelműen meghatározható kemény telepítési tényezők – mint a föld, munka vagy tőke – mellett megjelentek a puha telepítési tényezők is, amelyek még komplexebbé tették azt a korántsem egyszerű kérdést, hogy a mára globálissá vált vállalatok hova helyezték telephelyeiket. Mindemellett nyilvánvalóvá vált az is, hogy a gazdaság sikerességének nem csupán *a lépték, a térszerveződés, a specializáció vagy a termelési mód* a titka, hanem legalább ennyire *a kreativitás* is (Phelps–Ozawa 2003). A gazdasági dinamizmust napjainkban azok a tevékenységek képviselik, amelyekben a fő értéket a kreativitás és tudás által hozzáadott érték adja.

A kreatív kor új társadalmi és gazdasági világrendet teremtett és átalakította a versenyképességről alkotott elképzeléseket (Enyedi 2012). A kreatív korban a fő szerepet társadalmi és gazdasági szempontból a kreativitás, földrajzi szempontból pedig a városok játsszák. A városok azok a települések, ahol a tudást előállítják, tesztelik, adaptálják és továbbadják (Hall 1998). A városok olyan kreatív miliőt, dinamikát, mobilis tőkét és munkaerőt hordoznak magukban, ahol a gazdasági növekedés belülről fakad. A városokat viszont sokkal inkább tágabb gazdasági rendszerek, hálózatok és áramlatok részeként értelmezhetjük, mint sem önálló egységekként (Turok 2003). A városok lényegében a modern, hálózatos tér és gazdaság virtuális és valós földrajzi hubjai. A városrégiók így módon egyre inkább egy integrált hálózat

részeivé válnak, ily módon a városi agglomerációk térbeli-gazdasági hálózatokká alakulnak át, amelyben a regionális és nemzeti határok egyre kisebb szerepet játszanak (Burger et al. 2011). Mindez a városrégiók hierarchikus vagy összekapcsolódó globális hálózatainak a kialakulása felé mutat. Ugyanakkor a globalizálódó környezetben a városok a rendelkezésre álló erőforrások megszerzése érdekében egyre inkább versenyre kényszerülnek más városokkal.

A kreativitás, a kreatív gazdaság és a városok fejlődése az elmúlt évtizedekben egyre jobban összefonódott. A városfejlődés dinamikája ma nagyban függ az új tudás, a kreativitás, az innováció, valamint a technológia jelenlététől és kihasználásától (Lombardi–Cooper 2010). A környezeti változások, a társadalmi és gazdasági növekedés egyre nagyobb nyomást helyeznek a városrégiókra és városokra, ami új, innovatív és hatékony városfejlesztési stratégiákat, technikákat és eszközöket követel meg. Ezekkel lehetővé válik a városi életminőség, a kreativitás, a vitalitás, a fenntarthatóság és az élhetőség javítása a városokban (Healey 2007). Nem véletlen, hogy a városok nemzetközi és hazai versenyében egyre nagyobb szerepe van annak, hogy milyen társadalmi és gazdasági környezetet képesek kínálni a kreatív gazdaság letelepedéséhez (Musterd–Murie 2010). A modern városok éppen ezért a lehető legjobb minőséget próbálják megteremteni és legjobb arcukat próbálják felmutatni a kreatív gazdaság számára, nyitott, vonzó városi miliőt próbálnak teremteni a hálózatok, üzletek működéséhez és letelepedéséhez. Azok a városok, amelyek világos, megbízható és vonzó vízióval rendelkeznek a fejlesztések terén, sokkal hatékonyabban képesek a fogyasztókat, fejlesztőket és turistákat a városba vonzani és hosszú távon jobb fejlesztési kilátásaik vannak (Vanolo 2017).

Már az 1970-es években nyilvánvalóvá vált, hogy *a kreatív gazdaság fejlődése társadalmi konfliktusokat és egyenlőtlen fejlődést hoz magával*. Bár az új gazdasági rendszer a jóléti állam szerepének növekedését igényelte volna, az állam finanszírozási lehetőségei egyre jobban beszűkültek. Az ezredforduló óta a kreatív kor társadalmában kezdettől fogva jelen lévő polarizációs folyamatok felerősödtek, amit a kreatív gazdaság és a kreatív város koncepciója nem tudott érdemben befolyásolni. Nem véletlen, hogy a kreatív és tudás alapú gazdaságban élen járó városok gyakran *a leginkább kiegyenlítetlenek* (Lee et al. 2016). A város fejlődéséből és gazdasági növekedéséből tehát a városlakók nem egyformán részesülnek, a városokban tapasztalható egyenlőtlenségek egyre nőnek (Liu–Jeong 2019). Nem meglepő, hogy olyan új politikák láttak napvilágot, mint a befogadó város (inclusive cities) (UN-Habitat 2016), „all-in cities” (Treuhart 2016), „nyitott városok” (Greene et al. 2016), s egyre erősebben fogalmazódik meg a városban megtermelt javak újraelosztásának gondolata (Lee 2018).

A kreatív korban jelentősen átalakultak maguk a városok is. Fokozatosan átalakult a város gazdasága, társadalma és nem utolsósorban a város, illetve a városrégió fizikai környezete és térbeli megjelenése. Egyrészt a neoliberális gazdaságpolitika által támogatva a városrehabilitációs beavatkozásoknak köszönhetően elindult a városok épített környezetének és belső szerkezetének átalakulása, másrészt a szuburbanizációnak és a városok szétterjedésének köszönhetően alapvetően megváltozott a városrégiók területhasználata.

Gazdasági szempontból fontos kérdésként fogalmazhatjuk meg, hogy vajon a keresleti, vagy a kínálati oldal mozgatja-e a városok átalakulását? Glaeser (2011) szerint a 20. századi termelő városok a 21. századra fogyasztó városokká alakultak át, amelyek akkor tudnak megfelelően fejlődni, ha bőségesen állnak rendelkezésre a szükségleteket kielégítő kényelmi szolgáltatások és javak. Storper és Scott (2009) ugyanakkor amellett érvelnek, hogy a városok fejlődését nem ezen javak megléte, hanem sokkal inkább munkahelyteremtő kapacitásaik mozgatják. Tehát nem a termékek és jóságok, hanem a munka vonzzák a városokba a magasan

képzett munkaerőt. A kreatív gazdaság jól ötvözi a két elmélet előnyeit és jól kiküszöböli hátrányait, így módon kiválóan alkalmazható napjaink városfejlesztési folyamatainak magyarázatában.

1.2 Célkitűzések, kutatási kérdések és a disszertáció felépítése

A disszertáció fő célja, hogy a kreatív gazdaság városfejlesztésre gyakorolt legfontosabb hatásait és ennek a folyamatnak a városföldrajzi jellemzőit feltárja. A disszertáció fő kutatási kérdései a következők:

- Melyek a kreatív gazdaság városfejlesztésre gyakorolt legfontosabb hatásai a posztfordi időszakban?
- Hogyan alakul át a kreatív gazdaság hatására a város földrajzi környezete és szövete, hogyan változik meg a városokban a földrajzi tér?
- Milyen jellegzetességei és városföldrajzi következményei vannak a kreatív gazdaság fejlődésének a budapesti agglomerációban?

A kreatív gazdaság városföldrajzát elméleti és gyakorlati szempontból közelítem meg. A disszertáció három részre osztható fel: az első részben áttekintem a témakör elméleti hátterét, a második részben összefoglalom a témakört érintő, általam és kollégákkal közösen elvégzett empirikus kutatások eredményeit, a harmadik részben pedig az elméleti és empirikus eredmények szintézisét végzem el. A dolgozat külön módszertani részt nem tartalmaz, a széleskörű empirikus vizsgálatok miatt szakmailag jobb megoldásnak láttam és a bemutatott eredmények megértését és interpretálhatóságát is jobban segíti, ha az alkalmazott módszertan nem válik el a kutatási eredmények bemutatásától.

Az elméleti rész célja az, hogy a kreatív gazdaság és a városfejlesztés globális folyamatait leíró elméleteket, koncepciókat és modelleket bemutassa, értelmezze és magyarázza. Első lépésben összefoglalom a fordizmusból a posztfordizmusba való átmenet legfontosabb társadalmi, gazdasági és városföldrajzi jellemzőit. Kiemelt figyelmet szentelek a kelet-közép-európai posztiszocialista városfejlesztés jellegzetességeinek. Ezután bemutatom azokat az elméleteket és koncepciókat, amelyek a kreatív gazdaság fejlődésének történetét meghatározták. Röviden feltárom a kreativitás szerepét korunk gazdaságában, illetve felvázolom a kreatív gazdaság működését és jellemzőit. Ezután bemutatom azt a fejlődési utat, amelyen keresztül eljutottunk a kulturális ipar koncepciójától a kreatív ipar és kreatív osztály elméletén át a kreatív város koncepciójáig. Részletesen foglalkozom a tudásintenzív ágazatok közül az infokommunikációs technológiák (IKT) helyzetével, amely értelmezésem szerint összekötő kapocsként jelenik meg a kreatív város és az okos város koncepciója között. Más szóval bemutatom annak a nagyívű folyamatnak a legfontosabb mérföldköveit, s azon társadalmi, gazdasági és városföldrajzi folyamatokat, amelyek a kulturális ipar megjelenésétől az okos városok megjelenéséig tartó fél évszázadot jellemezték.

Az elméleti rész utolsó gondolkörét a városok és a városrégiók külső és belső területeinek átalakulását leíró teóriáknak szentelem. Röviden bemutatom a metropolizáció, szuburbanizáció és urban sprawl, valamint az ingázás és a területhasználat városfejlesztést érintő folyamatainak elméleti hátterét. A városok belső területének átalakulását a klaszterképződés és a városrehabilitáció elméletén keresztül közelítem meg. Az egyes témaköröknél hangsúlyosan jelenik meg a kelet-közép-európai folyamatok rövid bemutatása. Bár ezen folyamatok és

elméletek csak áttételesen kapcsolódnak a kreatív gazdaság témaköréhez, a releváns városföldrajzi folyamatok megértéséhez és interpretálásához áttekintésük nélkülözhetetlen.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az elméleti részben tárgyalt koncepciók és folyamatok mindig az adott hatalmi és politikai térben értelmezendők, de a disszertációnak nem célja az állam és a politika szerepének, valamint közgazdaságtani alapjainak a vizsgálata. Ugyancsak eltekintek a kreatív gazdaság mérésének, a kérdéskör módszertani kérdéseinek és kihívásainak a bemutatásától, ami egyértelműen szétfeszítené a dolgozat kereteit (a kreatív gazdaság mérésére közel húszféle módszertan, komplex indikátor létezik).

A dolgozat empirikus része az elmúlt évtizedben általam és kollégákkal együttműködve elvégzett empirikus kutatások legfontosabb eredményeit foglalja össze. Az empirikus részben először a kreatív gazdasággal összefüggő kutatási eredményeimet, majd a budapesti városrégió területi átalakulásával kapcsolatos eredményeimet mutatom be. A dolgozatban párhuzamosan használom a budapesti városrégió, illetve a budapesti agglomeráció fogalmát. Előbbi az Európai Unióban használt funkcionális várostérsséggel egyezik meg (jelenleg 186 település), utóbbi a 89/1997. (V.28.) számú kormányrendelet által lehatárolt területi egységet foglalja magába (jelenleg 81 település). Első körben nemzetközi tapasztalatokról számolok be, amelynek során arra kérdésre keresem a választ, hogy az európai nagyvárosokban melyek a kreatív gazdaság legfontosabb jellemzői és telepítő tényezői, illetve milyen alapvető különbségek fedezhetők fel a kreatív gazdaság nyugat-európai és kelet-európai fejlődésében? Az empirikus rész második témakörében a magyar kreatív gazdaság területi és településföldrajzi jellemzőit foglalom össze, ennek keretében részletesen feltárom a budapesti városrégió kreatív gazdaságának hátterét, valamint a budapesti kreatív osztály véleményét a városrégió helyzetéről. Az empirikus rész harmadik, utolsó szakaszában az elméleti részben már megismert városföldrajzi folyamatok (metropolizáció, ingázás, városrehabilitáció és városfejlesztés, klaszteresedés) aktuális eredményeiről számolok be. A kutatási eredmények bemutatása és a folyamatok feltárása a budapesti agglomerációra fókuszál.

Az elméleti és empirikus eredményeket a disszertáció harmadik részében szintetizálom. Ezekben a fejezetekben három új modellt mutatok be: az első modell a kreatív gazdaság ciklusos fejlődését vázolja fel, a második modell a kelet-közép-európai városfejlődés mozaikos város elméletét mutatja be, míg a harmadik modell az újragondolt város elméletén keresztül egy jövőbeli városfejlődési út lehetőségét tárja elénk.

A dolgozat a kreatív gazdaság városföldrajzának összefoglalására tesz kísérletet és időben eljut az intelligens (okos) kor előszobáig. Az összefoglaló mű megírását az is indokolta, hogy a kreatív kor véleményem szerint lassan lezárul és a városfejlődés új korszaka elé nézünk.

2 A téma elméleti keretrendszere

2.1 Út a fordizmusból a posztfordizmusba

A második világháború után az európai országokban jelentős iparosítási hullám vette kezdetét, amelynek hatása igazából az 1960-as években bontakozott ki. Ebben az évtizedben terjedtek el *a standardizált gyártási rutinokat felülmúló termelési technikák és technológiák*, amelyeket félig képzett, vagy betanított munkások hada működtetett. Az iparosításhoz hasonlóan az 1950-es években megjelenő tömeges fogyasztás is ebben az évtizedben teljesedett ki. Egyre nőtt a választék, az emberek egyre inkább a fogyasztási szokásaikon keresztül próbálták megkülönböztetni magukat másoktól. Fokozatosan előtérbe kerültek a zene, a nyelv, a stílus, vagyis a kulturális szokások (D'Ovidio 2016).

Az 1970-es években a gazdasági verseny egyre erősödött, a világpiac szegmentálódott, aminek köszönhetően a cégek egyre óvatosabbak lettek a gépi infrastruktúrába történő hosszú távú beruházások terén. Ennek oka az volt, hogy mire megvalósult a technológiai beruházás, a piaci kereslet gyakran megszűnt. A piaci ármozgások mértéke és gyorsasága (volatilitása) nőtt. A piac nemzetköziesedett, amelyet a globalizációs folyamatok egyre erősebben érintettek. A globalizáció következtében élesedett a nemzetközi verseny, a rugalmasan és gyorsan változó keresletet a tradicionális gyártási folyamatokra, tömegtermelésre berendezkedett vállalatok egyre kevésbé voltak képesek követni és válságba kerültek. A *szükséglet differenciálódása* a posztfordi gazdaság egyik legfontosabb jellemzője (Kumar 1995). Míg a fordizmus az olcsón előállítható, sorozatgyártásban előállított termékekre rendezkedett be, a posztfordi korban a szükséglet *a kis szériában előállított, specializált termékek* felé mozdult el (Albertsen 1988).

A szükséglet pedig rugalmasan változott, ami a termelésben rugalmas specializációt hívott életre (Piore and Sabel 1984). A *rugalmas specializáció* nagyban függ az új információs technológiáktól, amelyek a rugalmasan változó szükségletekhez történő gyors alkalmazkodást teszik lehetővé. A cégek változékony, rugalmas termelése természetesen rugalmas menedzselési és szervezeti formákat követelt meg. Az 1980-as években egyre több szerző foglalkozott a posztfordi rugalmas specializációval, amelyben a kisvállalkozások folyamatosan a kooperáció és kompetíció (vagyis az együttműködés és a verseny) keretei között működnek (Piore–Sabel 1984). Az angol nyelvű szakirodalom ezt a folyamatot *coopetition* (cooperation + competition) néven említi (Brandenburger–Nalebuff 1996). Az együttműködésben a kis cégek általában önkéntesen vesznek részt, mert ezen keresztül olyan információkhoz juthatnak, amelyek működésüket segítik és versenyképességüket növelik. A cégek és vállalkozások közötti versenynek kétféle pozitív hatása is van a helyi gazdaság fejlődésére: egyrészt a szelekciós mechanizmusokon keresztül megszűnnek az elavult termékeket gyártó cégek, másrészt a meglévő cégek számára ösztönzőleg hat a verseny, hogy technológiájukat és szervezeti struktúrájukat fejlesszék. A helyi klaszterből aztán a verseny révén kiemelkedhetnek azok a dinamikus cégek, amelyek a növekedés egy adott szintjén bekapcsolódhatnak a globális termelési és elosztási hálózatokba. Ez végső soron gyengíteni fogja helyi kötődésüket, de erősíteni fogja versenyképességüket.

Az 1980-as évekre a fogyasztási szokások tehát alapvetően megváltoztak, ami utat nyitott a kulturális javak piacosításának. A fogyasztók egyre gyakrabban kerestek egyedi, szimbolikus kulturális termékeket. A mindennapi életben megjelent *az esztétika, mint érték*, ami magával hozta az esztétikus és szimbolikus javak elterjedését a piacon (Lash–Urry 1994). A szimbolikus és

esztétikus termékek gyártása viszont nem hagyta el a várost, a termékek előállításának színhelye továbbra is a város maradt (Hall 1998). Megindult a kulturális és kreatív ipar kibontakozása, ami a városok védjegye lett. A kultúra és a gazdaság egyre jobban összefonódtak, a kibontakozó kulturális gazdaság pedig új terepet nyitott a városok versenyében.

A posztfordi időszakban – elsősorban Észak-Amerikában és a nyugat-európai országokban – a *nagy ipari üzemek deindusztrializációjának* lehettünk tanúi, míg ezzel párhuzamosan a kulturális gazdaság urbanizációja ment végbe. A tömegtermelés korábbi helyszínei az immateriális javak előállításának helyeivé alakultak át. A nagyvállalatok kora lejárt és a városi gazdaságok egyre inkább a kis, elaprózott cégek újraagglomerálódásával fejlődtek tovább. A specializáció ezen cégek figyelmét a rugalmasság felé fordította, az agglomerálódás pedig csökkentette a költségeiket. A folyamat eredményeként a helyi termelők alvállalkozói szerződéseken alapuló sűrű hálózata alakult ki. A kibontakozó globalizáció az egyik oldalon a standardizált termelési tevékenységek dezintegrációját hozta magával, míg a másikon a menedzseri, ellenőrzési, projekt- és dizájn-tevékenységek koncentrációját eredményezte (Sassen 2000, 2001b). Az új keretek között különösen azok a városok tudtak gyorsan fejlődni, amelyek a kooperatív kompetíció és a rugalmas specializáció kultúráját elsajátították (Saxenian 1994). Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a fordí termelés az átalakulás során nem tűnt teljesen el, a fordí és posztfordí termelési módok mindmáig együttesen jelen vannak a városokban (Soja 2000).

A posztfordí gazdasági átalakulás másik látványos következménye *a gazdaság és a tér kapcsolatának megváltozása* volt. Megjelentek az ipari klaszterek, a korábbi óriási multinacionális vállalatok átalakultak és helyüket a kicsi és egymással együttműködő cégek klaszterei vették át. A gazdasági kapcsolatok a cégen belüli és cégek közötti együttműködés irányába mozdultak el. A posztfordí gazdaság a városi területeket is átformálta. A kis cégek sokkal mozgékonyabbak voltak és gyakran elhagyták a város területét. Felértékelődtek a város környéki, szuburbán, agglomerációs telephelyek, amelyek olcsóbb működési feltételeket kínáltak a cégek számára. A másik folyamat a barnamezős területek kialakulása volt a város szövetén belül: a korábbi nagyvállalatok hátrahagyott, üres épületei új várostervezési kihívásként jelentkeztek. Politikai téren a posztfordí átalakulás az osztályalapú politizálás megszűnését, a tömeges szakszervezetek elhalványulását, a civil mozgalmak és hálózatok elterjedését hozta magával, amelyben az önkormányzatiság legfontosabb feladatává a munkahelyteremtés vált.

Társadalmi téren a posztfordí átalakulás szintén jelentős átstrukturálódást eredményezett. Az ipari termelés jelentősége csökkent, *a szolgáltatások szerepe nőtt*, ami a társadalom foglalkoztatási összetételének megváltozásában is visszaköszönt. Fokozatosan nőtt a kreatív és tudásintenzív foglalkoztatottak száma, ami a kreatív osztály arányának és szerepének növekedését hozta magával.

A gazdaság posztfordí átalakulását kulturális és gazdasági oldalról is megközelíthetjük: Jameson (1991) szerint a posztfordí átmenet során nem történt más, mint hogy a kapitalista termelési mód alkalmazkodott a megváltozott fogyasztói szokásokhoz, ugyanakkor Harvey (1989) szerint a folyamat éppen fordítva zajlott le, vagyis a kapitalista elitek rugalmasabb és ezáltal jövedelmezőbb felhalmozási rezsimre történő átállása miatt ment végbe, amihez igazodtak a fogyasztói szokások. Kétségtelen, hogy a fordista gazdaság az elégtelen K+F beruházások, az 1970-es években növekvő nyersanyagárak, a piacok tömegáruval történő telítődése, a monoton munkakörülmények és a környezet növekvő terhelése miatt egyre

csökkenő profitrátát mutatott, ami végső soron alapvetően hozzájárult a posztfordi átalakuláshoz és egyúttal a városok átalakulását is magával hozta (Berki 2014).

A városok posztfordi átalakulását Scott (2014) szerint négy alapvető folyamat határozta meg: 1) a termelés egyre inkább az egyedi, kevésbé sztenderdizált termékek felé fordult a technológiaintenzív iparágakban, az üzleti és pénzügyi szférában, a személyre szabott szolgáltatásokban és a kulturális iparban, különösen média- és divatágazatban; 2) A felsorolt ágazatok horizontális és vertikális dezintegrációjának és újraszületésének lehettünk tanúi, amelynek során elsősorban az agglomerációkban és nagyvárosokban a termelés speciális és egymást kiegészítő hálózatai jelentek meg; 3) Ezen ágazatok jelentősége a gazdaságban egyre nőtt, a folyamatot a céghez és helyhez köthető termékspecifikáció megjelenése jellemezte; 4) Az átalakulás során jelentősen megnőtt a magas szintű kognitív és kulturális képességekkel rendelkező munkaerő, valamint a kreatív kapacitásokra épülő munkahelyek aránya. Scott szerint a posztfordizmus helyett sokkal inkább kognitív-kulturális kapitalizmusról kellene beszélnünk (Scott 2014), hiszen ebben a fogalomban sokkal jobban visszaköszön a munkaerő agyi és kreatív kapacitásain alapuló gazdasági tevékenység.

A gazdaság posztfordista átalakulása a szocialista országokban csak a rendszerváltozás után indult meg (Kiss 2002). Az állam által irányított tervgazdaságban a városközpontokban a fizikai, társadalmi és funkcionális változások kevésbé voltak megfigyelhetők, sokkal lassabban mentek végbe (Musil 2005). A kelet-közép-európai országokban a posztfordi átalakulást Hauptmann és szerzőtársai (2000) szerint úgy foglalhatjuk össze, hogy egyrészt a szolgáltatások fejlődésének köszönhetően *megindult a kommercializálódás és a városközpontok növekedése*, a belvárosok fejlődése stagnált, de szigetszerűen új, dinamikus szektorok telepedtek be, másrészt kezdetben a kereskedelmi, később a lakossági szuburbanizációnak köszönhetően *dinamikusan fejlődtek a külső és szuburbán területek*.

2.2 A kreatív gazdaság városföldrajzának elméleti alapjai

2.2.1 A kreativitás és a kreatív gazdaság

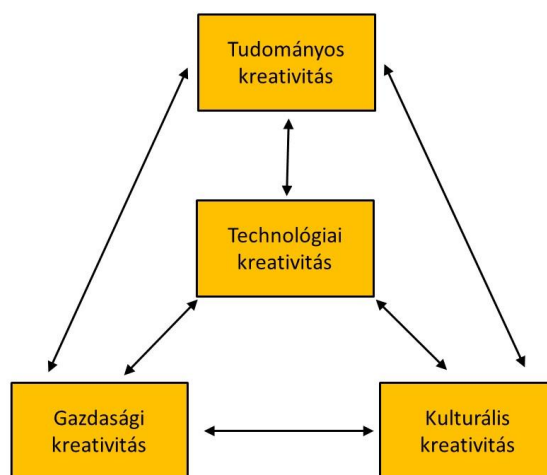
A kreativitás jellemzői

A *kreativitás* kifejezés a latin 'creo' – terem, alkot, létrehoz – szóból származik. A kreativitás tudományos kutatása a 20. század elején kezdődött a pszichológiatudományban. A kreativitás jellemzője a nyitottság, a probléma átfogalmazásának képessége, illetve össze nem illő megoldáselemek összeillesztése. Szabó (2002) szerint kétféle gondolkodás létezik: analitikai és kreatív gondolkodás. Előbbi logikus, előrelátható, összetartó, konvergens és vertikális, utóbbi nagy képzelőerővel és fantáziával rendelkezik, nem előrelátható, széttartó, divergens és laterális. Az analitikai gondolkodásnak szabályai vannak, amelyek lehetővé teszik a sajátos vagy előre megjósolható válasz logikai megközelítését. A kreatív gondolkodás viszont kreatív fantáziát (képzelőerőt) igényel és egynél több válaszhoz vezethet. Greve (2009) is úgy érvel, hogy a kreativitás a megszokott kereteken kívüli gondolkodásmódot jelenti, ami új ötletekhez és új problémamegoldási módszerekhez vezet. A kreativitás egyben az innovációnak is az alapja, ami a tudás interdiszciplináris használatát kívánja meg. A kreativitás ily módon egy olyan új alkotás létrehozásával végződik, amelyet az adott időpontban egy csoport hasznosnak, elfogadhatónak és kielégítőnek ítél meg (Landau 1976).

Eysenck (1996) szerint a kreativitáshoz mindenképpen szükséges egyes kognitív tényezők megléte (pl. intelligencia, tudás, technikai készségek, speciális tehetség), de nem elhanyagolható a személyiségjegyek (pl. motiváció, magabiztosság, nonkonformizmus) és a környezeti tényezők (pl. politika, vallás, kultúra, társadalmi-gazdasági tényezők, oktatás) jelentősége sem.

Napjainkban a kreativitásnak összesen több mint hatvanféle definíciója létezik, de általános a konszenzus abban, hogy az originalitás (eredetiség) és a hasznosság mindegyik meghatározásban megjelenik. A kreativitás többféle lehet: beszélhetünk tudományos és technológiai (invenció), gazdasági (vállalkozói) és kulturális kreativitásról (1. ábra).

1. ábra Kreativitás a modern gazdaságban

Forrás: KEA European Affairs, 2006. 42. p.

A tudományos kreativitást a kíváncsiság, a kísérletezési hajlam és a problémamegoldás új kombinációi ösztönzik. A kulturális (művészeti) kreativitás magába foglalja a képzeletet, annak képességét, hogy eredeti ötleteket gondoljunk ki és új szemszögből értelmezzük a világot és mindezt írásban, képekben vagy hangokban fejezzük ki. A gazdasági kreativitás pedig olyan dinamikus folyamat, amely a technológiai innováció, az üzleti gyakorlat, a marketing stb. felé mutat és szorosan kapcsolódik a gazdaságban rejlő kompetitív előnyökhöz.

A kreativitás, mint egy potenciális gazdasági koncepció lehetősége Schumpeter (1942) munkásságában tűnt fel először. Az elmúlt évtizedben a 'kreativitás' az üzleti életben is rendkívül népszerűvé vált. Howkins (2004) szerint a kreativitás nem okvetlenül gazdasági tevékenység, de azzá válhat, ha a gazdaságra ható gondolatot vagy forgalomképes terméket produkál. Az eredmény egy olyan kreatív termék, áru vagy szolgáltatás, amely kreativitásból származik és gazdasági értékkel bír. A kreativitás folyamán született új felfedezések, ötletek, találmányok, befolyásolják a társadalom életét, össztársadalmi szinten tehát a társadalomnak szüksége van a kreativitásra a gazdasági fejlődéshez (Rickards et al. 2009). A kreativitás az 1990-es évek eleje óta fokozatosan vált a fejlesztési politikák egyik fontos elemévé (Flew–Cunningham 2010) és a 2000-es évek második felére már nemzetközi intézmények fejlesztési stratégiájává nőtte ki magát (European Commission 2010; UNESCO 2006, 2013; UNCTAD 2008).

A kreatív gazdaság és telepítőtevékenységek

A *kreatív gazdaság a kulturális gazdaságban gyökerezik*, eleinte azzal azonosították, de ez gyorsan kibővült a szerzői jogi (copyright) iparágakkal, az információs és kommunikációs technológiákkal, valamint a kutatás-fejlesztéssel (Hartley 2005). A kreatív gazdaság értelmezése egyre bővült, lévén rendkívül széles a köre azon iparágaknak és tevékenységeknek, amelyek az egyéni kreativitásban gyökereznek, sikerességük az alkotókészségben és tudásintenzív munkavégzésben rejlik, magas információs tartalommal rendelkeznek és végtermékük egyedi szellemi vagy tárgyi produktum. A kreatív gazdaságba sorolható iparágakat jelenleg két nagy csoportra oszthatjuk fel: kreatív iparágak és tudásintenzív iparágak. A kreatív iparágak köre napjainkban egy rendkívül szélesen értelmezett kategória, amely tartalmazza a kulturális gazdaságot, a szerzői jogi iparágakat, valamint a hagyományos és digitális tartalomipari ágazatokat. A szakirodalomban viszont idővel egyre inkább elterjedt az a megközelítésmód, hogy a kreatív gazdaság lehatárolásánál figyelembe veszik azokat a tudásintenzív tevékenységeket is, amelyek viszonylag nagy kreatív tartalommal bírnak. A tudásintenzív iparágak közé sorolható az infokommunikációs technológia/IKT (pl. TV, telefon, audiovizuális eszközök, számítógépek gyártása, telekommunikációs tevékenység, adatátvitel, adatfeldolgozás), a pénzügyek (pl. pénzügyi közvetítés, nemzetközi tőzsdei szolgáltatás, nemzetközi biztosítás), a jogi, üzleti szolgáltatások (pl. piackutatás, auditálás, munkaerő-toborzás, nemzetközi könyvelői tevékenység, adótanácsadás) és a K+F, felsőoktatás (pl. természettudományos és mérnöki kutatás-fejlesztés, társadalomtudományi és humán kutatás-fejlesztés, felsőoktatás). Ezek az iparágak nemcsak azért sorolandók a kreatív gazdaságba, mert részben átfednek a kreatív iparágakkal, hanem azért is, mert gyakorlatilag nélkülözhetetlenek a számukra.

A kreatív gazdaságnak mindmáig nincs egységes definíciója, így arra vonatkozóan sincs egyértelmű konszenzus, hogy mely iparágak tartoznak a kreatív gazdasághoz. Ez különösen azért problematikus, mert ha nincsen egységesen elfogadott fogalmi keretrendszer, a felmérések készítése és az eredmények összehasonlítása sem lehetséges. Cunningham (2002) szerint a kreatív gazdaság definiálását több tényező is nehezíti. Egyrészt, hogy ez a tudományág egy viszonylag új terület a politika és az ipar párbeszédében, másfelől pedig rendkívül összetett ágazat, amely a gazdaság több szektorához közvetlenül vagy közvetetten is kapcsolódik.

Az Egyesült Királyság Kulturális Média és Sport Minisztériuma (DCMS) szerint a kreatív gazdaság azon iparágak összessége, amelyek az egyéni kreativitáson, tudáson és tehetségen alapulnak és a szellemi tulajdonjogok kiaknázásán és termelésén keresztül értéket és munkahelyeket teremtenek (DCMS 2001). Az UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) szerint a kreatív gazdaság a gazdasági növekedést és fejlődést generáló kreatív eszközökön nyugszik. Jövedelemteremtő, munkahelyteremtő és exportnövelő hatása van, miközben hozzájárul a társadalmi kirekesztettség megszüntetéséhez, a kulturális sokszínűség és az emberi fejlődés elősegítéséhez. Olyan tudásalapú gazdasági tevékenységek sorozata, amely átfogó makro- és mikroszintű kapcsolatban áll a gazdaság egészével (UNCTAD 2008)

A várospolitikai az 1970-es évek kínálatorientált és művészetet támogató megközelítésétől folyamatosan mozdult el a kreatív gazdaságban működő KKV-k támogatása felé. A globalizáció, a posztmodern fejlődés és a neoliberális gazdasági modell elterjedése kedvezett a vállalkozásfejlesztési stratégiák megjelenésének és elterjedésének (Harvey 1989). Végül a kreatív gazdasági stratégiák egyre jobban beépültek a vállalkozásfejlesztési és innovációs stratégiákba. A kreatív gazdaság elmélete az infokommunikációs technológiák 1990-es években tapasztalható

gyors előretörésével párhuzamosan teljesedett ki. Az IKT alapvetően befolyásolta a piacok és az üzleti világ fejlődését, a termelékenységet és a nemzetgazdaságok fejlődését (Jorgenson 2001).

A kreatív gazdaság motorja a kultúra és a városi gazdaság konvergenciája, a technológia hozzáadott értéke és a városi kreatív ipar kompetitív előnyei voltak. A gazdaság új telephelyeit a technológia (IKT és technológiaközpontú termelés), a kultúra (kreatív humán tőke és dizájn), valamint a hely (innovatív miliő) formálták. Ezeket a telephelyeket olyan hibrid cégformációk foglalták el, amelyek ötvözik magukban a kreatív inputot, az IKT-intenzív alkalmazott dizájnt és a magas értékű outputot. A régen alapított építészeti cégek, ipari, grafikai és divatdizájn cégek mellett megjelentek a szoftver-, internetdizájn cégek és szolgáltatások, számítógépes grafikai vállalkozások és multimédiás iparágak. A technológiaintenzív ágazatok térfoglalása lényegében annak az átstrukturálódásnak az eredménye, amely a fordista termelés 1960-as években elinduló visszaszorulására vezethető vissza. A kreatív gazdaság gazdasági térfoglalásának az 1990-es évek közepén az OECD (1996) új növekedési elmélete is nagy lendületet adott, lévén a kreatív gazdaság a föld, munka és tőke szentháromsága helyett az ember, az ötletek és tárgyak hármas egységét helyezte a középpontba (Besley–Peters 2007).

A kreatív gazdaság jellemzője, hogy a termelés hibrid formái terjednek el a felszálló ágban lévő, dinamikusan fejlődő szektorokban technológiaintenzív és dizájnorientált kreatív cégekkel és szolgáltatásokkal, valamint hogy a termelő munkaerő új osztályai, csoportjai jelennek meg a gazdaságban. A kreatív gazdaságban tevékeny vállalatokat viszonylag kis cégméret, nagyfokú rugalmasság, tudásintenzív munka és vevőorientált, magas információs tartalommal bíró tevékenységek jellemzik. Jellemző rájuk a hazai és nemzetközi hálózatosodás, amelynek keretében más fejlett gazdasági tevékenységeket is vonzanak. A cégek tulajdonképpen azért működnek együtt, hogy olyan formális vagy informális tartalmakhoz jussanak hozzá, amelyek materiális vagy immateriális profitot hoznak az egész hálózat vagy az egyes cégek számára (Bergmann 2003). Ezek a hálózatok akkor lehetnek igazán sikeresek, ha beilleszkednek a helyi társadalmi és kulturális környezetbe. Ha a kreatív és innovációs hálózat egyúttal a regionális környezetnek is része, akkor kreatív miliőről beszélhetünk (Ravbar et al. 2005). A kreatív miliő olyan kapcsolatokon alapul, amelyek magukba foglalják a helyi tudást, az interperszonális kapcsolatokat, formális és informális hálózatokat, a helyi és regionális intézményeket és a köztük lévő kapcsolatokat és azokat a tradicionális hagyományokat és tulajdonságokat, amelyek a cégek és régió számára hosszú távon biztosították a gazdasági előnyöket és a profitot. Minderre ideális helyszínt kínálnak a nagyvárosok, ahol a kreatív és tudásintenzív iparágak nagyfokú koncentrációját figyelhetjük meg.

A kreatív gazdaság előre törését mutatja, hogy míg az 1950-es években az immateriális, megfoghatatlan készletek és a nyersanyagok aránya a könyv szerinti értékben 20:80 százalék volt, az 1990-es évekre ez 70:30 százalékra változott (De Laurentis 2006; Clifton et al. 2012). A kreatív gazdaság jelentőségének növekedése nemcsak a gazdaság átalakulását, hanem új életstílust, új szabadidőkihasználási formákat és a kultúra szerepének a felértékelődését is magával hozta (Bramham–Spink 2009).

2006 és 2010 között zajlott az ACRE (Accommodating Creative Knowledge in the Enlarged European Union) nemzetközi kutatás, amelynek keretében Európa 13 nagyvárosi régiójában azt vizsgáltuk, hogy milyen tényezők segítik elő és támogatják a kreatív gazdaság fejlődését és letelepedését a nagyvárosi régiókban. Kutatásunk arra a megállapításra jutott, hogy a kreatív tudás szektor fejlődésének vizsgálata során az alábbi elméleteket feltétlenül figyelembe kell venni (Musterd et al. 2007): a) Fejlődéstörténeti elmélet (útfüggőség, a városok, városrégiók

történelmi fejlődése, a hagyományok szerepe); b) A klaszterelmélet; c) A klasszikus telephelyelméletek (kemény tényezők); d) A puha tényezők elmélete; e) Az individuális tényezők, hálózatelméletek.

a) Útfüggőség - A fejlődéstörténeti út szerepe

Egy város vagy városrégió fejlődéstörténeti útjának feltárásával áttekintő képet kaphatunk arról, hogy a vizsgált terület milyen vonzerőkkel, lehetőségekkel bír egy adott gazdasági ág letelepedéséhez. A fejlődéstörténeti út gyakran megmagyarázza a városok és városrégiók potenciáljában lévő különbségeket (Boschma, Martin 2007). A fejlődéstörténeti út nemcsak azt határozza meg, hogy a városrégió területén milyen gazdasági tevékenységek teleped(het)tek meg, hanem arra is kihat az idők során, hogy ezek a régiók mennyire képesek bekapcsolódni a globális hálózatokba. Azoknak a városoknak, amelyek történelmük során kulcsfontosságú nemzetközi, vagy nemzeti politikai-gazdasági döntéshozói funkcióval rendelkeztek, nagyobb esélyük volt innovatív gazdasági struktúrák (esetünkben a kreatív gazdaság) kiépítésére. Ugyancsak elősegíti a kreatív és innovatív ágazatok fejlődését, ha az adott városrégió (nagyváros) nemzetközileg elismert történelmi-kulturális, vagy felsőoktatási-képzési központ szereppel is bír. A magas képzettséget igénylő gazdasági tevékenységek, a high-tech jelenléte, a szolgáltatási profil korai megjelenése, az ipar (nehézipar) alárendelt szerepe nagyban hozzájárul a kreatív és tudásintenzív iparágak térnyeréséhez (Eckert et al. 2010).

b) A klaszteresedés

Scott (2000) szerint a tudásintenzív- és dizájnintenzív iparágak egyik kulcsfontosságú jellemzője a cégek és a munkaerő klaszteresedése. A klaszteresedés folyamatát általában a pozitív irányú regionális fejlődéssel hozzák összefüggésbe, így nem meglepő, hogy az elmúlt két évtizedben a klaszterek a gazdasági és regionális kutatások homlokterébe kerültek. A klaszterek tulajdonképpen olyan egymáshoz kapcsolódó, *összefonódó iparágak, vállalatok, intézmények és szolgáltatások földrajzi koncentrációját jelentik* egy adott gazdasági területen, amelyek fontosak a versenyképesség számára (Porter 2000). A klaszterek evolúciója hosszadalmas folyamat, így fejlődésük és a város fejlődéstörténeti útja között gyakran kapcsolat is van, így a fejlődéstörténeti és a klaszterelmélet az agglomerációs gazdaságok esetében egymással szorosan összefonódhat (Maskell–Malmberg 2007). A klaszterekbe rendeződő cégek között magasabb szintű az együttműködés, a hálózatosodás, a szakképzett munkaerő nagyobb koncentrációja pedig támogatja ezen cégek versenyképességét és továbbfejlődését (Bathelt et al. 2004). A humán tőke, az intézmények, az innovációk és jelenlévő iparágak sokfélesége és heterogenitása fontos erőforrások lehetnek a nagyvárosi régió fejlődésében, a szerteágazó, diverzifikált, „multi-layer” helyi gazdaság magasan kvalifikált és specializálódott klaszterekkel pedig kiváló alapot teremthetnek a kreatív gazdaság virágzásához (Martin–Sunley 2006; Egedy et al. 2013).

c-d) A klasszikus (kemény) vs. puha telepítő tényezők

A klasszikus telephelyelméletek a „kemény” telepítő tényezők fontosságát hangsúlyozták: a nyersanyag előfordulását, a kellő munkaerő-kínálatot, az elérhetőséget, a gazdasági tevékenységhez szükséges infrastruktúra meglétét. A modern gazdaságban ezek mellé olyan további kemény tényezőket sorakoztathatunk fel, mint a kompetenciák, a tőke elérhetősége, az intézményi struktúra (támogatási rendszer) és a szabályozás (pl. adózás). Míg a 20. század első felében kidolgozott telephelyelméletek (pl. Weber, Palander, Lösch, Hotelling, Isard) elsősorban

a kemény telepítési tényezőket helyezték a középpontba, ezektől tették függővé a telephelyválasztást, a század végén ezek a telephelyelméletek már nem nyújtottak kielégítő válaszokat a tényleges folyamatokra, így egyre több kritika fogalmazódott meg velük szemben. A hangsúly a vállalatok telephelyeinek kiválasztásánál fokozatosan áttolódott a kemény telepítési tényezőkről az úgynevezett puha telepítési tényezők felé. Talán nem is véletlen mindez, hiszen ahogy Lukovich (2005) is megállapítja, az új korban a kialakuló új gazdasági rend sokkal inkább ötleteken, mint objektumokon alapul.

A kreatív gazdaság fejlődése napjainkban nagymértékben függ a „puha” telepítő tényezőktől (Florida 2006). A kreatív tevékenységet végzők számára a legfontosabb puha tényezők között a városi környezet minőségét, kulturális milióját, a város imázsát és vonzerejét, a gazdag történelmi hagyományokat, a lakó- és munkakörnyezet sokszínűségét és változatosságát, a szellemileg inspiráló kulturális környezetet, az életminőséget, a szolgáltatások színvonalát, valamint a toleranciát, a helyi társadalom nyitottságát és befogadó készségét említhetjük (lásd még Jankó 2002; Kovács et al. 2011).

e) Az individuális tényezők és hálózatok szerepe

Az ACRE-projekt rávilágított arra, hogy az európai kreatív osztály sokkal kevésbé mobilis, mint az amerikai és a telepítő tényezők közül (vagyis amelyek alapján a kreatívok lakó- és munkahelyet választanak maguknak) meghatározók a személyes kötődés, az individuális vonzerő és tapasztalat, illetve a személyes és szervezeti kapcsolatok, hálózatok megléte (Bontje et al. 2011).

A kreatív gazdaság fejlődésének városföldrajzi alapjai

A kreatív gazdaság fejlődésének urbanizációs elmélete szerint a kreatív gazdaság előszeretettel választja telephelyéül a várost (Boix et al. 2013a, 2015; Lazzeretti et al. 2008, 2012; Mateos-García-Bakhshi 2016). Az urbanizációs elmélet szerint nem a hely elérhetősége és hozzáférhetősége, hanem sokkal inkább *a hely minősége* számít, s ezen a téren a városok egyértelműen kompetitív előnyökkel rendelkeznek. A helyet kreatív miliónek tekinthetjük, ha az ötletek és invenciók szabad áramlásának vagyunk tanúi (Landry 2012). Ezeket a kreatív miliókat általában a városokban találjuk meg, ezek rendelkeznek azokkal a fizikai keretekkel, amelyben a vállalkozók, művészek, kreatív dolgozók, egyetemisták megtalálják a kreatív gazdaság működéséhez és fejlődéséhez szükséges nyitott és kozmopolita közeget (Glaeser et al. 2001).

Mint azt Pratt és Hutton (2012) megfogalmazta, *a kreatív gazdaság egyik legfontosabb területi jellemzője a városokhoz való szoros kötődése*, különösen a magas hozzáadott értéket képviselő ágazatokban. Kanadai példák arról tanúskodnak, hogy a magasan urbanizált területek nemcsak a kreatív iparágak számára jelentenek vonzerőt, hanem a kulturális iparágak és a specializált munkaerő számára is. Power és Nielsen (2010) is hangsúlyozták a kreatív gazdaság városokba tömörülését, amely kedvez a városoknak, de egyúttal kiélezi a munkaerőpiacon és a fizetésekben jelentkező regionális különbségeket. Mindez ráirányította a figyelmet a kreatív gazdaság fejlődése és a városok településhierarchiában játszott szerepe közötti összefüggésekre, lévén a nagyvárosok nemcsak mint a munkaerőpiac és népesség központjai állnak a településhierarchia csúcán, hanem egyúttal a kreatív gazdaság aránytalanul nagy részét is birtokolják.

Lorenzen és Andersen (2009) nyolc európai ország 444 városában vizsgálták a településhierarchiában elfoglalt pozíció és a kreatív osztály jelenléte közötti kapcsolatot, illetve

összehasonlították a kreatív osztály nagyságát a teljes népességhez viszonyítva. 2003 és 2007 között gyűjtött adataik szerint az európai országokban a kreatív osztály nagysága korrelál a népesség nagyságával, de a kreatívok népességhierarchia szerinti összetétele eltér a településhierarchia szerinti összetételtől. Mindkét eloszlás követi a rang-nagyság szabályt, de a kreatív osztály eloszlási görbéje meredekebb, vagyis *a város méretének (rangjának) növekedésével a kreatív osztály mérete és aránya gyorsabban nő, mint a település népessége*. Kutatási eredményeim alátámasztották, hogy a településhierarchia alacsonyabb szintjein lévő településeken a kreatív osztály és a teljes népesség közötti rang-nagyság szabály kevésbé érvényesül. Mindez arra utalhat, hogy a városméret fontos tényező a kreatív gazdaság betelepülésében és a kreatív osztály tagjait kevésbé vonzzák a kisebb települések. Ez arra vezethető vissza, hogy a kreatív osztály specializált fogyasztási és szolgáltatási szükségletekkel, illetve speciális munkaerőpiaci preferenciákkal rendelkezik, amelyben fontos szerepet játszik a magas technológiájú munkahelyek jelenléte.

Hasonló folyamat figyelhető meg a kelet-közép-európai országokban is, ebből a szempontból Európa nyugati és keleti fele között lényeges eltérést nem találunk. Slach és szerzőtársai (2013) foglalkozásstatistikai adatokra támaszkodva megállapították, hogy a kreatív és kulturális iparban dolgozók aránya szoros korrelációt mutat a településhierarchiában elfoglalt pozícióval és a kreatív munkaerő a nyugat-európai országokban döntően a fővárosban és az ország vezető nagyvárosaiban koncentrálódik. Csehországban erős koncentráció jellemzi a kreatív foglalkoztatottak regionális megoszlását: Prága szuperdominanciája nyilvánvaló (a kreatívok közel 40%-át foglalkoztatja), a főváros mellett pedig eltörpül a vidéki nagyvárosok szerepe (Brno 9%, Ostrava 3%). A kreatív gazdaság földrajzi mintázata Csehországban tehát szorosan összefügg a városhierarchiával. Hasonló folyamatokat mutatott ki Romániában Pintili et al. (2017), ahol a globális válság után Bukarest súlya jelentősen nőtt a kreatív gazdaságon belül, s 2012-ben a kreatív foglalkoztatottak 49%-a dolgozott itt. Bukarest esetében különösen gyors fejlődésen ment keresztül a kreatív gazdaság az elővárosi zónában, amely kedvező és olcsó letelepedési lehetőségeket biztosít a betelepülő cégek számára. Ez egyúttal felhívja a figyelmet a nagyvárosi régiók periferiáján végbemenő folyamatok vizsgálatának fontosságára. Szlovéniában Kozina és Bole (2018) mutattak ki egyértelmű összefüggéseket a településhierarchiában elfoglalt pozíció és a kreatív gazdaság súlya között. Mindez alátámasztja, hogy városföldrajzi szempontból a városhierarchia és a kreatív gazdaság kéz a kézben járnak és a kreatív gazdaság fejlődésében Európa nyugati és kelet felén hasonló tendenciák figyelhetők meg, gyakorlatilag analóg folyamatok játszódnak le.

A kreatív gazdaság és a tudásintenzív ágazatok fejlődése a kelet-közép-európai országokban az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején indult el. Az 1990-es években tönkrement nagyvállalatok romjain nagy számban jöttek létre mikro-, kis- és középvállalkozások. Ezeket a kreatív vállalkozásokat kis működési költség és a piaci elvárásokhoz való rugalmas alkalmazkodás és munkavégzés jellemezte. A nagy, állami tulajdonú feldolgozóipari gyárak magánkézben lévő kis- és középvállalkozásoknak adták át a helyüket. A fővárosok nagy növekedési centrumokká nőtték ki magukat, új gazdasági és politikai funkciókkal, új versenyképes és innovatív ágazatokkal. Ezen nagyvárosi régiók a kreatív, tehetséges és magasan képzett munkaerő célterületeivé váltak. Az átalakulásnak azonban voltak negatív következményei is: a tönkrement területeken a hátrahagyott egykori gyártelepek és lakatlanná vált üzemi területek szétszabdalták, mozaikossá tették a város szövetét, egyfajta perforált városi struktúra jött létre (Lütke-Daldrup 2004).

Érdekes kérdés annak vizsgálata, hogy ezen új kreatív gazdasági területek és klaszterek fejlődése mennyire függ össze a korábban ott lévő tradicionális ipari és termelő területekkel, az új területek fejlődése mennyire köszönhető a régi területeknek (Graham–Marvin 2000). Az épített környezet, azon belül az örökségvédelem alatt álló és építészeti értéket képviselő épületek bizonyosan szerepet játszanak a kreatív gazdaság térfoglalásában, lévén a városokban gyakran kiemelt szerepet játszanak ezen infrastruktúrák a kreatív cégek betelepülésében (lásd a Graphisoft Park példáját Budapesten). Meusburger (1998) ezt a jelenséget a tudás koncentrációjának történelmi örökségeként írja le.

A kreatív gazdaság városon belüli elhelyezkedését és térfoglalását vizsgálva Hutton (2004) négy típust különböztet meg tipológiájában:

- 1) Termelő területek – Ezen területeken szétszórtnak és koncentráltan is előfordulhatnak kreatív cégek, lehetnek elsődleges telephelyek, valamint támogató üzleteket és szolgáltatásokat nyújtó cégek telephelyei is. Általában nagy, alulhasznosított épületeket találunk ezeken a területeken, amelyek a felújítás után jól hasznosíthatók a kreatív gazdaság cégei számára.
- 2) Új gazdasági klaszterek – Kompaktabb területek a városon belül, amelyek között megkülönböztethetünk spontán kialakuló klasztereket (piaci szereplők kezdeményezték a folyamatot) és mesterségesen kialakított klasztereket (önkormányzat, közintézmények játsszák a főszerepet a klaszter kialakításában).
- 3) Jelzőterületek – A kreatív gazdaság epicentrumai a városon belül, amelyek meghatározó termelési funkcióknak adnak helyet. Az új fogyasztási szokásokat, életstílust és városi életmódot reprezentáló, általában egy négyzetkilométernél kisebb területekről van szó, amelyek az új gazdaság zászlóshajó cégeit vagy szolgáltatásait tömörítik. Nagy szerepet kapnak ezen a területen a társadalmi interakciót és információcserét biztosító helyek, lehetőségek.
- 4) Kibontakozó új gazdasági területek – Olyan területek, ahol a régi ipari, szolgáltató vagy lakóhelyi struktúrákban fokozatosan új, kreatív és innovatív, gyakran úttörő cégek telepednek meg az üresen álló vagy alulhasznosított épületekben, vagy a létező kereskedelmi területeken hibrid kreatív szolgáltatások, vagy technológiaintenzív üzleti vállalkozások jelennek meg.

A kreatív gazdaság egyik fontos jellemzője a városi térben zajló *klasztteresedés*. Fontos kihangsúlyoznom, hogy klasztteresedésen a különböző cégek, vállalatok és szervezetek együttműködésének térbeli megjelenését és vetületét értem. Klasztereknek tehát a tiszta agglomerációk, az iparági komplexumok és társadalmi hálózatok térbeli koncentrációját tekintem (lásd még Vas et al. 2015). (Gyakran találkozunk azzal Európában és Magyarországon is, hogy egymással kölcsönösen együttműködő intézmények, szervezetek vagy gazdasági szereplők „klaszternek” nevezik magukat, de ennek semmiféle földrajzi vetülete, vagy területi relevanciája nincs.)

Porter (2000) ipari klaszter alatt az ipar olyan földrajzi koncentrációját érti, amely a tudáson, képességeken, szükségleteken és egyéb kapcsolatokon alapul. Az egyes iparágak klasztteresedési hajlandósága nem egyforma és az ebből származó előnyök is eltérőek lehetnek. Erős klasztteresedés jellemzi például a film, video és zeneipart, a szoftvergyártást, a kulturális kereskedelmet, a videojátékok gyártását, a dizájnt és az építészetet (Boix et al. 2013b).

A kulturális klaszterek kialakulása gazdasági, társadalmi és kulturális okokra vezethető vissza (1. táblázat). A legfontosabb gazdasági okok között a *termelési láncok és hálózatok kialakulását*, valamint a *technológiatranszfer*t említhetjük. A társadalmi okok közül a városregeneráció pozitív hatásait, a közösségi hálózatok és a művészeti kohézió szerepét emelhetjük ki. A kulturális okok között a művészeti régiók, stúdiók és iskolák, valamint a kreatív tőke klaszterképző ereje tűnnek fel.

1. táblázat A kulturális klaszterek kialakulásának okai

Gazdasági okok	Társadalmi okok	Kulturális okok
ipari régiók munkahely menedzselése termelési láncok (pl. média, televízió) termelési hálózatok technológia-transzfer	lakónegyedek felújítása városiasodott falvak közösségi művészet városregeneráció kollektív identitás művészeti és társadalmi kohézió közösségi hálózatok	művészeti régiók művészeti stúdiók és galériák új média etnikai művészet helyi kulturális stratégiák művészeti iskolák és képzés kulturális ügynökségek kreatív tőke

Forrás: Evans 2004.

A kreatív ipar klaszteresedési folyamatát vizsgáló kutatások a 2010-es években megszorodtak (De Vaan et al. 2013; Foster et al. 2015; Hrach 2015). Ezek három egymással szorosan összefüggő tényezőt azonosítottak a kreatív ipar klaszteresedésének hajtóerőiként: az agglomerációs gazdaságot (Lorenzen–Frederiksen 2008), a spin-offok kialakulását (pl. De Vaan et al. 2013; Wenting 2008) és az intézményi környezetet (pl. Darchen 2016; Foord 2009; Turok 2003) (3. melléklet).

A tudásintenzív cégek számára a klaszterképződés különösen előnyös, mert működésükben fontos a személyes kontaktus, a társadalmi kapcsolatok és a tacit (hallgatólagos) tudás kicserélése. A tudásintenzív klaszterek sűrű, járható, tranzit útvonalakhoz csatlakozó, vegyes használatú helyeket preferálnak, amelyek biztosítják a hozzáférést a piachoz, a munkaerőpiachoz és a tudástranszferhez (Zandiatashbar 2019).

A piaci viszonyok pedig a különböző klasztereket gyakran együttműködésre és a telephely megosztására sarkallják (klaszterfejlődés összekapcsolódása, co-clustering). A kreatív várost tehát gyakran az egymással szorosan együttműködő és egymással átfedő klaszterek alkotják. Berg és Hassik (2013) kiemelik, hogy a különböző iparágak együttfejlődése (co-evolution) fontos szerepet játszik a klaszterképződésben. A különböző kreatív és tudásintenzív iparágak együttes betelepülése a klasztereket pedig egyfajta kreatív földrajzi térré alakítja át (Gong–Hassink 2017).

2.2.2 A kulturális ipar

Scott (1997) a kulturális gazdaságot hagyományos *kulturális szolgáltatások* és *kulturális termékipar* kategóriákra osztja. A kulturális szolgáltatások jelentős részét az állam által nyújtott, illetve fenntartott szolgáltatások jelentik, úgymint az oktatás, a közművelődés és a művészeti szolgáltatások. O'Connor (2007) szerint a kulturális ipar azon az iparágak összessége, amelyeknek elsődleges gazdasági értéke kulturális értékükből származik. Pratt (1997) a kulturális iparágak között definiálja az irodalmat, a könyvkiadást, a könyvnyomtatást, a filmgyártást, a hirdetést, a múzeumokat, könyvtárakat, éjszakai klubokat, színházakat és galériákat. Ugyanakkor

nehéz ezekről az iparágakról egy jól körülhatárolt listát alkotni, mivel nagyon nehéz beazonosítani azokat, amelyek tisztán kulturális terméket állítanak elő. Power és Scott (2004) minden olyan iparágat bevonnak a kulturális iparba, amelynél az előállított termékek értéke elsődlegesen azok szimbolikus tartalmából fakad. A KEA European Affairs 2006-ban készített jelentésében a kulturális iparágakat már úgy definiálja, mint amelyek *kulturális termékeket termelnek és terjesztenek a tömeges gyártás és tömeges fogyasztás céljából*. A fogyasztás nem a helyszínen történik, mint például a művészeti alkotások esetében, a kulturális termékek célja a terjesztés és az exportálás (KEA 2006). A hagyományos, kulturális szolgáltatások mellett egyre nagyobb a kulturális termékipar (média, a könyvkiadás, a reklám tevékenység, a szórakoztatóipar, a divatipar) szerepe is, amely az előzővel szemben már sokkal inkább ölel fel piaci alapú tevékenységeket, emellett nagyobb a kreatív tartalma és tőkehozádék is (Kovács 2009).

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kulturális ipar: a) kulturális termékeket vagy szolgáltatást állítanak elő; b) céljuk, hogy a társadalom minél nagyobb része számára elérhetővé tegyék a kulturális értéket hordozó termékeket vagy szolgáltatásokat; c) kulturális értéket közvetítenek, ugyanakkor tömegtermékeket állítanak elő; d) a szolgáltatásokat nyújtó intézmények főleg állami kézben vannak.

A kreatív gazdaság és azon belül a kulturális ipar története az 1940-es években indult, amikor 1944-ben Horkheimer és Adorno a Frankfurt School of Critical Theory tagjai először elemezték a „kultúra ipar” működését és bírálták a kultúra áruvá válását (Chaloupková et al. 2018). Az 1980-as években az Egyesült Királyságban Garnham (1987) fejlesztette tovább a koncepciót, Franciaországban pedig a francia szociológiai iskola képviselői, Morin és Miége járultak hozzá a kulturális ipar koncepciójának kifarósához. Miége (1979, 1984) az elsők között foglalkozott azzal, hogy a kultúra hogyan teremt és képviselhet csereértéket.

Az európai várostervezésben az 1980-as évek második felében terjedt el a kulturális ipar koncepciója. Az 1980-as években a várospolitikusok és a kultúra képviselői új megközelítésbe helyezték a kultúrát és egyre inkább a gazdasági fejlődésben és az élıhetőségben játszott közvetett vagy közvetlen szerepét hangsúlyozták (McNulty 1988). Az 1990-es évek elején a szellemi értékek és a márkanevek jelentőségének felértékelődésével a kulturális ipar fejlesztése is nagy lendületet vett és egyre jobban kommercializálódott (Coyle 1999). A lehetőségeket felismerve az 1990-es években a városok egyre gyakrabban tűzték ki a helyi várospolitikai céljává, hogy kulturális ipari központtá váljanak, aminek érdekében új fogyasztói tereket alakítottak ki, nagyrendezvényeiket és ikonikus épületeiket pedig branding kampányokban népszerűsítették (González 2011). Sok szakember úgy látta, hogy a kulturális területek fejlesztése mintegy menekülési utat jelenthet a hátrányos helyzetű posztindusztriális városok számára (Markusen et al. 2008). Az 1990-es évek elejétől a kulturális tervezés is egyre hangsúlyosabb lett a fejlett gazdaságokban (Mercer 1991; Stevenson 2014). Ebben az évtizedben jelentek meg az első kulturális ipari politikák, amelyek szakítottak a kultúra művészetcentrikus megközelítésével és az ágazat társadalmi-gazdasági céljait hangsúlyozták, valamint a kulturális iparágakat kereskedelmi alapokra helyezték. A kulturális stratégiák kezdetben a turizmus, fogyasztás és a város imázsának növelésére fókuszáltak nagy, ikonikus kulturális projektek támogatásával, ami az 1990-es évek végén és a 2000-es években a dizájn- és médiaalapú gazdasági tevékenységek támogatásába fordult át. A hely alapú stratégiák tehát a kulturális iparon alapuló stratégiáknak adták át a helyüket. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a kultúrát a városregenerációban (Miles 2005), a gazdaság fejlesztésében (Florida 2002; Scott 2004) és a társadalmi integráció javításában is alkalmazták az elmúlt évtizedekben. A kulturális ipar koncepciója mellett idővel

olyan új elméletek is megjelentek, mint a kreatív város (Landry 2000), a kreatív ipar (Throsby 2001), a szabadalom és szerzői jogi iparágak (Howkins 2001), vagy a kreatív osztály (Florida 2002) elmélete.

A kultúra alapvetően a városok attribútuma, éppen ezért *döntően a városokban találjuk meg a kultúra helyeit és helyszíneit*. Mindegyik városnak megvan a saját kultúrája, amely önmagából, történeti fejlődéséből fakad (Montalto et al. 2019). Ez egyúttal lehetővé teszi azt is, hogy a városok eltérő kulturális kínálattal csábítsák magukhoz a kultúrában dolgozókat és a kultúra fogyasztóit. Emiatt viszont az egyes városok kulturális szférájában és kultúrafogyasztói között is jelentős különbségek lehetnek (Backman–Nilsson 2016). A kultúra értéklánca rendkívül transzverzális, így nagyon sok más városi funkcióhoz kapcsolódik: művészetek, információs és kommunikációs technológiák, turizmus, elektronika (Pratt–Jeffcutt 2009). Viszont kiélezi a különbségeket a munkaerő magas és alacsony státuszú rétegei között, lévén a magas státuszú kreatív osztály képviselői magas színvonalú, de alulfizetett személyes szolgáltatásokat igényelnek (Donegan–Lowe 2008, Scott 20007). Pratt (2008) szerint a kulturális ipar kutatása azért is fontos, mert ebben a szektorban a termelés és a fogyasztás komplex kapcsolata, illetve a szimbolikus és anyagi termékek viszonya jól vizsgálható.

A kultúra és kulturális ipar súlya a nemzetgazdaságokban már több, korábban jelentős iparág súlyát meghaladja (UNCTAD 2010). A kultúra gazdasági szerepében Nyugat- és Kelet-Európa között ugyanakkor több különbség is felfedezhető, ami alapvetően arra vezethető vissza, hogy a posztszocialista országokban a kultúrát a kulturális vállalkozások helyett állami forrásokból finanszírozó rendszerek alakultak ki (Tafel-Viia et al. 2015), illetve a kultúra finanszírozása Európa keleti felén továbbra is döntően állami és önkormányzati kézben maradt. Jürisson (2007) szerint a kultúra piaci és fogyasztási alapú megközelítése egy alapvetően elitista kulturális politikával összefonódva a posztszocialista országokban konfliktusos helyzetet eredményezett, lévén azon kezdeti álláspontot, miszerint a kultúra csak kiadásokkal és költségekkel jár, felváltotta az a nézet, miszerint a kultúra és a kreativitás bevételeket hoz és pénzt termel. Az egyes kulturális ágazatokban ez az álláspont viszont eltérő sebességgel terjedt el.

2.2.3 A kreatív ipar

Az 1980-as évektől a művészetek és a dizájn fokozatosan kiegészültek high-tech beruházásokkal, s fokozatosan kiépült *a kreatív ipar*. A kulturális ipart, illetve a kulturális és kreatív ipar kifejezéseket sok szerző szinonimaként használja és átjárható szektorokként értelmezi őket (Scott 2004). A kulturális és kreatív ipar között lényegében az a különbség, hogy előbbi központi szerepet tulajdonít a kultúrának a szimbolikus termelésben. Kreatív iparként azokat a gazdasági tevékenységeket foglalhatjuk össze, amelyek individuális kreatív munkán és az egyén tehetségén, mint alapvető inputokon alapulnak, az output pedig valamilyen szellemi tulajdon (Galloway–Dunlop 2007).

A kreatív ipari stratégia átformálta a kulturális ipari stratégiákat, lévén a kulturális szektort az IKT-vel, a tudással és az innovációval helyezte egy keretbe. Újdonsága abban rejlett, hogy ezen szektorok gazdasági jelentőségét és az intellektuális tulajdont helyezte a koncepció origójába, nem pedig a kultúra termelését, fogyasztását és közösségfejlesztő szerepét (Howkins 2001).

Az 1990-es évek végéig a kreatív város koncepciója a város regenerációs képességéhez kapcsolódott, s ennek megfelelően a várospolitikai hangsúlyt a város fejlesztését elősegítő kreatív beavatkozásokra és kulturális tevékenységekre helyezte. Az 1990-es évek végén a hangsúly a kreatív iparágak és a kreatív osztály elméletének irányába tolódott el (DCMS 1998). A kultúra jelentősége csökkent, a kreatív iparágaké pedig nőtt: kreatív városok ott fejlődnek, ahol a kreatív iparágakat támogatja a várospolitikai (Montgomery 2005). A kreatív ipar koncepcióját szisztematikusan 1997-től használja a szakirodalom, amikor az Egyesült Királyság gazdaságirányításában a neoliberais politika került előtérbe (Garnham 2005). A kreatív ipar fogalma és koncepciója 1998-ban teljesedett ki, amikor a brit DCMS (Department for Culture, Media and Sport) átvette a kezdeményezést a kreatív ipar hazai fejlesztésében és lehatárolta azt a 13 gazdasági szektort, amelyet a kreatív ipar részének tekintett (DCMS 1998). A kreatív ipar értelmezése később az ipari alapú megközelítéstől folyamatosan mozdult el a piaci és hálózati alapú megközelítés irányába (Potts et al. 2008) és a kreatív ipari stratégia számtalan más stratégiára kihatott, legyen az kulturális, gazdasági, innovációs, oktatási vagy regionális stratégia (Throsby 2008; Potts–Cunningham 2008).

Tekintsük át a különböző kreatív ipari lehatárolásokat az amerikai Howkins (2004) munkája és az United Nations által kiadott Creative Economy Report (2010) alapján. Az összefoglaló táblázat segítségével egyértelmű és pontos képet kapunk arról, hogy mely iparágak tartoznak a kreatív iparágak körébe (2. melléklet).

Az *Egyesült Királyság DCMS modelljét* az 1990-es évek végén alkották meg. A 13 kreatív iparágat úgy határozták meg, mint amelyekhez kreativitás, képességek és tehetség szükségesek, így a létrehozott szellemi tulajdonon keresztül képessé válnak munkahelyek teremtésére és a jólét növelésére (DCMS 2001). A *szimbolikus szöveg modell* a kulturális iparágak Európából – és főleg az Egyesült Királyságból – származó kritikai-kulturális tanulmányok hagyományos megközelítéséből származik és figyelmét a populáris kultúrára összpontosítja (Hesmondhalgh, 2007). Ebben a modellben a társadalmi kultúrát alakító és közvetítő folyamatokat az ipari termelésen, elosztáson és fogyasztáson keresztül írják le. Ezek legtöbbször a média különböző csatornáinak (film, rádió, nyomtatott sajtó) közvetítésével, szimbolikus szövegek és üzenetek képében jutnak el a társadalom különböző csoportjaihoz. A *koncentrikus körök modell* alapját az az elképzelés alkotja, miszerint a kulturális termékek értéke adja ennek az iparágaknak a megkülönböztető jellemzőit. A modell állítása szerint a kreatív magművészetekből származó ötletek terjedése kifelé irányul és ahogy a középponttól távolodva végighalad ezeken az ún. „koncentrikus körökön”, a kulturális és kereskedelmi tartalom aránya egyre csökken. Európában ez a modell a kreatív iparágak csoportosításának alapja (Throsby, 2001; KEA European Affair, 2006). A *WIPO-szerzői jogi modell* azokon az iparágakon alapul, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintettek a szerzői joggal védett munkák megalkotásában, közzétételében és disztribúciójában. (A WIPO–World Intellectual Property Organisation az ENSZ 16 szakmai ügynökségének egyike, amelyet 1967-ben hoztak létre. Feladata a kreatív tevékenységek bátorítása és a szellemi tulajdon védelmének elősegítése világszerte.) Említést érdemelnek még *John Howkins modellje*, amelyben a témakör neves szakértője és kutatója 13 kreatív iparágat különböztet meg, az *UNESCO Statisztikai Intézetének (UIS) kereskedelem alapú modellje*, amely a nemzetközi kereskedelembe bekerülő kulturális javakat és szolgáltatásokat veszi figyelembe, valamint az *Amerikaiak a művészetért (Americans for the Arts) modellje*, amely a termelésben és elosztásban résztvevő művészet-centrikus üzleteken alapul (DISCE 2019).

A kreatív ipar az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) szerint azon termékek és szolgáltatások létrehozása, gyártása és elosztása, amelyek *a kreativitást és a szellemi tőkét használják elsődleges inputként*. Ezek jelenthetik azon tudásalapú tevékenységeket is, amelyek tárgyi eszközöket vagy immateriális szellemi vagy művészi szolgáltatásokat termelnek piaci célból, illetve kreatív tartalommal és gazdasági értékkel bírnak (UNCTAD 2008. p. 4.)

Az UNCTAD összesen 9 iparágat különböztet meg a kreatív iparon belül (2. ábra).

2. ábra Kreatív iparágak a UNCTAD szerint

Forrás: UNCTAD 2008. p. 14.

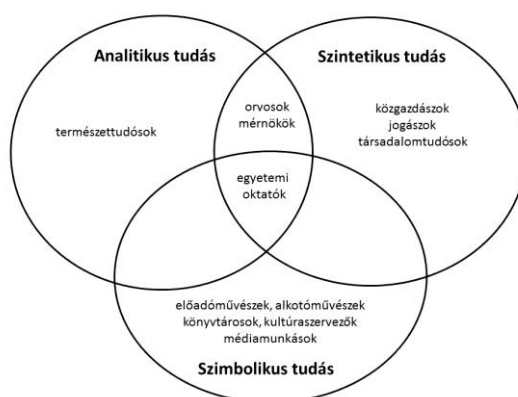
Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kreatív ipar a kulturális iparnál tágabb, azt magába foglaló fogalom, kreatív tartalommal és gazdasági értékkel bír, elsődleges inputja a kreativitás és a szellemi tőke és a társadalom által termelt és fogyasztott kreatív termékek és szolgáltatások létrehozását és elosztását végzi.

2.2.4 A kreatív osztály

2002 mérföldkő volt a kreatív gazdaság kutatásának történetében, Richard Florida ugyanis ekkor publikálta elméletét a *kreatív osztály*ról The rise of the creative class című könyvében (Florida 2002). A kreatív gazdaság alapvetően munkaerő-igényes iparágakból áll, ahol a kreatív folyamatok eredményessége nagyban függ azoktól, akik az adott tevékenységeket végzik. Az értékteremtés nem gépeken, hanem az embereken keresztül történik, így fontos megvizsgálni, hogy kik dolgoznak a kreatív gazdaságban. Florida nem határoz meg egyértelmű definíciót a kreatív gazdaság fogalmára, ellenben kihangsúlyozza, hogy a tudás- és információs társadalom alárendeli magát a kreativitásnak, amely a gazdaság hajtóerejévé válik. Pontosabban a kreatív munkaerő válik a gazdaság motorjává. Florida megközelítésében tehát a fő szerepet nem a gazdaság maga, hanem a kreatív emberek összessége, az úgynevezett kreatív osztály játssza (Florida 2002). Elméletében tulajdonképpen az üzleti környezet helyett az emberi környezetre helyezte át a hangsúlyt.

Florida a kreatív osztályt két részre bontotta: van az úgynevezett *szuper kreatív mag*, amelybe mindenki besorolható, aki olyan új gondolatokat, formákat, technológiát vagy akár szolgáltatást hoz létre, amelyek átruházhatók és széles körben használhatók. Ebbe a csoportba sorolja például a filmkészítőket, a szoftveriparban dolgozókat, kutatókat, művészeket, írókat, építészeket. A másik kategória a *kreatív szakemberek* köre, akik tudásalapú iparágakban dolgoznak és a kreatív problémamegoldás az elsődleges feladatuk, ami nagyfokú önállóságot és magas képzettséget igényel. Ebbe a csoportba tartoznak például a high-tech szektorban és a pénzügyi szolgáltatási szektorban dolgozók (Florida, 2002). Florida szerint a kreatív osztály tagja a szerint lehet valaki, hogy milyen munkakört végez, konkrétan mivel foglalkozik (kemény besorolási faktor), illetve a kreatív osztály tagjai külön ideológiával, sajátos értékrenddel rendelkeznek (puha besorolási faktor). Ilyen puha tényezők lehetnek például az individualitás fontossága, a non-konform viselkedési formák előtérbe helyezése, a saját érdek hangsúlyozás, valamint a sokszínűség támogatása, a mások iránti nyitottság. A kreatív osztály tagjai a tehetség, a technológiai jártasság és a tolerancia (3T) magas szintje alapján határozhatók el a többi társadalmi csoporttól, e három tényező együtt egyértelműen a kreatív osztály jellemzője. A kreatív osztály tagjai munkájuk során alapvetően háromféle tudásbázist használnak: a) a szintetikus tudást, vagyis a már meglévő ismeretek újszerű kombinációját, gyakorlatias tevékenységek elsajátítását; b) az analitikus tudást, vagyis formális modellek, tudományos elvek, racionális eljárások alkalmazását; c) a szimbolikus tudást, amely nem a tudományos tudásteremtéshez, hanem sokkal inkább a művészi alkotáshoz, illetve a kreatív iparágakhoz kötődik (Lengyel–Ságvári 2009). A háromféle tudásbázis alapján a kreatív osztály viszonylag jól körülhatárolható (3. ábra).

3. ábra A kreatív mag tudásbázisai és a hozzá kapcsolódó foglalkozások

Forrás: Ságvári–Lengyel 2008, 19. p.

A kreatív osztály fogalma az új évezred hajnalán jelent meg, azóta viszont folyamatosan formálódott és egyre jobban kirajzolódott azok köre, akik ténylegesen ebbe a kategóriába sorolhatók. A kérdés eldöntésére kiválóan alkalmas a kreatív trident elv, amely a kemény és puha besorolási tényezőket is figyelembe véve 3 csoportja osztja a kreatív osztályt: kreatív iparágakban tevékeny kreatív szakemberek, nem kreatív iparágakban tevékeny kreatív szakemberek és támogató személyzet a kreatív iparágakban. A kreatív trident elv segítségével megteremthetjük a kapcsolatot a kreatív iparágakban dolgozó kreatív dolgozók és a nem kreatív iparágban dolgozó, de kreatív munkát végző munkaerő között. A modell kifejlesztésének elsődleges célja a következő volt: úgy vegye számba a kreatív tevékenységeket végzőket és a kreatív iparban

dolgozókat, hogy az statisztikailag elemezhető legyen (tehát ne legyenek benne ismétlések és átfedések). A modell a foglalkoztatottak három típusát különbözteti meg:

- Specialisták, vagyis olyan kreatív foglalkozásúak, akik a kreatív iparágakban dolgoznak (pl. művészek, szakemberek és kreatív egyének).
- Támogató személyzet, vagyis akik a kreatív iparágakban dolgoznak, de nem kreatív pozíciót töltenek be (pl. irányítási, adminisztrációs és számviteli háttér munkaező);
- Kreatív foglalkozásúak, akik a nem kreatívként definiált iparágakba „beágyazódva” dolgoznak (Higgs et al. 2008).

Florida hangsúlyozta, hogy a városok akkor lehetnek sikeresek és versenyképesek, ha a kreatív osztály tagjainak vonzására fókuszálnak és olyan társadalmi és gazdasági környezetet teremtenek, amely elősegíti a kreatív osztály letelepedését. Ebben kiemelt szerepe van a puha telepítő tényezőknek (lásd 2.2.1. alfejezet).

A kreatív tevékenységeket a vállalatok gyakran kiszervezik (outsourcing), ami a munka individualizációjához és a munkafolyamatok depolitizálódásához, kazualitásához vezet (pl. egyéni vállalkozás, időszakos munkavállalás, szabadfoglalkozás). Mivel ez a folyamat a kreatív dolgozókat sokkal gyakrabban érinti, esetükben a munka és a munkahely bizonytalansága hatványozottan jelentkezik. A kreatívok ezt a bizonytalanságot hálózatépítéssel, képességeik fejlesztésével és megbízási szerződések keresésével ellensúlyozzák (Gill–Pratt 2008; Hesmondhalgh–Baker 2010). A kreatívok lakónegyedükben és környezetükben gyökerező szakmai és személyes hálózata tehát egyben karrierjük forrása is (Preteceille 2010). A kreatívok rendkívül mobilisak annak érdekében, hogy a változó munkakörülményekhez és munkahelyekhez alkalmazkodjanak. A hálózatépítés ezen mobilitás központi elemévé válik, amelyhez a városközpont kínálja a legjobb feltételeket, helyeket és munkalehetőségeket.

Piaci pozíciójuk megtartása és bővítése érdekében gyakran új képességeket sajátítanak el és multitasking feladatmegoldást alkalmaznak saját kreatív projektek elindítása helyett (McRobbie 2002). A kreatív dolgozó értéke napjainkban már sokkal inkább az ügyfél ismertségén és reputációján múlik, mint sem azon kreatív képességeken, amelyekkel a dolgozó rendelkezik. A kreatív gazdaságban tehát a kreatív dolgozóknak folyamatos bizonytalansággal kell szembenézniük, miközben vállalkozói mibenlétük állandó hálózatépítés, képességjavítás, önképzés, multitasking, egyéni vetélkedés, verseny, portfólió- és hírnévmenedzselés között zajlik.

A kreatív osztály nagyságáról szólva elmondhatjuk, hogy 2006-ban körülbelül 6,5 millió kreatív dolgozó volt Európában (a foglalkoztatottak 2,7%-a). A kreatív osztály legnagyobb arányát Szingapúrban mérték (52%), emellett Korea (47%), Ausztrália (45%) és Kanada (43%) rendelkezik még jelentősebb kreatív munkaezővel (Ernst - Young 2015). Ezen államok a globális kreativitási index (GCI) ranglistáján is előkelő pozícióval rendelkeznek. A legtöbb európai országban 2-4% között van a kreatív foglalkoztatottak aránya. Legmagasabb a kreatívok aránya a fővárosokban és a regionális centrumokban: például Barcelonában kb. 45%, Rómában és Milánóban 35%, Stockholmban 30%, Bukarestben 42,6%, Prágában 40%, Budapesten 31%. A kelet-európai országokban általában alacsonyabb a kreatívok aránya a foglalkoztatottak között (Slach et al. 2013).

A kreatív osztály lokalizációja a városokban

A kreatív gazdaság kibontakozásához tulajdonképpen az emberek két csoportjának kell jelen lennie a városban: a kreatív dolgozóknak és az új életformát, standardokat és fogyasztási kultúrát képviselő és követő embereknek (Kloudová–Chwaszcz 2013). Összességében azt mondhatjuk, hogy *a kreatív mag inkább a városközpontokban található, míg a kreatív dolgozók számára vonzóbbak a városszéli és városközeli helyek* (Bontje–Kepsu 2013), akár kisvárosok és rurális települések is (Madanipour 2011). A kreatív dolgozók tehát nemcsak a városközpontban telepednek le, hanem a városszéli új alcentrumokba és a városhatáron túli gyorsan fejlődő településekre is előszeretettel költöznek. Bár a kreatív foglalkoztatottak továbbra is a városokban találhatók, szlovéniai eredmények arról tanúskodnak, hogy a kreatív foglalkoztatottak térbeli mintázata – az új típusú életmódoknak és életpályamodelleknek köszönhetően – egyre inkább keveredik a rurális és szuburbánus terekkel (Kozina–Clifton 2019).

A kreatív dolgozók a dzsentrifikáció úttörői közé tartoznak (Cole 1987; Ley 2003; Vivant 2009). A kreatív rétegek egyúttal új életformákat és életstílusokat is magukkal hoznak (pl. yuppiek, élettársi kapcsolatok, szivárvány családok stb.) (Haase et al. 2010). A kreatív osztály leginnovatívabb rétege az újbohémok, akiknek a megjelenése a lakónegyedben különösen fontos, lévén olyan új kulturális fogyasztási szokásokat, életstílust, ízlésvilágot honosítanak meg, amely továbbterjedhet a kreatív osztály más csoportjaira és amely új lehetőségeket teremt a kulturális innováció és fogyasztás számára (Lloyd 2006). Mivel a kreatív osztály ezen csoportja különösen vonzódik az egyedi építészeti értéket képviselő öreg épületekhez, amelyek a város történetéhez kapcsolódnak, kiemelt jelentőségük van a dzsentrifikációs folyamatokban. Általában új lendületet adnak a lakónegyed fejlődésének, új értékeket hoznak be a mindennapi életbe, de egyúttal a dzsentrifikáción keresztül a társadalmi egyenlőtlenségek és a szegregáció növekedéséhez is hozzájárulnak (Yáñez 2013). A probléma nem újkeletű, hiszen a tehetség vonzása és letelepedése érdekében indított dzsentrifikáció és kulturális megaprojektek negatív társadalmi hatásai már az 1980-as és 1990-es években felkeltették a kutatók érdeklődését (Zukin 1995). Catungal és szerzőtársai (2009) is felhívták a figyelmet arra, hogy a kreatív helyeket létrehozó beruházásoknak jelentős társadalmi és politikai költségei vannak.

Különösen a 2008-as gazdasági válság óta vált jellemzővé, hogy a kedvező fekvésű területeket ingatlanbefektetési céllal felvásárolják a beruházók, ami jelentősen megemelte az ingatlanárakat és bérleti díjakat. Ennek következményeképpen a bérlakásszektor ciklikusan újrarendeződik, amelyben a tehetősebb kreatív réteg vesz részt (Wang–Zhang 2019). A prémium kategóriájú területekre egyre több kreatív költözik be, legyen szó kreatív ipari vagy technológiai parkokról, vagy leromló lakónegyedek modern városrészekké alakításáról. Az általában alacsony keresetű kreatívak viszont csak addig tudnak a lakónegyedben élni, amíg az ingatlanpiac fel nem kapja a területet és fel nem értékelődnek az ingatlanok. Mivel a dzsentrifikáció mindig hasonló módon (körkörösén) zajlik, a művészek és kreatívak gyakorlatilag mindig a városi növekedési gépezet fogaskerekei között találják magukat (Wang et al. 2016), amit O’Sullivan (2014) „*artwashing*” néven foglalja össze.

A kreatív osztály elméletének kritikája

Florida elméletét annak megjelenése óta számtalan kritika érte. Az egyik legfontosabb érv a kreatív osztály elméletével szemben az, hogy *a kreativitás nem köthető foglalkozási szerepkörökhöz*

(Markusen 2006). Mint az Østbye és munkatársai (2018) megállapították, a kreativitás sokkal inkább kapcsolható magához az emberhez, mint sem foglalkozáshoz, ennek ellenére Florida a kreatív osztály fogalmát mégis inkább foglalkozási csoportokhoz kapcsolta. További probléma, hogy *a kreatív osztály nem mutat társadalmi osztály jellemzőket*, így módon nem is értelmezhető osztályként (Peck 2005; Scott 2006; McGranahan–Wojan 2007). A Florida által kreatív osztályba sorolt csoportok és emberek érdekei, felfogásuk és társadalmi-gazdasági jellemzői ugyanis nem azonosak, nyilvánvalóan teljesen eltérő társadalmi és gazdasági preferenciákkal bírnak, s nagyon különböző életstílust és kultúrát követnek (Markusen 2006; Faludi 2019).

Egyes tudományos munkák kritikával illették Floridát, hogy csak egy-egy „trendi” városrész promótálását támogatja (Peck 2005), vagy éppenséggel olyan városi átalakításokat támogat, amely a többség helyett csak bizonyos elit csoportoknak kedvez (Pratt 2008). Tény, hogy a floridai elmélet kimondottan a várost irányítók körében lett népszerű, mivel a várospolitikusokra folyamatos nyomás nehezedett, hogy a várost eladhatóvá tudják tenni (Czirfusz 2017).

A 2006 és 2010 között zajlott ACRE-projekt keretében több olyan megállapítást is tettünk, amelyek rámutatnak az európai és az észak-amerikai kreatív osztály jellemzőinek különbségeire. Véleményem – a konzorcium egykori tagjaként – alapvetően megegyezik a projekt legfontosabb kritikai megállapításaival. Az európai és amerikai kreatív osztály eltérő viselkedése, letelepedési jellemzői nagyrészt a mobilitásukban mutatkozó különbségekre vezethetők vissza. *Az európai kreatív osztály koránt sem olyan mobilis, mint az észak-amerikai*, mobilitási hajlandóságuk lényegesen alacsonyabb az amerikaiakénál (Hansen–Niedomysl 2009; Martin-Brelot et al. 2010). A legtöbb kreatív szakember többnyire abban a régióban (városban) él, ahol született, felnőtt és tanulmányait végezte, vagyis a nagy távolságokra történő mobilitás alárendelt szerepet játszik esetükben. Florida elmélete nem veszi figyelembe az emberi tényezőt. Az európai tehetség a személyes kapcsolatain és hálózati tőkéjén keresztül erősen kötődik a földrajzi helyhez (Gáková–Dijkstra 2014). Azon kreatívak, akik a karrierjük során új lakóhelyre költöztek, elsősorban kemény (alapvetően a munkához kapcsolódó) tényezők mentén döntöttek a hosszú távú elvándorlásról, esetükben a puha tényezők marginális szerepet játszottak. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a kemény tényezők a kreatívak bevonzásában, letelepedésében, a puha tényezők pedig a hosszú távú megtartásban játszanak kiemelkedő szerepet.

Több kutató megállapította, hogy a városhierarchia befolyásolja a kreatívak mozgását, s különösen fontos szerepe lehet ennek olyan országokban, ahol erős a településhierarchia (pl. Kelet-Európa, Svédország). Lepawsky és munkatársai (2010) arra a következtetésre jutottak kanadai városok vizsgálatával, hogy a kreatívak mozgása korrelál a város településhierarchiában elfoglalt pozíciójával és sokkal inkább erre vezethető vissza a kreatívak mozgása, mint sem a megavárosok kreatívakért vívott versenyére, mint azt Florida állította.

A kritikákra maga Florida is reagált: elismerte, hogy a kreatív osztállyal kapcsolatban éppen az osztálytudat hiánya az egyik legnagyobb probléma. Ez az osztály ugyanis egy messzemenőig individualizált és atomizált társadalmi réteg, amelyre a liberális beállítottság ellenére kevésbé jellemző a szolidaritás és az összetartás. Továbbra is kiállt viszont a kreativitás meghatározó szerepe mellett a jövő gazdaságában, viszont belátta, hogy a kreatív osztály elmélete, mint izolált stratégia, nem alkalmas a városok növekvő problémáinak a megoldására (Florida 2012, 2017).

2.2.5 A kreatív város

A kreatív város koncepciója

A *kreatív város* elméletének előfutárai már a 20. század első felében megjelentek. Keynes a *The General Theory of Employment, Interest and Money* című művében már 1936-ban arról írt, hogy a vállalkozások sikerességéhez stimuláló társadalmi és politikai környezetre van szükség. A kreatív város koncepciójának kifejlődésében fontos mérföldkő volt Jane Jacobs 1961-ben megjelent *The death and life of great American cities* című könyve, amelyben éles kritikával illette az 1950-es évek Amerikájának városfejlesztési politikáját és ostorozta az általa ortodox urbanizmusnak nevezett várospolitikát.

A kreatív város elméletének lassú térhódítása az 1980-as években kezdődött. Az elmélet előfutárai között mindenképpen meg kell említenünk a Los Angeles School of Urbanism (UCLA) munkatársait: Edward Soja és Allen J. Scott már az 1980-as évek közepén felhívták a figyelmet a kreativitás és az innováció szerepére a városfejlődésben (Soja–Scott 1986; Soja 1989). A kreatív városokról szóló diskurzus az 1980-as évek végén intenzívebbé vált: ausztrál művészek és várospolitikusok elkezdtek arról vitatkozni, hogy hogyan lehetne a művészetet és kultúrát bevonni a városfejlesztésbe és a tervezési folyamatba (McNulty 1988). A kreatív város elméletének fejlődése az 1990-es évek elején újabb lendületet kapott a Charles Landry által alapított Comedia szervezet tevékenységének és az Európa Kulturális Fővárosa mozgalomnak köszönhetően.

A kreatív város koncepciójának kidolgozója a brit várostervező, Charles Landry volt. A koncepció természetesen nem a semmiből született, hiszen Landry már az 1970-es évek második felében foglalkozott a kérdéssel. 1978-ban megalapította Comedia (communication and media) nevű szervezetét, amely az 1980-as évek első felében kiemelkedő szerepet játszott a kulturális ipar helyzetének feltárásában, az évtized második felétől pedig a kreatív gazdaság, illetve a gazdaságstimuláló környezet és a kreatív miliő kutatására összpontosította a figyelmét. Landry 1991-es Glasgow-i munkája során alkalmazta először a kreatív városstratégiát (Comedia 1991), kutatásai középpontjába pedig 1994-től a kreatív város került. A fent említett kutatások és folyamatok lényegében megágyaztak a Landry és Bianchini által 1995-ben publikált *The creative city* című esszének (Landry–Bianchini 1995), amelyet Landry később könyv formában is kiadott *The creative city: A toolkit for urban innovators* címen (Landry 2000), illetve a következő évtizedben továbbfejlesztett (Landry 2008). A kreatív város koncepciójával Landry lényegében újragondolta és újrapozícionálta a kulturális ipari koncepciót és a hely alapú közösségfejlesztés helyett a város kulturális erőforrásokon alapuló újrastrukturálására helyezte a hangsúlyt. Felismerte, hogy a kreatív városfejlesztés csak akkor lehet sikeres, ha abban a közintézmények kultúráért, közösségért és gazdaságért felelős fejlesztési irodái együttműködnek.

Jelentős hatást gyakorolt a kreatív város elméletének és gyakorlatának elterjedésére Richard Florida kreatív osztály szerepével és működésével kapcsolatos teóriája. Florida munkásságának köszönhetően a szimbolikus gazdaság gyorsan átvette a klasszikus ipari gazdaság helyét a városfejlesztésben, a kreatív város koncepciója, valamint a kreativitás kultusza pedig futótűzként terjedt el a 2000-es évek első évtizedében (Pratt 2010). Megindult a városok kreatívvá válása, megpróbálták kreatív városként definiálni magukat, a városfejlesztésben pedig új lendületet kapott a város, mint eladandó termék (Greenberg 2000). Vanolo (2008) szerint a kreatív városok imázsában meghatározó tényezők a városi pezsgés, zsongás (buzz), a sokrétűség

és differenciáltság (multikulturalizmus, multietnicitás), a helyi művészet és kultúra (magas és populáris kultúra egyaránt), az éjszakai élet (éttermekkel, vendéglátóhelyekkel, kreatív helyekkel), a közterületek minősége szimbolikus épületekkel, a magas színvonalú képzési helyek és lehetőségek és az események, fesztiválok, megrendezvények. Ezek közül minél több tulajdonsággal rendelkezik egy város, annál nagyobb eséllyel indul a kreatív városok versenyében.

A 2000-es évek első évtizedében a kreatív városfejlesztési gyakorlat – a neoliberális gazdaságpolitika szárnyai alatt – elsősorban a globális kapcsolatokkal rendelkező, tőkeerős transznacionális elit vonzásának vágyát követte és nem véletlenül a fogyasztói társadalomban a városfejlesztési projektek elsősorban a felső (ún. high-end), tőkeerős rétegeket célozták meg. Ez a városfejlesztési gyakorlat egyrészt felértékelte ezen társadalmi rétegek szerepét a városi gazdaság versenyképességében, másrészt a kreatív városfejlesztés gyakorlatilag mindenhol dzsentrifikációs folyamatokat indított el a városokban (McCann–Ortega-Argiles 2016).

Grodach (2017) három narratívában foglalja össze azt, hogy a kreatív várospolitikák kialakulása mögött milyen folyamatok húzódtak meg:

1) A városi fogyasztás központi szerepe

Az 1980-as évek előtt csak néhány nagyváros tudta magát kulturális (fő)városként definiálni. A helyzet az évtized közepén változott meg, amikor az önkormányzatok, a magánbefektetők és a nagy helyi kulturális intézmények az üres területek közös fejlesztésébe kezdtek (Ashley 2014). Közös stratégiával (jelentős adókedvezmények, engedmények, szabályozás) megnyitották az utat a nagyvárosok mára ikonikussá vált épületeinek és fejlesztéseinek kivitelezése, valamint a korábbi ipari területek kulturális hasznosítása előtt (Frost-Kump 1998). A nagyvárosok egyre jobban a turizmus érdeklődési körébe kerültek, egyre több turistát, ingatlanfejlesztőt és kreatív munkaerőt vonzottak. A kreatív várospolitikák ezekben a városokban a kulturális várospolitika talaján nőtt ki.

2) Posztindusztriális városok, mint a kultúra közvetítői

A második narratíva középpontjában a művészetnek és kultúrának emblemikus szerepet tulajdonító neoliberális gazdaságpolitika áll. Az 1970-es években az amerikai nagyvárosokban a művészetre és a kultúrára egyre inkább olyan gazdasági ágazatként tekintettek, amely a város átalakításában és fejlesztésében komoly szerepet kaphat (Perloff 1979). Európában különösen London városvezetése érdeklődött a kulturális ipar iránt, amely kulturális fejlesztéssel, gazdasági növekedéssel és technológiai fejlődéssel állt kapcsolatban (O'Connor 2010). Tehát már az 1970-es években felismerték a kultúra termelést felváltó szerepét, de még nem tudtak hatékony stratégiákat és politikákat kidolgozni a kulturális ipar fejlesztésére (Hendon et al. 1980). Az 1990-es évek elején több brit nagyvárosban (Sheffield, Liverpool) kulturális negyedeket hoztak létre a kulturális és kreatív ipar fejlesztésére, amelyek sok más nagyváros kulturális ipari fejlesztéséhez mintaként szolgáltak. Ezen beruházások viszont még sokkal inkább az ingatlanfejlesztésre és a kultúrát közvetítő intézményekben rejlő lehetőségek kiaknázására, mintsem azok támogatására fókuszáltak (Freeman 1997; Grodach 2017).

3) Dzsentrifikáció

A harmadik narratívában a művészek, mint a dzsentrifikáció katalizátorai játsszák a főszerepet. Az 1980-as évek közepén jelentek meg az első írások arról, hogy a művészek aktív

szerepet vállalhatnak a dzsentifikációs folyamatokban, jelentősen átalakíthatják a területhasználatot a városokban (Cole 1987; Zukin 1982) és részesei lehetnek a lakónegyedek elszegényedése és szegregációja elleni harcnak (Diesenhaus 1988). Nem véletlen, hogy az évtized közepére a fejlesztők és várospolitikusok figyelme a kulturális és művészeti dzsentifikáció irányába fordult.

A kreatív város olyan városi komplexum, amelyben a kulturális tevékenységek a város gazdasági és társadalmi életének integrált részei és *az intellektuális tőkét használja* a termékek előállításában, a folyamatokban és szolgáltatásokban (Deisbury–Basu 2010). A kreatív városok jellemzője, hogy támogatják az interakciókat és nyitottságot minden szinten, támogatják az innovatív klaszterek interakcióit és szinergiáit, valamint együttműködésüket az egyetemekkel (Özsoy et al. 2006). A kreatív városok Clark (2004) értelmezésében olyan „szórakoztató gépezetek”, amelyek magasan kvalifikált munkaerőt vonzanak és látnak el.

A kreatív városoknak Lambooy (2006) szerint négy fontos attribútuma van: *a vonzóképeség, a termelékenység, az összekapcsolódás és az adaptációs képesség*. A termelés szempontjából a vonzó környezet azt jelenti, hogy a kreatív és megfelelő képzettséggel rendelkező munkaerő elérhető a városban, s a város megfelelő mennyiségű és minőségű telephelyet kínál a vállalkozás számára. A fogyasztó számára a környezet, a szolgáltatások és a megfelelő fizetést nyújtó munkahelyek képezhetik a vonzó környezet alapjait. A termelékenységet gyakran az agglomerációs gazdasággal azonosítják, amelyben a cégek a rendelkezésre álló forrásokat hatékonyan és kreatívan használják. Az agglomerációs gazdaság előnyei általában a rendelkezésre álló források kedvező minőségében és árában jelentkeznek. Az összekapcsolódás, elérhetőség azt jelenti, hogy a közlekedés jól szervezett, a kapcsolatok jól elérhetők és hozzáférhetők. Az adaptációs képesség azt jelenti, hogy a gazdaság szereplői könnyen alkalmazkodnak a társadalmi és gazdasági környezetben fellépő változásokhoz (Strykiewicz et al. 2014).

Ahhoz, hogy egy város kreatív várossá váljon Sasaki (2010) szerint 6 alapfeltételnek kell megfelelnie:

- Olyan gazdasági rendszer működik a városban, amely nemcsak a művészek és kreatívok, hanem minden dolgozó számára teszi lehetővé, hogy kreativitását fejlessze és részt vegyen a rugalmas termelésben.
- Fontos az egyetemek, felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek jelenléte, amelyek támogatják a tudományos és művészi kreativitást a városban. Jellemző az erős non-profit szektor és a szektorhoz tartozó cégek kooperációja, amelyek támogatják a KKV szektort. A városi környezet támogatja a kreatív vállalkozások alapítását és működtetését. A szociális infrastruktúra jól kiépült, támogatja a kreatív egyéneket és tevékenységeket.
- A város gazdasági növekedésének köszönhetően az életminőség javul. A városban magas színvonalú társadalmi (egészségügyi, jóléti) szolgáltatások működnek. A gazdaság dinamikus növekedése és a kulturális élet fejlődése között egyensúly van, s ugyanígy kiegyensúlyozott a termelés és a fogyasztás.
- A város szabályozza a termelés és a fogyasztás térhasználatát és alapvetően a városi környezet megővására törekszik. Az esztétikus városi terek elősegítik a kreativitás kibontakoztatását.
- A lakosság részvétele a város közügyeiben biztosított, így maga a város is profitálhat a lakók kreativitásából és közügyekben való aktív részvételéből. A kistérségi autonómia és a nagytérségi közigazgatás együttműködnek egymással.

- A város közigazgatásának finanszírozása stabil lábakon áll, kreatív és független személyzet dolgozik a közigazgatási rendszerben.

Hall (1998) szerint a kreatív városoknak és területeknek különböző típusairól beszélhetünk attól függően, hogy mely gazdasági ágazatok és iparágak húzzák a helyi gazdaságot: a) technológiai-innovatív városok és területek (pl. Detroit, Manchester, Glasgow, Dommel Völgy–Eindhoven, Szilícium Glen–Skócia, Szilícium Szászország–Drezda); b) kulturális-intellektuális városok (pl. London, Párizs, Bécs, Dublin, Toulouse, Heidelberg, Amszterdam); c) kulturális-technológiai városok és területek (pl. Hollywood – az amerikai filmgyártás központja, Bollywood – az indiai filmgyártás központja, Amszterdam, Rotterdam, Párizs, Milánó, Lipcse); d) technológiai-szervezeti központok (pl. London, New York, Párizs). Az említett példák is mutatják, hogy a csoportosítás rugalmas és egy város akár több kategóriába is tartozhat.

A globalizáció folyamatában *a kreatív városokra jellemző a hálózatosodás*, vagyis a cégek egyre bővülő hálózata, amelyen keresztül a tehetség, a tudás és a képességek különleges koncentrációja jön létre. A globalizált világban a regionális versenyképességet alapvetően befolyásolja, hogy ezek a helyi és regionális hálózatok mennyire képesek kapcsolódni a globális innovációs és termelési hálózatokhoz (Horváthné Barsi–Lados 2011).

A cégek és a munkaerő koncentrációjának következtében egyre nagyobb szerepet kapnak a fejlődésben az agglomerációk. Nő a városok versenye, rendkívül versenyképes és rugalmas szektorok alakulnak ki a munkaerő-piacon, s tulajdonképpen egymással versengő regionális gazdaságok mozaikja alakul ki a térben. A folyamatot decentralizációs fejlődés jellemzi, vagyis a központi agglomeráción belül, vagy rajta kívül további fejlődési pólusok jelennek meg, s a településhálózat egyre inkább az ún. policentrikus fejlődési modell irányába mozdul el. Saját kutatásaink arról tanúskodnak, hogy az elmúlt évtizedben a településhálózat fejlődése Magyarországon is a policentrikus fejlődés irányába mutat (Egedy et al. 2017).

Bár úgy tűnik, a 2008-as globális gazdasági válság óta a kreatív városokkal összefüggő kutatások és publikációk száma csökken, nemzetközi szinten a kreatív város koncepciójának hatásai még egyértelműen érződnek. Egyrészt az UNESCO égisze alatt 2004 óta működik a Kreatív Városok Hálózata (Creative Cities Network), amely 2020 elején hét kreatív ágazatban (ipar- és népművészet, dizájn, film, gasztronómia, irodalom, zene és média) összesen 224 várost számlált a tagjai sorában (köztük Budapestet is). Az Európai Unióban a 2014-2020-as tervezési időszakra a Program foglalta össze a cselekvési tervet. Főbb célkitűzései között szerepelt többek között a szakemberek mobilitásának ösztönzése, művek új közönség elé juttatása, a nemzetközi együttműködés előmozdítása az innováció, a közönségfejlesztés és az új kereskedelmi modellek létrehozásában. 2017-ben Az Európai Bizottság Közös Kutató Központja (Joint Research Centre of the European Commission) elindította a Kulturális és Kreatív Városi Monitor projektet, amelynek célja az EU politikai döntéshozatalának támogatása tudományos háttérinformációkkal. A projekt az európai kulturális és kreatív városokat monitorozza kétévente, előre meghatározott módszertan alapján: a kulturális élet pezgése, a kreatív gazdaság és a támogató környezet terén 9 dimenzióban összesen 29 mutató segítségével értékeli a városokat. A projektbe az Európa Kulturális Fővárosa program keretében támogatott városokat, az UNESCO kreatív Városok Hálózatának tagjait integrálják és azon városokat, amelyekben évente legalább két nemzetközi kulturális fesztivált rendeznek. A 2019. évi felmérésben 30 ország 190 városa vett részt: 98 az EKF-programból, 33 az UNESCO-

hálózatból és 59 város a megrendezett fesztiválok alapján. A 2019. évi eredmények szerint az ideális kreatív város ötvözi magában Weimar kulturális intézményeit, Firenze vonzerőit és közösségi részvételét, Párizs kreatív és tudásintenzív munkalehetőségeit, humán tőkét, oktatását és kapcsolathálóját, Eindhoven szellemi tulajdonait és innovációit, Budapest kreatív szektorának új munkahelyeit, Glasgow nyitottságát és toleranciáját, valamint Aarhus közigazgatási színvonalát (CCM 2019).

A kreatív város koncepciójának bírálata

A nemzetközi szakirodalomban számtalan bírálat érte a kreatív város koncepcióját az elmúlt két évtizedben, ezek közül kiemelem azokat, amelyek saját véleményemet is visszatükrözik.

A 2000-es évek elején a világ nagyvárosai és városai sorra dolgozták ki kreatív város koncepcióikat és kreatív városokként próbálták definiálni magukat (Dörnyei et al. 2016; Peck 2012). Ezek a koncepciók azonban sok esetben nem is a kreatív gazdaság tényleges támogatásáról szóltak, hanem az uralkodó neoliberális gazdasági doktrína keretei között a dzsentrifikációs folyamatokat és a középosztály high-end fogyasztási szokásait propagálták (Peck 2005), így lényegében *neoliberális városfejlesztési stratégiák* voltak. Pratt (2011) úgy fogalmaz, hogy a kreatív város koncepciója nem más, mint a régi neoliberális városfejlesztési stratégiák megjelenése új köntösben. Hozzá csatlakozik Grodach (2017) is, aki szerint a kreatív város koncepciójában lényegében az 1980-as évek városfejlesztési politikáit kaptuk újracsomagolva.

A kreatív város koncepcióját gyakran felülről vezérelt (top-down) folyamatként akarták keresztülvinni, amelyben az alulról jövő (bottom-up) kezdeményezéseket és javaslatokat figyelmen kívül hagyták (Miles 2013). Pedig a kreatív negyedek fejlesztésében a helyi kontextus függvényében inkább egyensúlyozni kellene a top-down és a bottom-up megoldások között.

A kreatív gazdaság jelentősen átalakította a városok területhasználatát. Egyrészt megindult a leromló állapotú lakónegyedek megújítása többnyire (de nem kizárólagosan) a belvárosi területeken, másrészt nagy lendületet vett a kereskedelmi és üzleti negyedek építése elsősorban a CBD területén. A területhasználat változásainak azonban voltak negatív következményei is. A folyamat alapvetően dzsentrifikációt eredményezett a városokban, ami magával hozta az alacsony keresetű, kevésbé képzett alsó társadalmi rétegek kiszorítását ezen területekről, lévén a megemelkedett lakhatási és bérleti díjakat nem tudták fizetni, illetve megszűntek a munkahelyükül szolgáló termelő kapacitások a városokban. A folyamat a polarizáció és szegregáció újraéledését, élesedését eredményezte a városokban és nem ritkán az elővárosi zónában is (lásd gated communities, beépítési szabályozások), ami sok esetben még a fordított időszakban jellemző szegregálódást is felülmúlja (Le Goix 2005).

Gyakori bírálat a kreatív városok koncepciójával szemben, hogy *újratermeli a városi egyenlőtlenségeket*, de egyúttal el is rejtja a következmények sötét oldalát. A városokban egymás mellett, de egymástól elszigetelve találjuk meg a globális gazdaságra rácsatlakozó magas presztízsű lakónegyedeket és a marginalizált csoportok bezárkózó közösségeit és lakónegyedeit. Létrejött egy új társadalmi és gazdasági rend, amely a rugalmasságon, az egyre erőteljesebbé váló versenyen és fogyasztáson alapul, miközben a dzsentrifikáción keresztül a belvárosi negyedekben az új burzsoázia elfoglalta, kvázi elorozta az alacsonyabb státuszú rétegek lakóhelyét (Smith 2002). Mint azt Scott (2014) is megállapítja, a legironikusabb az egészben az, hogy miközben a kreatív város elmélete a diverzitás és tolerancia fontosságát hirdeti, a

koncepció maga éppen a társadalmi integráció és a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenésének ellenében hat.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a városfejlesztésben a 2000-es években elterjedt kreatív osztály és kreatív város elmélete rövid távú perspektívát kínáló koncepciók voltak a helyi képességekre és adottságokra alapozó hosszú távú stratégiák kidolgozásával szemben. A két elmélet gyors, előre gyártott, könnyen átvehető és adaptálható várospolitikát volt. A kreatív város és kreatív osztály elmélete azt sugallta, hogy mindenki nyerhet a koncepcióval, éppen ebben rejlett a sikere. Ugyanakkor ezek a koncepciók radikális változtatásokra a várospolitikában és a városfejlesztésben nem voltak alkalmasak (Chatterton 2000).

Az előző alfejezetekben áttekintettem azokat az alapvető elméleteket és koncepciókat, amelyek a kreatív gazdaság fejlődését modellezik. Az európai kreatív fejlődésről szólva azt mondhatjuk, hogy az Európai Unió kreatív fordulata tulajdonképpen 2006-hoz köthető. Ekkor csapott le az Európai Parlament a KEA (brüsszeli székhelyű konzultációs szervezet) „A kultúra gazdasága Európában” (The Economy of Culture in Europe) című jelentésére és azt az európai stratégiai gondolkodás részévé tette (Schlesinger 2017). A kreatív gazdaság koncepcióját az ENSZ „Kreatív gazdasági jelentése” (Creative Economy Report) tette globális stratégiává, amely 2008 óta több alkalommal is összefoglalta a kreatív gazdaság globális fejlődését. Az Európai Unión belül 2010 hozta a legnagyobb fordulópontot, amikor a kreatív gazdaság koncepcióját az Európai Bizottság is magáévá tette. Az Európai Bizottság igazából egy fejlesztési stratégiát keresett, amely az Unió globális versenyképességét javítani tudja, a kreatív gazdaság koncepciója lényegében ebbe a niche-be türemkedett be. Az Európai Bizottság „Unlocking the potential of cultural and creative industries” című Zöld Könyve (Green Paper) 2010-ben a kreativitást, az innovációt, valamint a kulturális és kreatív iparágakat a posztindusztriális gazdaság legfontosabb hajtóerőiként határozta meg (European Commission, 2010). A kreatív ipar sikeresen ragadta magához a kreatív gazdaság kormányrúdját, gazdaságföldrajzi téren pedig a klaszteresedési folyamatok dinamikájának elemzését hozta magával (Saxenian 1994). Napjainkban a kreatív ipar, mint az egyik leggyorsabban fejlődő szektor részesedése az Európai Unió GDP-jéből kb. 2,6% és a munkaerő 5-10%-át foglalkoztatja.

A kelet-közép-európai országokban a kreatív koncepciókat alapvetően a brit modellről mintázták, gyakorlatilag policy transzferről beszélhetünk, így a kelet-közép-európai kreatív politikát top-down innovációként és reformként értékelhetjük (Lassur et al. 2010). Fontos hangsúlyoznunk azt is, hogy a kreatív koncepciók a posztszocialista országokban alapvetően más társadalmi környezetben terjedtek el, mint a nyugati országokban: míg a nyugati társadalmakban az 1990-es években a poszt-tradicionális szervezeti formák és posztmaterális értékek voltak jellemzőek, a posztszocialista országokban inkább túlélési technikák jellemezték a társadalmat, amelyben a kialakuló individualizáció kevésbé jelentette a posztmodernista individualizációt (Inglehart 2000; Tomić-Koludrović–Petric 2005).

A következő alfejezetben új gondolatmenetet nyitok, amely a tudásintenzív ágazatok–IKT–okos városok vonalon tárgyalja tovább a kreatív gazdaság fejlődését, ezért táblázatos formában szeretném összefoglalni az eddig bemutatott kreatív koncepciók legfontosabb jellemzőit (2. táblázat).

2. táblázat A kreatív gazdaság kialakulását és fejlődését befolyásoló koncepciók jellemzői

	Célok	Eszközök, megközelítésmód	Fő szereplők
Kulturális ipar	Marginalizált közösségek támogatása A művészeteken túlmutató kulturális ipar felismerése Városi gazdaság fejlesztése	Kulturális ipar megjelenése a fejlesztésben Ipari területek rehabilitációja A kulturális termelés és agglomerálódás tanulmányozása	Kulturális vállalkozások és közvetítők Helyi önkormányzatok Újrafejlesztésben érdekelt
	Célok	Eszközök, megközelítésmód	Fő szereplők
Kreatív város	Magasan képzett rétegek és fejlesztések vonzása Gazdasági növekedés Közösségi részvétel	Az eszközrendszerek minőségének újrafejlesztése Résztevők közötti együttműködések PPP	Helyi önkormányzat irodái Különböző városi érdekcsoportok
Kreatív osztály	Magas képzettségű rétegek és fejlesztések vonzása Gazdasági növekedés	Életminőség javítása Város márkázása és fogyasztás	Helyi önkormányzat irodái Különböző városi érdekcsoportok
Kreatív ipar	Magasan képzett rétegek és fejlesztések vonzása Gazdasági növekedés	K+F támogatása Szellemi tulajdon támogatása	Állam, helyi önkormányzat Vállalkozók IKT, média- és szórakoztatóipar

Forrás: Grodach 2017, 83; 85 p. alapján

2.2.6 A kreatív és okos város közötti link: az IKT

Mint azt korábban kifejtettem, a kreatív gazdaságot a kreatív és tudásintenzív iparágak szerves egységként értelmezem. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a tudásintenzív ipar, s különösen az infokommunikációs technológiák (IKT) megjelenése és fejlődése új fejezetet nyitott a kreatív gazdaság fejlődésében és előreláthatólag a következő évtizedek gazdasági fejlődését meghatározó szektor lesz. Az IKT álláspontom szerint *kiemelkedő szerepet játszik az okos városok kialakulásában, így módon fontos összekötő kapocs a kreatív gazdaság, illetve a kreatív város és az okos város között*. Éppen ezért nélkülözhetetlennek tartom, hogy az IKT városfejlődésre gyakorolt hatásait röviden áttekintsük.

A posztindusztriális korban átalakult és még ma is változóban van a városrégiók területe. Ezt a folyamatot a 21. században egyrészt az urbanizáció, másrészt az IKT rohamos elterjedése befolyásolta. Az urbanizáció és az IKT nemcsak a városok fizikai környezetét változtatták meg, hanem kihatottak a társadalmi és gazdasági környezet változásaira is (Portugali et al. 2012). A városok fizikai környezetében végbemenő változások egyik szembetűnő eleme volt, hogy a gyárak helyét irodaépületek és irodakomplexumok vették át. *Az IKT cégek napjainkban döntően két területen koncentrálnak: a CBD területén és a periférián* (a szuburbia belső övezetében, vagy külső területeken technológiai vagy ipari parkokban). A városközpontban, gyakran felújított épületállományban, a „kiberkerületekben” található a média, elektronikai és internetes szolgáltató centrumok. A periférián található az e-kereskedelem nagy cégei (gyakran repülőtér közelében), az elektronikai raktárházak és az IKT gyártókapacitások (Dadashpoor–Yousefi 2018).

A városi tér átstrukturálódására az IKT erősen hatott, gyakorlatilag az emberi élet minden terén fontos szerephez jutott és az emberek viselkedését is jelentősen átformálta (Alias 2013; Wiig 2014). Az emberek ugyanis mindennapi életük során a különböző infokommunikációs technológiák segítségével (mobiltelefon, okostelefon, tablet stb.) információkat osztanak meg és végső soron bottom-up módon tudást generálnak. Amennyiben a megosztott információk georeferáltak, az emberek térhasználatáról és térbeli mozgásáról is fontos információkhoz juthatunk (Ciuccarelli et al. 2014).

Sassen (2001a) rámutatott arra, hogy *az IKT átalakítja a társadalom és a gazdaság térbeli szerveződését és a fogyasztási mintázatokat*. Az elmúlt években viszont több tanulmány is felhívta a figyelmet az IKT ellentmondásos hatásaira a városok fejlődésében: nem tisztázott pontosan, hogy az IKT hogyan hat a városi tér átalakulására (Audirac 2005), mivel a telekommunikációs technológiák nagyon gyorsan változnak (Graham–Marvin 2002), vagy esetleg fel sem ismerjük az IKT téralakító hatásait (Firmino et al. 2006). Tény ugyanakkor, hogy az IKT hozzájárulhat a szolgáltatások és az életminőség javításához és a fenntarthatósági célok eléréséhez (Bifulco et al. 2016). Nem véletlen, hogy az IKT alkalmazása az innovatív, fenntartható és okos városok fejlődésében új várostervezési modellek elterjedéséhez vezetett (Yeh 2017).

Napjaink egyik megválaszolandó kérdésévé éppen ezért az nőtte ki magát, hogy a telekommunikáció, a kapcsolatok intenzitása és az üzleti szféra fejlődését vajon az emberek és cégek szoros fizikai kapcsolatrendszerre támaszkodik, vagy a modern IKT rendszereknek köszönhetően a virtuális kapcsolatok szerepének növekedésével a földrajzi közelség és hely szerepe egyre inkább alárendelt szerepet játszik? Utóbbi elmélet talaján olyan új tudományos spekulációk láttak napvilágot, mint a „távolság halála” vagy az IKT szektor térbővítő tulajdonsága (Cohen et al. 2004; van Geenhuizen–Nijkamp 2007).

Sokan úgy gondolják, hogy az IKT alapvetően megváltoztatja és aláássa a földrajz és a távolság jelentőségét a városfejlődésben és az IKT egyik lehetséges hatása az lesz, hogy az emberek szétszóródnak a térben és a városok mint centrumok szerepe csökkenni fog (Iammarino–McCann 2013). A közelség, elérhetőség, centralizáció és telephely szerepét az interaktív kommunikáció veszi át (Graham 1998). Cairncross (2001) szerint a térnek és a távolságnak egyre kisebb szerepe lesz a jövőben, Gillespie és Williams (1988) pedig egyenesen odáig mennek, hogy az IKT feloldja a földrajzi (területi) különbségeket. Ezzel ellentétben egyes szakemberek véleménye szerint az internet és a kibertér hatásai a tér-idő kapcsolatára fennmaradnak, így a földrajzi tér, azon belül a térbeli elhelyezkedés és távolság továbbra is meghatározó szerepet fognak játszani a városok fejlődésében (Lengyel et al. 2013; Jakobi 2013).

A szerzők többsége amellet érvel, hogy az IKT decentralizációt és a gazdasági tevékenységek térbeli szétterjedését hozza magával. Tranos (2013) felhívja a figyelmet arra, hogy az internet és a telekommunikáció továbbra is elsősorban városi jelenségek. A materiális és az elektronikus tér egyre jobban összefonódnak, együtt épülnek ki és működnek. A gazdaság teljesítménye továbbra is a helyhez kötött, materiális tereken múlik, amelyet viszont egyre jobban átszö az internet és a kiberhálózat (Graham 1998), ily módon az internet és az IKT végső soron növeli a földrajz és a távolság jelentőségét (Tranos–Nijkamp 2013). Az 1990-es évek végén több olyan munka is született, amelyek kétségbe vonják a „távolság és a tér halála” típusú megállapításokat (Gaspar–Glaeser 1998). Az IKT használata és a város között tehát nem negatív a korreláció, a virtuális és a fizikai kontaktus pedig nem helyettesítik, hanem kiegészítik egymást.

A fenti gondolatokat összegzendő az IKT városi térszerkezetre gyakorolt hatásaival foglalkozó elméletek négy típusba sorolhatók: 1) Centralizáció; 2) Decentralizáció; 3) Kettős hatás; 4) Nincs hatás a területi fejlődésre.

1) Centralizáció

A centralizációs elmélet támogatói azt mondják, hogy az egyenlőtlen infrastrukturális fejlődés miatt az IKT növeli a városok helyzeti előnyét és a városrégiókban található klaszterek serkentik a szemtől szembe történő fizikai kapcsolatokat. A telekommunikáció ily módon nem tudja legyőzni a város centralizáló hatásait, sőt a városok szerepe a technológiai innovációknak köszönhetően még nőni is fog (Maeng et al. 2010). A centralizációt több folyamat is erősíti: egyrészt a hagyományos városközpontokban jobb a hozzáférhetőség az IKT-hez, s mivel az egyének és a cégek egyre jobban rá vannak utalva a hozzáféréshez, a városközpont irányába tendálnak, másrészt a high-tech cégek gyakran a városközpontban székelnek és vonzzák a kapcsolódó és kiszolgáló háttércégeket is.

2) Decentralizáció

Az infrastruktúra, a közlekedés, valamint az IKT technológiák fejlődése egyre nagyobb mozgást tesz lehetővé a városrégióon belül (Audirac 2005). Az IKT elterjedése új lehetőségeket teremt a területi feszültségek feloldására, csökkenti a fizikai jelenlét szükségességét és csökkenti a szállítási költségeket (Shi et al. 2016). Az elméletet támogatók szerint az IKT fejlődése decentralizációt eredményez és végső soron a „távolság halálát” jelenti (Atkinson 1996; Lee et al. 2014; Rachmawati et al. 2015).

3) Kettős hatás

Az IKT a városközpontokban decentralizációt okoz, a városrégióban viszont centralizációt eredményez. Ez a kettős folyamat a posztindusztriális városi agglomerációkban egy alapvetően új térfejlődési folyamatot indított el és a városrégió policentrikus fejlődését hozta magával (Audirac 2005; Fernández et al. 2014; Lee et al. 2014). Anas et al. (1998) rámutattak arra, hogy a városok fejlődésében mindig jelen volt a decentralizáció, mivel a cégek CBD-ből való kifelé mozgása mindig is jellemző volt a gazdaságon belül. Napjainkban azonban a cégeknek szüksége van IKT infrastruktúrákkal jól ellátott helyekre, így a fejlődés mégsem lehet véletlenszerű, hanem egyfajta „szétszórt koncentráció” formájában megy végbe (Sohn et al. 2002). Az IKT így végső soron elősegíti az agglomerációs gazdaság fejlődését (Zhang et al. 2017). A vezetékmentes technológiák elterjedése rugalmasabbá tette és növelte a mobilitást, ami a decentralizáció irányába hat, ugyanakkor a technológiai infrastruktúrákhoz való hozzáférés centralizációt eredményez (Townsend 2001).

4) Alacsony hatás, vagy nincs hatás a térfolyamatokra

A kutatók ezen csoportja szerint az IKT-nek önmagában nincsenek térspecifikus hatásai. Salomon (1996) szerint a városi struktúráknak éppen a fizikai kapcsolatok a legfontosabb attribútuma. Lehetséges, hogy a személyes kapcsolatokat ki tudjuk váltani IKT alkalmazásával, de az élet számtalan más területén a személyes kapcsolatok nélkülözhetetlenek (McCann 2007). Bár az IKT fontos tényező, de semmiképpen sem nevezhető a helyválasztás legfontosabb előfeltételének (Duvivier et al. 2017).

2.2.7 Az okos város

Az 1990-es évek közepétől a kreatív város koncepciójával párhuzamosan fejlődött, s azzal szoros összefüggésben terjedt el a városfejlesztésben az *okos város (smart city)* elmélete és gyakorlata. A fő kérdés akkoriban az volt, hogy a fenntartható fejlődés keretei között hogyan lehetséges a városirányítási rendszereket megreformálni. A városok ugyanis egyre dinamikusabb rendszerekké nőttek ki magukat, amelyben egyre inkább személyre szabott és időben változó szolgáltatásokra van szükség. Az okos város koncepciója ennek megfelelően a következő hármas prioritás mentén szerveződik: fenntarthatóság, hatékonyság és széleskörű részvétel. Az első prioritás azt jelenti, hogy olyan rendszert próbálunk meg létrehozni, amely gazdaságilag önfenntartó. A második prioritás egyrészt a szolgáltatások minőségének és hatékonyságának a javítására (pl. közigazgatás szolgáltató szemléletű reformja, digitális infrastruktúra fejlesztésével az ügyintézés felgyorsítása és leegyszerűsítése), valamint az energia és a rendelkezésre álló források takarékos felhasználására és a környezet terhelésének a csökkentésére utal. A harmadik prioritás az állampolgárok bevonását, konstruktív és értékteremtő részvételét jelenti életminőségük javítása érdekében. A három prioritás együttes alkalmazásával lehetővé válik egy élhető város kialakítása és működtetése.

A koncepcióval kapcsolatban általában három fogalommal találkozhatunk: digitális város, intelligens város és okos város. A *digitális város* kifejezés arra utal, hogy a város működtetésében alkalmazzuk az infokommunikációs technológiák nyújtotta megoldásokat a város üzemeltetése során. Az *intelligens városban* mindez a technológiai háttértámogatással bíró intézményi szolgáltatások körével bővül (vagyis IKT alkalmazása a város és a lakosság kommunikációjában, mint például e-ügyintézés), míg az *okos város egy átfogó, stratégiai szemléletet jelent*, amelyben az infokommunikációs technológiát a városmenedzsment eszközöként használják. Ily módon a digitális város fogalmi szempontból részhalmaza az intelligens városnak, amely részét képezi az okos városnak.

Összegezve a fenti gondolatokat a kreatív és az okos város koncepciója között az alapvető különbség, hogy egyrészt a városfejlesztésben máshova helyezték hangsúlyokat (a kreatív város a kultúrára és a kreativitásra, míg az okos város a fenntarthatóságra és a hatékonyság növelésére), másrészt a fejlődés alapját más gazdasági szektorok és folyamatok képezték (kreatív városokban elsősorban a kulturális és kreatív iparágak, az okos városokban pedig az IKT és a digitalizáció). Emellett az okos városban sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a közösségi és társadalmi részvétel szerepe a városfejlődésben.

Az okos városnak jelenleg több mint százféle definíciója van. A meghatározásokat két nagy csoportra bonthatjuk: a vállalati és a tudományos definíciók köre. Az okos város definíciója először a vállalati körben jelent meg 2009-ben. Az IBM (2009) szerint az okos városban az egymással összekapcsolódó elérhető információkat optimalisan használják annak érdekében, hogy a város működését jobban megértsük és ellenőrizzük és a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrásokat optimalizáljuk. Harrison és munkatársai (2010) ezt azzal egészítették ki, hogy az okos város tulajdonképpen összekapcsolja a fizikai infrastruktúrát az IT-, a szociális és az üzleti infrastruktúrával a város kollektív intelligenciájának kihasználása és erősítése érdekében. A Cisco szerint az okos városok a mindenütt jelenlévő kommunikációs hálózatok, a vezeték nélküli szenzoros technológiák és az intelligens menedzsment rendszerek erejét és lehetőségeit használják a jelenlegi és jövőbeli kihívások megoldásában és új szolgáltatások létrehozásában (Clarke 2013). A Siemens (2014) szerint az okos városokban az Internet of Things (Dolgok

Internetre) rendszerét és más intelligens rendszereket használnak annak érdekében, hogy az erőforrásokat hatékonyabban használják és a városlakók életszínvonalát, illetve magának a városnak a versenyképességét növeljék.

A 2010-es évek elejétől kezdve napjainkig a tudományos publikációkban számtalan smart city definíció látott napvilágot. Kondepudi és szerzőtársai (2014) 116 definíciót gyűjtöttek össze és értékelték, talán ez a publikáció adja a legszélesebb körű áttekintést a létező meghatározásokról. Az egyes tudományos definíciókat megközelítésmódjuk alapján csoportosíthatjuk, vagyis aszerint, hogy mit helyeznek az okos városok fejlődésének origójába. Marek és szerzőtársai (2017) tipológiájukban a technológiát, a közigazgatást és irányítást, a különböző területek együttműködését, a gondolkodásmód megváltoztatását, vagy a technológia, a társadalmi és humán tőke kiegyensúlyozott fejlesztését, az emberközpontú megközelítést vették számításba. Természetesen a definíciók többsége ezek valamilyen kombinációján alapul. A technológiai fejlődés felől közelíti meg az okos városokat Hall et al. (2000) és Mitchell (2007). Ebbe a csoportba sorolható a Horváthné Barsi és Lados (2011) magyar szerzőpáros okos város definíciója is, miszerint okos városok azok a települések, amelyek a rendelkezésre álló technológiákat innovatív módon használják, s ezáltal egy jobb, változatosabb és fenntartható városi környezetet hoznak létre. A technológia mellett az együttműködés jelentőségét emelik ki Nam és Pardo (2011), valamint Marsal-Llacuna és munkatársai (2015), Bakici et al. (2013) pedig a közigazgatási és fenntartási rendszerek szerepét hangsúlyozzák az okos városok működésében. Komninos (2006) a humán tényező és az együttműködés szerepében látja az okos városok fejlődésének kulcsát. Ugyancsak a humán tényező szerepét és mellette a közigazgatás jelentőségét emelik ki Giffinger és munkatársai (2007), akik az egyik legelterjedtebb és talán legtöbbször alkalmazott okos város koncepciót alkották meg (3. táblázat).

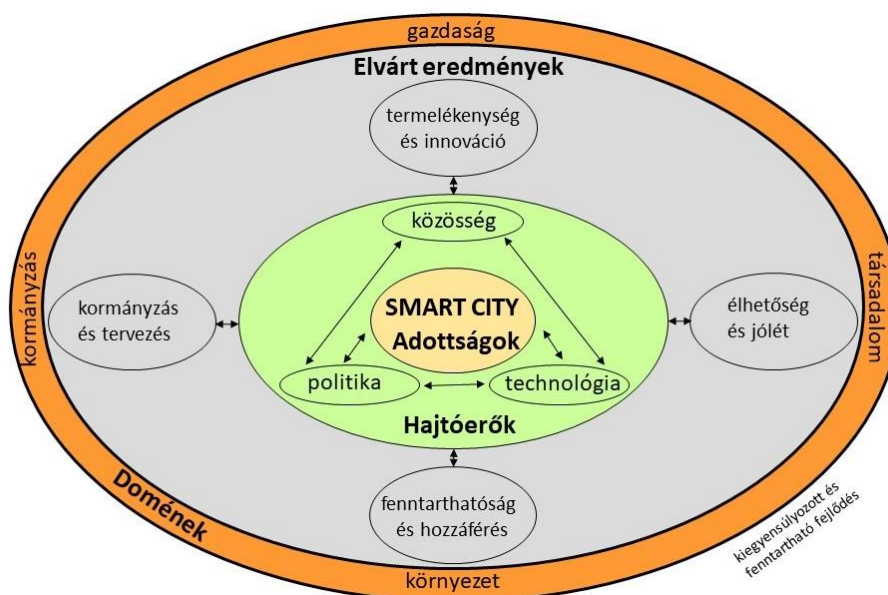
A legátfogóbb, komplex szemléletű definíciók közül Caragliu és szerzőtársainak (2011) a meghatározását emelhetjük ki, amelyben jól ötvöződnek a technológiai, humán, együttműködési és gondolkodásmódbeli tényezők: az okos városban a társadalmi és humán tőkébe, a tradicionális (közlekedés) és modern (IKT) kommunikációs infrastruktúrákba történő beruházások támogatják és elősegítik a fenntartható gazdaság és az életminőség növekedését, s mindezt a természeti erőforrások ésszerű használatával és részvételi (ön)kormányzással valósítják meg. Yigitcanlar és szerzőtársai (2018) tipológiájukban a technológia, a közösség, a politika (mint hajtóerők), a fenntarthatóság és elérhetőség, az élhetőség és jólét, a termelékenység és innováció, igazgatás és tervezés (mint elérni kívánt eredmény) szempontjából csoportosították a definíciókat. Elméleti kutatásukban közel 80 tudományos publikációt tekintettek át, majd eredményeik összefoglalásaképpen megrajolták az okos város multidimenzionális modelljét (4. ábra).

3. táblázat Az okos város alrendszerei és tényezői

Okos emberek–Smart people	Okos gazdaság–Smart economy	Okos mobilitás–Smart mobility
(vagyis a társadalmi és humán tőke) iskolai végzettség és képzettség, affinitás az az élethosszig tartó tanulásra, társadalmi és etnikai pluralitás, rugalmasság, kreativitás, kozmetopolita és nyitott gondolkodásmód, közéleti tevékenység	(a gazdaság kérdésköre) a lakosság innovativitása, vállalkozási hajlandósága, a gazdaság imázsa és termelékenysége, a munkaerőpiac rugalmassága, a gazdaság nemzetközi beágyazottsága	(a közlekedés és IKT kérdésköre) a helyi és nemzetközi elérhetőség, az IKT infrastruktúra hozzáférhetősége, a fenntartható, innovatív és biztonságos közlekedési rendszerek);
Okos kormányzás–Smart governance	Okos környezet–Smart environment	Okos életvitel–Smart living
(a részvétel kérdésköre) részvétel a döntéshozatalban, közszolgáltatások színvonala, átlátható kormányzás, politikai stratégiák és perspektívák	(természeti erőforrások kérdésköre) vonzó természeti feltételek, környezetszennyezés, környezetvédelem, fenntartható erőforrás- management	(életminőség kérdésköre) kulturális lehetőségek, egészségjellemzők, személyes biztonság, lakhatás minősége, oktatási infrastruktúra, turisztikai vonzerő, társadalmi kohézió

Forrás: Giffinger et al. 2007

4. ábra Az okos város multidimenzionális modellje

Forrás: Yigitcanlar et al. 2018, 151. p.

A különböző elméletek nagyjából egyet értenek abban, hogy *az okos város célja a szellemi és anyagi javak és erőforrások használatának optimalizálása*. Az okos városok a smart technológiákat úgy alkalmazzák, hogy a város infrastrukturális rendszerei és szolgáltatásai jobban kapcsolódjanak egymáshoz és ezáltal hatékonyabbak legyenek. Az okos városok fejlődésében meghatározó szerepe van a digitális, információs és kommunikációs technológiáknak. Napjainkban az infokommunikációs eszközök fejlődésének következtében egyre nagyobb jelentősége van az

ember-eszköz és az eszköz-eszköz közötti kapcsolatrendszernek. Ebben a kapcsolatrendszerben természetesen kiemelt szerepe van az internetnek, valamint az IoT-nek (Internet of Things), amely olyan eszközök és szolgáltatások rendszerét fedi le, amelyben a környezetünk elemei egymással és a használóikkal is folyamatos kapcsolatban vannak, illetve adat- és szolgáltatási felhőkön keresztül együttműködnek (Dobos et al. 2015).

Cohen (2015) szerint az okos városok fejlődésében három generációt különböztethetünk meg:

- Smart city 1.0 – ezek a technológia vezérelt okos városok, amelyekre jellemző, hogy általában a fejlesztők kínálják a smart szolgáltatásaikat a városok számára. A városok általában nincsenek tisztában a smart szolgáltatások alkalmazásának tényleges körülményeivel és hatásaival a lakosságra, illetve hiányzik a fejlődés dinamikájának a kulcsa, a város és a lakói közötti interaktivitás.
- Smart city 2.0 – ezek a város (városvezetés) által vezérelt okos városok, vagyis amikor már nem a tech-cégek kínálják portékájukat, hanem a városvezetés és a városi adminisztráció használja fel a fejlesztők smart szolgáltatásait a lakosság életminőségének javítása érdekében (Barcelonában 2015-ben például több mint 20 smart city program és 100 wifi alapú smart city projekt segítette a lakosság mindennapi életét).
- Smart city 3.0 – a polgárok együttműködése a várossal (együttes értékteremtés). A város és polgárai közösen, egymást kiegészítve vesznek részt a város élhetőségét erősítő smart folyamatokban. Tipikus példája a smart city 3.0 megoldásoknak a lakosság mindennapi életét segítő „sharing economy” elterjedése (nem összekeverendő a profitorientált vállalkozásokkal, mint az Airbnb vagy az Uber).

Glaeser és Gottlieb (2006) szerint *az okos várossá válás legideálisabb terepe a nagyváros*, mivel itt van jelen az a kritikus nagyságú népesség és humán tőke, illetve adatmennyiség, amely az okos várossá válást megkönnyíti. Hasonló következtetésre jutott Elvery (2010) is, aki szerint a nagyvárosokban állnak rendelkezésre azon infrastrukturális feltételek, amelyek az IKT és más technológiák, digitális szolgáltatások fejlődését lehetővé teszik.

Az okos városok erősen támaszkodnak az alulról jövő (bottom-up) fejlődésre, vagyis a városlakó népesség kreativitására és kollektív intelligenciájára. A város mintegy hozzáférést ad az adatbázisaihoz annak érdekében, hogy a városlakók mindennapi életük során önálló döntéseket hozzanak. Véleményem szerint ez az egyik legfontosabb különbség a kreatív város és az okos város között, az okos város ugyanis jobban támaszkodik az alulról építkező folyamatokra és ezért fejlődésében nagyobb szerepe van a bottom-up társadalmi-gazdasági szerveződéseknek.

A smart city programok kidolgozása és kivitelezése során leggyakrabban az ún. PPPP (public-private-people partnership) modellt alkalmazzák, amely a közszféra, a privát szféra és a lakosság együttműködésén alapul. Smart city projekteket alapvetően három szinten tervezhetünk és hajthatunk végre. Az *országos szintű projektek* államilag fenntartott rendszereken keresztül érhetők el és céljuk az, hogy az adott szolgáltatáshoz mindenhol hasonló minőségben és azonos feltételekkel juthasson hozzá a felhasználó (gondoljunk például az országos mobilparkolási rendszerre). Ez lehetővé teszi, hogy az adatok és az alkalmazott technológiák egységesek legyenek. A *települési szintű projektek* körébe az ún. smart city enabler (lehetővé tevő) platformok sorolhatók. Ezek között meg kell különböztetnünk a humán és technológiai enablereket: az első mindazon szervezeteket, intézményeket, képzéseket és programokat jelenti, amelyek erőforrásokat biztosítanak a stratégia végrehajtásához, míg utóbbi alatt azt a

horizontális, fizikai infrastruktúrát értjük, amelyre a digitális programok, fejlesztések, alkalmazások és szolgáltatások építhetők (pl. széles sávú internet-hozzáférés a településen). A *helyi szintű projektek* körébe sorolhatók a városi laboratóriumok (city labs, living labs projektek, mint például a Living Lab Budapest kezdeményezés). A városi laboratóriumok lehetnek városrészek, háztömbök, utcák, vagy akár konkrét hely nélküli együttműködések is, amelyek kiváló lehetőséget nyújtanak arra, hogy az innovatív fejlesztéseket élesben teszteljék a beruházók (Dobos et al. 2015).

2.3 A városrégiók területének átalakulása a posztfordi korban

A kreatív gazdaság elméleti és koncepcionális alapjainak áttekintése után szeretném röviden bemutatni azon folyamatokat, amelyek csak közvetett módon kapcsolódnak a kreatív gazdaság témaköréhez, de meghatározó szerepet játszottak és játszanak a posztfordi városfejlődésben és a városrégiók földrajzi átalakulásában.

2.3.1 A posztszocialista városfejlődés jellemzői

A posztfordi átmenet mellett a városok posztszocialista átalakulása is jelentősen befolyásolta a kreatív gazdaság fejlődését Kelet-Közép-Európában. A kelet-közép-európai városok fejlődésében *az útfüggőség* mindvégig meghatározó tényező volt, s jelentős különbségek mutatkoznak mind a szocialista időszak előtti, mind a szocialista időszak alatti fejlődésükben.

Az államszocialista rendszer a kelet-európai városok számára hasonló keretfeltételeket teremtett (Dingsdale 1999; Sýkora 1999), ily módon a szocialista városfejlődésnek kialakult néhány általános jellemzője. Jellemző volt az alulurbanizáltság (az iparosítás alacsony népességnövekedéssel párosult, vagyis a városi népesség növekedési üteme elmaradt a város iparában és tercier szektorában foglalkoztatottak növekedési ütemétől), a nagyvárosok alacsony urbanizáltsága a nyugat-európai városokhoz viszonyítva, valamint sajátos városfejlődés a nagyvárosokban (a belső struktúra, szegregáció, slumok nyugati városoktól eltérő fejlődése) (Szelényi 1996; Enyedi 1998b). A szocialista városok sokkal kompaktabbak voltak, mint a nyugat-európai városok. Nem volt jellemző a metropolizáció a szocialista országokban és a közepes méretű városokban lényegesen nagyobb népesség koncentrált. Minél kisebb volt a település, annál nyilvánvalóbbak és nagyobbak voltak a szocialista tervezés és fejlődés területi, fizikai és kulturális hatásai (Hamilton et al. 2005). Lényegében ezekre a folyamatokra volt visszavezethető, hogy a kelet-közép-európai városok a rendszerváltozás utáni időszak kezdetén, az 1990-es évek elején még nagyban hasonlítottak egymásra.

A kelet- és nyugat-európai városok fejlődésében tapasztalható különbségeket általában a városi fejlődés útfüggőségére és az eltérő várospolitikákra (Kovács 2009), vagy az intézményi struktúrák átalakulására (Sýkora–Bouzarovski 2012) vezetik vissza. Ezt támasztja alá Pichler-Milanović (2004) álláspontja is, miszerint a térség városainak eltérő fejlődését alapvetően befolyásolta az 1945 előtti időszak történelmi öröksége (amelybe beletartozik a térség 19. századi, illetve az első világháborúig tartó nagyhatalmi felosztása, a két világháború között a nacionalizmus kibontakozása és a nemzetállamok kialakulása, valamint a második világháború eltérő hatásai az egyes országokra), a szocialista időszak öröksége (ami bár izolációt és bezárkózást eredményezett, de a „szocializmushoz vezető út” különbségei miatt az egyes államok városfejlődésében mégis mutatkoztak különbségek), valamint a rendszerváltozás után a

városok csatlakozása az európai és globális városhálózatokhoz (ami elindította a városok posztiszocialista átalakulását).

A városok posztiszocialista átalakulását a rendszerváltozás után a következő folyamatok befolyásolták (Weczlawowicz 2016):

- Újra megjelent a földbérlet (telekár) jelentősége és egyre több szereplő versengett a területekért.
- Visszatért az önkormányzatiság, a városi tér fölötti központi ellenőrzés megszűnt, a döntéshozatal a központi szintről a helyi szintre került.
- Nőttek a társadalmi és területi különbségek, a lakosság területi allokációjában a politikai tényezőket a gazdasági tényezők váltották fel.
- Jelentős foglalkoztatási átrétegződés zajlott le az iparból a szolgáltatási szektor irányába.
- A városi tér alakítása és az építészet megváltozott.
- Az értékek és szimbólumok világa megváltozott, a korábbi politikailag szimbolikus tereket más funkciók vagy más jellegű szimbólumok foglalták el.

A szocialista és posztiszocialista városok ideológiai és városföldrajzi jellemzőiről összefoglaló táblázatot készítettem, amelyet az 1. melléklet tartalmaz.

A posztiszocialista országokban az 1990-es évek első felében *felértékelődött a földrajzi hely jelentősége* és az újonnan formálódó térszerkezetben a városrégiók egyre inkább a növekedés csomópontjaiként tűntek fel. Egyúttal a városok gazdasági potenciálja is megváltozott: azon városok, amelyek gyorsabban alkalmazkodtak az új társadalmi és gazdasági keretfeltételekhez és ezért gyorsabban megindult a fejlődésük, helyzeti előnyre tettek szert a gazdasági versenyben. A lemaradó, strukturális problémákkal küszködő városokban viszont társadalmi és gazdasági problémák ütötték fel a fejüket (Cheshire 1995; Horváth 2001). Az európai és globális piacokhoz és hálózatokhoz való csatlakozás ütemében és sikerességében tehát jelentős különbségek voltak a térség városai között, így fejlődési útjaik fokozatosan szétváltak, voltak nyertesek és vesztesek.

A kelet-közép-európai városok gyorsan alkalmazkodtak a nemzetközi trendekhez, fejlődésüket erősen befolyásolta a globalizáció és az európaizáció (európai jogrend és intézményi struktúrák harmonizációja, gazdasági kapcsolatok). A tőkeáramlás, az információ, a technológia és tudás ezen országok városaiban nagyobb szerephez jutott, a deindusztrializáció és a szolgáltató szektor térhódítása sokkal gyorsabban ment végbe. A külföldi működő tőkeberuházásoknak köszönhetően a termelési rendszerek reorganizációja gyorsabban végbement, a vállalkozói szféra és a KKV szektor hamarabb kialakult. Az 1990-es évek első felében tapasztalható recesszió után a fenti folyamatoknak köszönhetően az 1990-es évek közepétől ezen országok városaiban látványos fejlődés ment végbe (Enyedi 1998a). A városhálózat fejlődésében általában a fővárosok játszották a meghatározó szerepet (Pichler-Milanović 2004).

A magyar városok is gyorsan alkalmazkodtak a kapitalista keretfeltételekhez, az átmenet a szocialista városfejlődésből a kapitalista városfejlődésbe ennek megfelelően gyors volt. Jelentős tőkeberuházások történtek az irodapiacra és a kereskedelembe, illetve a társadalmon belüli polarizáció a jövedelmi különbségek növekedése miatt jelentősen felgyorsult (Enyedi 1998b). Gyakorlatilag a lakásállomány teljes privatizációja ment végbe, a közösségi (önkormányzati)

kontroll a beruházások fölött megszűnt és csak nagyon lassan épült újra. Mindennek következtében a városfejlődés szabályozatlanná és ellenőrizhetetlenné vált (Tosics 2005a).

A városok posztszocialista átalakulása számos kihívás elé állította a döntéshozókat. Nagy kihívása a posztszocialista városoknak, hogy a városrégiókban *jelentősen átalakult a területhasználat* (Sýkora 2014). A rendszerváltozás után az 1990-es években a szuburbanizációval párhuzamosan *megindult városok szétterjedése (urban sprawl)* és különösen a 2000-es években gyorsult fel ez a folyamat. A kontroll nélküli szuburbanizáció és az urban sprawl következményként egyre több nagyváros szembesül a szuburbanizáció negatív hatásaival. A szuburbanizáció és urban sprawl következtében drasztikusan megnőtt a gépkocsihasználat, így a közlekedési problémák lassan a városrégiók legnagyobb kihívásává nőnek ki magukat. A kelet-közép-európai városrégiók infrastrukturális lemaradása a nyugat-európai városokhoz mérve csökkent (Austin–Gregorova 2015), viszont gyakran hiányzik az ellenőrzött és összehangolt infrastruktúra-fejlesztés. Társadalmi mobilitás terén a kelet-közép-európai országok városainak legnagyobb kihívásai az öregedés, a belföldi vándorlás okozta területi különbségek növekedése, a képzett munkaerő külföldre vándorlása, illetve a helyükre szegényebb vidéki és környező területekről érkező, alacsonyabb képzettségű rétegek bevándorlása (Pfeiferová et al. 2013).

A fővárosok kiemelkedő és meghatározó szerepe mindig is jellemző volt a térség országaiban, ami a rendszerváltozás után még szembetűnőbbé vált. Az elmúlt 10 évben tovább differenciálódott a nagyvárosi fejlődés és *jelentősen nőttek a különbségek a fővárosi és vidéki városrégiók között* (Szirmai 2016a, 2016b). A városrégiók egyre több igazgatási kihívás elé néznek, Kelet-Közép-Európában gyakran találkozunk az együttműködés hiányával a közigazgatásban. A nagyvárosi régió irányítása, szervezése és menedzselése a jelenleginél mindenképpen szigorúbb és centralizáltabb közigazgatási rendszert igényelne (Ahrend 2014).

További problémaként említhetjük, hogy a neoliberais gazdaságpolitika útvesztőjében a kormányok és önkormányzatok kevés figyelmet fordítottak a regionális és helyi tervezésre és lakáspolitikára (Sýkora 1998). Az átfogó nemzeti területfejlesztési stratégiák és koherens regionális fejlesztési politikák hiánya több országban (Csehország, Magyarország, Szlovénia) is rányomta bélyegét a városrégiók későbbi fejlődésére. A posztindusztriális városfejlődés ezekben az országokban egyre inkább az ad hoc fejlesztések áldozatává vált. A városfejlesztésben tapasztalható stratégiai űr kitöltésére jó lehetőséget nyújtott a kreatív város koncepciója, amelynek térnyerése nagyjából egybe esett a városok ezredforduló utáni útkeresésével.

2.3.2 A metropolizáció, a policentrikus fejlődés és az ingázás

A metropolizáció

A nagyvárosi fejlődést gyakran a gazdasági hatékonysággal és a területi előnyökből származó versenyképesség növekedésével azonosítják, ami a népességből, a munkahelyekből, közlekedésből, specifikus és fontos funkciók jelenlétéből és a gazdasági specializációból ered. A nagyvárosi fejlődést, röviden *metropolizációt* többféle folyamat eredményeként értelmezik a kutatók. Egyes szakemberek szerint a metropolizáció egymást erősítő új gazdasági funkciók területi koncentrációja fejlett infrastruktúrákkal, amelyben a beruházások és a népesség jelentős hatást gyakorolnak a növekedésre és ily módon hozzájárulnak a nagyváros növekedéséhez (Friedmann 2002; Geyer 2002; Brenner 2004). Más kutatók véleménye szerint a metropolizáció nem más, mint a világgazdaság anyagi és nem anyagi természetű áramlásainak globális hálózatában lévő, irányítási és ellenőrzési funkciókkal rendelkező csomópontok fejlődése

(Keeling 1995) és a nagyvárosi régiók lényegében a globális hálózatok csomópontjai (ESPON 2010). Mások szerint olyan speciális funkciók allokációjáról van szó a városban, vagy a policentrikus fejlődésnek köszönhetően a városrégióban, amelyek a gazdasági és demográfiai fejlődés hajtóerői (Kunzmann 1996; Sassen 2002).

A metropolizáció mind funkcionálisan, mind morfológiai szempontból olyan területi fejlődést jelent, amely *egyre inkább a nagyvárosokhoz kötődik* (Leroy 2000; Elissalde 2004). Funkcionális szempontból irányítási és ellenőrzési funkciók egyre jobban a városrégiókba koncentrálnak, ami a városi tér újrastrukturálódását hozza magával. A folyamat a megváltozott politikai és technológia feltételek között egy új típusú városi növekedést eredményez, amely a gazdasági tevékenységek globalizációjára, a városi gazdaság deindusztrializációjára, valamint az új funkciók nagyvárosokba településére vezethető vissza (Le Galés 2002; Enyedi 2011). A kreatív korban, mint arra korábban már kitértem, a nagyvárosi régiók gazdaság átstrukturálódása a kreatív gazdaság és innováció irányába történik (Musterd et al. 2007). Morfológiai szempontból az új társadalmi és gazdasági funkciók egyre inkább a nagyvárosok körül lévő alcentrumokba koncentrálnak, mivel a város fejlődése a policentrikus modell szerint már régen átlépte a saját közigazgatási határait (Leroy 2000). A fejlődés tehát nemcsak a magtelepülésen, hanem a környező városrégióban is végbe megy (Parkinson et al. 2004).

A policentrikus térfejlődési modell jellemzői

A monocentrikus modell „karrierje” az 1960-as években indult, amikor számtalan publikáció látott napvilágot az agglomerációból a központi városba áramló munkaerőről (Alonso 1964; Haggett–Chorley 1967). Az agglomeráció központi települése, a nagyváros meghatározó, domináns szerepet játszott a városrégió fejlődésében. Az egyes országok városrégiói között jelentős fejlettségbeli eltérések vannak, de abban rendkívül hasonlóak, hogy az elmúlt évtizedek urbanizációs folyamatai mindenhol egy új, *policentrikus térszerkezet* irányába indultak el (García-Palomares 2010). Ebben az új struktúrában egyre fontosabb szerep jut a települések méretének, valamint a lakó- és munkahelyek elhelyezkedésének (Banister 2005; Szabó T. et al. 2014). Míg a lakóhelyek egyre inkább szétterülnek a térben, a munkahelyek megjelenését koncentrált decentralizáció jellemzi, aminek köszönhetően a munkahelyek a tér kitüntetett pontjai körül nagyobb sűrűségben fordulnak elő, mint a lakóhelyek, ugyanakkor a városrégiókon belül a korábbinál decentralizáltabb az elhelyezkedésük. *A policentrikus városrégiók kialakulása az ingázásnak és az ingázási távolságok növekedésének az eredménye.* A városrégiók külső területein és a szuburbiában található munkahelyeket ugyanis gyakran nem a helyi munkaerő tölti be, hanem más elővárosi településekről érkeznek ide a dolgozók, míg a helyi munkaerő más településekre jár el dolgozni (García-Palomares 2010). Ennek következtében egyfajta „pazarló ingázás” (wasteful commuting) jelenik meg a városrégiókban (Hamilton 1982; Van Ommeren–Van der Straaten 2005).

A policentrikus térszerkezeti modellt egyre kevésbé jellemzi egyetlen kiemelt centrum dominanciája, a fejlődésben fokozatosan az elővárosi központok, illetve a távolabbi munkaerő vonzáskörzetek felé tolódik el a hangsúly (Kloosterman–Musterd 2001; Parr 2002). Ebben a térszerkezetben az előváros a mobilitás kitüntetett célterületévé lép elő. Az új, policentrikus modell sikere a kutatók körében éppen azzal magyarázható, hogy a korábbi monocentrikus modellel egyre kevésbé írhatók le az aktuális fejlődési tendenciák.

A nemzetközi szakirodalomban a policentrikus modell népszerűsége ellenére számtalan példa akad arra, hogy nem minden városrégió fejlődik egyértelműen a modell szerint, s akár egy országon belül is jelentős különbségek mutakozhatnak a monocentrikus és policentrikus térstruktúrák tekintetében (példaként említhető Nagy-Britannia, ahol a dél-kelet-angliai és közép-angliai városrégiók egyre policentrikusabbá válnak, míg az észak-angliai nagyvárosokra inkább a monocentrikus térstruktúra jellemző). Mindez abból fakad, hogy a városrégiók szerkezete heterogén térfejlődési folyamatok eredője (Burger et al. 2011). Egyes városrégiók alapvetően monocentrikus, más városrégiók egyértelműen policentrikus formát öltenek, a legtöbb városrégió mégis valahol a kettő között helyezkedik el (De Goei et al. 2008).

Az ingázás

A nagyvárosi térségekben a gazdaság posztfordi átalakulásának köszönhetően *a munkahelyek térbeli dekoncentrációja* ment végbe, a városközpontok helyett mind több szolgáltató tevékenység (pl. nagy- és kiskereskedelem, irodai funkció) települt az elővárosi övezetbe (Enyedi 2010). Az ingázás jelenkori területi mintázatai lényegében arra vezethetők vissza, hogy a modern szolgáltató és ipari (high-tech) munkahelyek az agglomerációs hatások nyomán a térben viszonylag koncentráltabban helyezkednek el a korábbiakhoz képest, miközben a népesség térbeli eloszlása az 1960-as évektől a szuburbanizáció, illetve később a dezurbanizáció eredményeként egyre dekoncentráltabb lett.

A városrégiók perifériáján *a szuburbanizáció előretörésével új munkahelyek jelentek meg*, a kedvezőbb anyagi és adózási feltételeknek köszönhetően egyre több cég települt a nagyvárosok vonzáskörzetébe. A munkahelyek széttelepülésével az ingázók száma és aránya gyorsan nőtt (Gordon et al. 1991), miközben az ingázás révén minőségileg új térkapcsolatok jöttek létre. Olyan *új ingázási formák jelentek meg*, mint a centrumból a szuburbiába irányuló ingázás (reverse commuting), valamint a szuburbán települések közötti, elővárosból elővárosba történő (agglomeráción belüli) ingázás (Christopher et al. 1995; Banister et al. 1997). A központi településből az elővárosi településekre irányuló ingázás már az 1990-es években a legdinamikusabban növekvő mobilitásforma volt nemcsak az észak-amerikai, hanem a nyugat-európai nagyvárosokban is. Glaeser és szerzőtársai (2001) ezeket az ingázókat elsősorban olyan magasan képzett és jól kereső dolgozókként azonosították, akik inkább a városközpontban laknak, profitálva a centrum nyújtotta színvonalas szolgáltatásokból és kényelemből, jól fizető munkahelyeik viszont a szuburbia belső területein, a központi városhoz viszonylag közel helyezkednek el. Ezek a csoportok már egyértelműen életmódbeli és nem gazdasági okokból ingáznak. Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy a nagyvárosok belső területein található alacsonyabb státuszú munkahelyekre mind többen a külvárosokból/elővárosokból érkeznek, akik jellemzően képzetlenebb munkavállalók (Aguilera et al. 2009). Az előzőekben ismertetett ingázási formák mellett a 2000-es években új jelenség ütötte fel a fejét: megnőtt a nagyobb centrumok közötti ingázás. Ez új nézőpontba helyezte az infrastruktúra fejlesztésének kérdését, aminek köszönhetően új lendületet kaptak a közlekedéssel, az utazási idővel és a fenntarthatósággal kapcsolatos kutatások (Bole 2011).

Az elmúlt évtizedben előtérbe került a megnövekedett ingázás negatív környezeti hatásainak a kutatása, s egyre több szakértői csoport foglalkozik a nagyvárosi élet *ökológiai lábnyomának* kutatásával. Az évek során egyetértés alakult ki abban, hogy a szuburbanizáció, a városok szétterülése és a policentrikus városfejlődés a hatalmas méreteket öltő ingázás

következtében a közlekedési eredetű karbon lábnyomot gyorsan növeli, különösen azokban a várostérségekben, ahol nem épült ki fejlett kötöttpályás közlekedés (Piña–Martinez 2014; Ramachandra et al. 2015; Szigeti et al. 2019). Az urbanizáció környezeti hatásának számszerűsítése szempontjából különös jelentősége van a közlekedési eredetű lábnyomnak, mert ennek a növekedése közvetlenül kapcsolódik egy-egy várostérség fizikai környezetének alakulásához, a térbeli mobilitáshoz, egyes térségek sűrű közlekedési kapcsolatokkal átszőtt urbanizálódásához. Míg az ökológiai lábnyomban figyelembe vett több tényező (például felhasznált anyagok, energia, élelmiszer stb. fogyasztása) és a térbeliség között áttételes kapcsolat van, addig az ingázás ökológiai lábnyomának alakulása – a mutató egészét tekintve – közvetlenül hat a földrajzi tér jelentőségére. További probléma, hogy a nagyvárosokban és a városrégiókban egyre nagyobb népesség koncentrálódik, ami ugyancsak növeli az ökológiai lábnyomot.

2.3.3 A területhasználat átalakulása

A szuburbanizáció és a városok szétterülése (urban sprawl) jelentősen átalakítja a városrégiók területhasználatát. Szuburbanizáció alatt a népesség és városi funkciók (pl. lakó- és munkahely) decentralizációját értem a magtelepülésről a periféria irányába. A szuburbanizáció fogalma a nemzetközi és hazai szakirodalomban jól definiált, az urban sprawlra ugyanakkor nincs általánosan elfogadott definíció (Galster et al. 2001). Urban sprawl alatt általában az alacsony beépítettségű, alacsony sűrűségű területhasználati formák elterjedését értjük a város körüli kevésbé hasznosított területeken (Oueslati et al. 2015; Shaw, 2009). A szuburbanizációnak gyakori mellékhatása a város szétterjedése, ugyanakkor az urban sprawl szuburbanizáció nélkül is végbemehet, például ha egy adott területen nő a népesség (EEA 2006).

A kelet-közép-európai városok sajátos fejlődési utat jártak be a második világháború után. A szocialista városok térbeli jellemzői ezért jelentősen különböztek a nyugati városokétól (Szelényi 1996; Sýkora 2009; Hirt 2013). A szocialista városfejlődés szigorú állami ellenőrzés alatt állt, amit az tett lehetővé, hogy a városok területének jelentős része állami (köz)tulajdonban volt, az ingatlangazdálkodás és tervezés központi irányítás alatt állt, s a rugalmatlan szabályozás lehetetlenné tette az informális fejlődést. A piaci viszonyok kiiktatása, a föld- és a magántulajdon államosítása nagyban kihatottak a városok fejlődésére is. Mindehhez egy erősen központosított állami elosztási, tervezési és irányítási rendszer párosult (Hamilton 1979; Tosics 2005a). A szocialista állam a standardizált, magas beépítési sűrűségű lakótelepek felépítését részesítette előnyben a városok közigazgatási határain belül, ami hozzájárult a kompakt város eszméjének megőrzéséhez (Enyedi 1996; Slaev et al. 2018; Stanilov–Sýkora 2012). A városok szétterjedését a rosszul szervezett közszolgáltatások, a magánkézben lévő személygépkocsik alacsony száma, a gyenge infrastruktúrahálózatok is fékeztek (Hirt 2013). A városi tértermelés folyamata a rendszerváltozás után viszont alapvetően megváltozott. Az állam elveszítette monopóliumát a városfejlődés fölött, az állami ingatlanokat privatizálták és a tulajdonviszonyok alakulásában a piaci elvek érvényesültek (Hirt 2013). A szocialista várostervezés megszűnt, így a tervezési folyamatban az állam helyett a magánszektor lépett elő meghatározó városfejlesztő erővé. Ezzel párhuzamosan előtérbe került a városszéli területek fejlesztése, aminek köszönhetően új lakónegyedek és kereskedelmi területek jelentek meg a nagyvárosok periferiáján (Pichler-Milanović et al. 2008). Ennek következtében *a városok szétterjedése nagy lendületet vett* és ennek volumene jóval meghaladta a nyugat-európai városokét (EEA 2006). A poszt-szocialista átalakulás egyik velejárója volt, hogy *a hagyományos szocialista városok kompakt morfológiája felbomlott*,

ami a különböző funkciók és tevékenységek városok körüli szétterülésének volt köszönhető (Bičík–Jeleček, 2009; Slaev et al. 2018; Tammaru et al. 2009; Zlatar 2014). Nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben a posztszocialista városfejlődés egyik legbehatóbban kutatott folyamatává a szuburbanizáció vált (pl. Lisowski et al. 2014 Varsóról; Hirt 2007; Stanilov–Hirt 2014 Szófiáról; Kok–Kovács 1999; Kovács–Tosics 2014 Budapestről; Leetmaa–Tammaru 2007, Leetmaa et al. 2009 Tallinról; Ouředníček, 2007; Stanilov–Sýkora 2014 Prágáról; Pichler–Milanović 2005, 2014 Ljubljanáról). A tanulmányok nagy része arra a következtetésre jutott, hogy a piaci folyamatok (a magánbefektetői erő és logika), valamint a tervezői szabályozás gyengesége együttesen kedveztek a szuburbanizáció előretörésének, ami 1990 után jelentősen átfurmálta a nagyvárosi régiók földrajzi viszonyait (Golubchikov et al. 2014). Az urban sprawl legfontosabb hajtóerői között a következő folyamatokat említhetjük: a privatizáció, a szabad ingatlanpiac visszaállítása, a politikai döntéshozatal és tervezési jogok decentralizálása, a különböző szereplők megjelenése és bevonása a városfejlesztésbe, az állam kivonulása a lakáspiacról, növekvő mobilitás és gépkocsihasztnál, megváltozott lakhatási preferenciák (Pichler–Milanović et al. 2008; Szemző - Tosics, 2005).

Korcelli és Korcelli–Olejniczak (2015) megállapították, hogy a területi tervezést és a területfejlesztést a helyi önkormányzatok közötti elégtelen koordináció jellemezte, amelyben a rövid távú politikai érdekek felülírták a hosszú távú stratégiai gondolkodást. Az állam helyébe lépő magánszektor vált a fő városalakító szereplővé, amely a lakáspiaci és kereskedelmi fejlesztésekre fókuszált a város periferiáján (Pichler–Milanović et al. 2008). Mindezen folyamatoknak kedvezett a gyenge és nem hatékony tervezési szabályozás (Kovács–Tosics 2014; Schmidt et al. 2015; Stanilov–Sýkora 2012, 2014; Tammaru et al. 2009; Zlatar 2014).

Garcia-Ayllon (2018) különböző tér-idő GIS adatok segítségével elemezte öt posztszocialista főváros (Varsó, Budapest, Prága, Bukarest és Szófia) területi fejlődését. Arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalista piaci szabályozás és neoliberális tervezés hirtelen átvétele ezekben az országokban ahhoz vezetett, hogy *a nagyvárosok szétterjedése teljesen tervezetlenül és kiegyensúlyozatlanul ment végbe*. A városrégiók növekedésével és szétterjedésével párhuzamosan társadalmi és gazdasági polarizációs folyamatok is végbementek, amit az elővárosi területek szétterjedése kísért (García-Palomares 2010). Különösen Budapest és Szófia körül találhatunk kaotikus és sokszínű elővárosi tájat, ahol új és régi szuburbán települések, az új társadalmi elit gated community-jei, nagy bevásárlóközpontok, irodakomplexumok és más jellegű építmények egyaránt előfordulnak.

2.3.4 A városrehabilitáció szerepe

Lefebvre (1974) megélt tér elmélete, Soja (1996) harmadik hely elmélete, valamint Florida (2002) kreatív osztály elmélete is rámutatnak arra, hogy a városi környezet és annak minősége a kreatív gazdaság fejlődésének visszatérő kérdése. A városi környezet minőségének javításában kétségtelenül szerepe van a városfelújítási, városrehabilitációs folyamatoknak.

Városfelújítás (városrehabilitáció) alatt általában a leromlott állapotú városrészek lakóházainak és lakásainak, közösségi intézményeinek és infrastruktúrájának felújítását értjük, melynek során törekedünk arra, hogy a városrész jellegzetes szerkezetét, beépítési módját és épületállományának értékes részét megtartsuk. A városrehabilitáció folyamatát piacgazdasági és társadalmi okokra is visszavezethetjük. A „tisza piacgazdasági” városrehabilitációs modell szerint a beavatkozást kizárólag gazdasági tényezők indokolják és az állam célja elsősorban a

lakás- és ingatlanpiaci mechanizmusok negatív hatásainak kiküszöbölése, míg a „szociális jóléti” modell szerint az állam a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetése és a hátrányos helyzetű rétegek helyzetének javítása érdekében avatkozik be. Általában jól behatárolható azon tényezők köre, amelyek – különösen a közép-kelet-európai országokban és Magyarországon – a városfelújítást hátráltatják és problémaként jelentkeznek: a) a felújítás a probléma súlyához viszonyítva elmarad a szükséges mértéktől és gyakran nem is a legrosszabb állapotú területen valósul meg; b) hosszas és gyakran nehézkes a tervezési-kivitelezési folyamat; c) jellemző a pénzügyi források szűkössége és ennek következtében a programok gyakori elhúzódása és felaprózódása; d) legproblematisabb és legköltségesebb lépés a rehabilitálandó terület kiürítése és a lakosság elköltöztetése; e) jellemző a tulajdonviszonyok rendezetlensége, illetve szétaprózottsága (pl. vegyes tulajdonosi összetétel a lakóházakban) (Lichtenberger et al. 1995).

A városrehabilitáció fejlődésében meghatározó szereppel bír a második világháború utáni időszak, amelynek során többször megváltozott a városépítési és rehabilitációs politika Európában (4. táblázat).

4. táblázat A városrehabilitáció fejlődési szakaszai Európában

Időszak	Fejlődési szakasz Nyugat-Európában	Stratégia, fejlődési irány Nyugaton	Fejlődési szakasz Magyarország
1950-es évek	rekonstrukció (reconstruction)	régi városrészek rekonstrukciója gyakran „masterplan” alapján, szuburbanizáció	újjáépítés (1945-1948)
1960-as évek	revitalizáció (revitalisation)	szuburbanizáció, városszéli negyedek felépítése, korai rehabilitációs kísérletek	rekonstrukció (lakótelepek építése)
1970-es évek	felújítás (renewal)	in situ felújítások, lakónegyed szintű tervek, periféria fejlődése	
1980-as évek	fejlesztés (redevelopment)	nagy fejlesztési tervek, „zászlóshajó” projektek	rehabilitáció
1990-es évek	regeneráció (regeneration)	átfogó várospolitikai és gyakorlat, integrált problémakezelés	
2000-es évek	regeneráció (lakónegyed központú megközelítés, hangsúly a szociális koházián)	átfogó várospolitikai és gyakorlat, integrált problémakezelés	rehabilitáció (hangsúly a fizikai környezet megújításán)

Forrás: részben Liechfield (1992) alapján saját szerkesztés

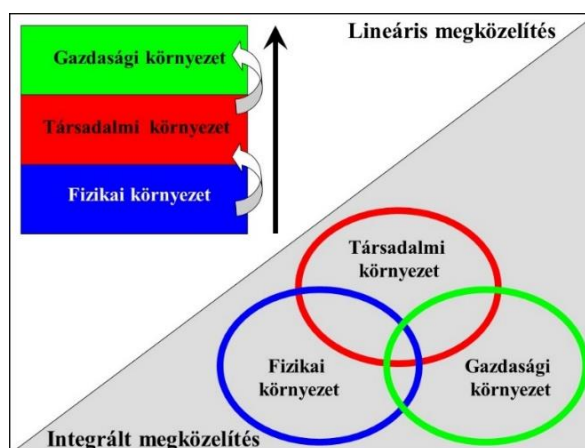
A világháborút követő évek a *rekonstrukció*, vagyis a háborús pusztítások eltakarításának és az újjáépítésnek a jegyében teltek el (Couch 1990). Az 1940-es évek második felében és az 1950-es években az épített környezet korábbi problémáinak megszüntetésén és csökkentésén volt a hangsúly. Az 1960-as években egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az előző időszak eredményei végső soron csak áthelyezték és megváltoztatták, de megoldani nem tudták a városi problémákat. Fokozatosan nőtt az elégedetlenség a slumok felszámolásának módjával és a városszéli lakótelepekkel. A városrehabilitáció fokozatosan kezdte (újra)felfedezni a belvárosi negyedeket, áthelyezve a hangsúlyt a lakókörnyezet és épületállomány felújításában. Ez a

revitalizáció – amely korai városrehabilitációs tevékenységként értékelhető – az 1970-es években is folytatódott, s a városszéli lakónegyedek megújítása kiegészült a világháború előtt épült épületállomány felújításával és helyi kezdeményezések elterjedésével. Az 1970-es években megindult *felújítás* legjelentősebb vonása talán az volt, hogy létrejött az együttműködés (partnerség) a várospolitikai korábban különálló gazdasági, társadalmi és fizikai alrendszerei között. Az 1980-as években a *fejlesztés* gyakran zászlóshajó projekteken keresztül ment végbe a különböző városrészekben. Az 1990-es években megjelent a fenntartható városfejlődés elmélete a várospolitikában, s ez az alapja és legfontosabb célkitűzése az 1990-es évek rehabilitációs tevékenységének, melyet az európai szakirodalom összefoglalóan *regeneráció* néven jegyez. A városregeneráció lényegében olyan átfogó és integrált szemléletmód és beavatkozás, amelynek célja a városi problémák megoldása és a fejleszteni kívánt terület gazdasági, fizikai, társadalmi és környezeti feltételeinek tartós javítása (Roberts–Sykes 2000). 2000 után a lakónegyed-orientált megközelítés került a városregeneráció középpontjába, ami integrált, területi alapú, decentralizált projekteket eredményezett szerte Nyugat-Európában.

A kelet-közép-európai városrehabilitáció története jól mutatja, hogy az eltérő fejlődéstörténeti út miatt ezen országok egyrészt más terminológiát használnak, másrészt a városfelújítási folyamatok is eltérő módon mentek végbe. Alapvető különbség volt egyrészt, hogy az 1960-as és 1970-es években jellemző rekonstrukció Kelet- és Közép-Európában alapvetően lakótelepek felépítését jelentette a városok periferiáján, vagy a lerombolt korábbi városközpontokban, kerületi központokban, másrészt a nyugaton elterjedt városregeneráció fogalma Keleten és Magyarországon nem honosodott meg. A szakmai terminológia mindmáig a városrehabilitáció fogalmát használja.

A városregeneráció átfogó koncepciója csak nagyon nehezen találta meg az útját a kelet-közép-európai és magyar várospolitikai feltételrendszerében. Ennek alapvető okai azok voltak, hogy Magyarországon a városrehabilitációt gyakran kizárólag a fizikai környezet megújításával azonosították, illetve a városfelújításra még az ezredforduló környékén is mint lineáris folyamatra tekintettek, amelyben a fizikai, társadalmi és gazdasági környezet felújítása egymást követő folyamatok. Mindeközben Nyugat-Európában már elfogadottá vált az *integrált városregeneráció*, amely a három környezeti alrendszer együttes megújítását alkalmazta (5. ábra). Az integrált városrehabilitáció Magyarországon a 2000-es évek közepén jelent meg, ennek első lépései a Budapesten 2005-ben elfogadott szociális városrehabilitációs projektek voltak.

5. ábra A városrehabilitáció lineáris és integrált megközelítése

Forrás: saját szerkesztés

A kelet-közép-európai térség városrehabilitációjának másik jellemvonása az volt, hogy a posztszocialista átalakulás során a városokban a magánbefektetők szokatlanul erős pozícióhoz jutottak a városfejlesztésben, míg a helyi önkormányzatok pozíciói meggyengültek. Ennek az lett a következménye, hogy a városfejlesztési folyamatokban gyakran a beruházói akarat érvényesült az önkormányzati akarattal szemben, a fejlesztések kevésbé vették figyelembe a helyi szükségleteket, a társadalmi elvárásokat és szükségleteket pedig gyakran felülírták a gazdasági célok és a profit. Problémaként jelentkezett még, hogy a helyi önkormányzatok általában nem rendelkeztek a városrészek és lakónegyedek társadalmi és gazdasági megújítására vonatkozó programokkal. Felismerték ennek jelentőségét, de a kidolgozott és átfogó stratégia gyakran hiányzott, így a felújítási tevékenység—a több évtizedes lemaradásnak is köszönhetően—sokszor csak a fizikai környezet megújítására koncentrált.

A kreatív gazdaság kérdésköre elsősorban a *kultúra alapú városmegújítás*on keresztül kapcsolódik a városrehabilitáció témaköréhez. A városok fenntartható fejlődésével foglalkozó tanulmányok mindeddig viszonylag kevés figyelmet szenteltek a kulturális örökség kérdésének (Shmelev–Shmeleva, 2009). Mivel a kulturális örökség gazdasági és társadalmi értelemben is fontos, megőrzése a fenntarthatóság témaköréhez sorolható. A kulturális örökség helyszínei leggyakrabban a történelmi belvárosokhoz kapcsolhatók. A történelmi belvárosok rehabilitációja jelentősen hozzájárulhat a helyi gazdaság fejlődéséhez (lásd pl. a turizmusban játszott szerepét, munkahelyek teremtését stb.) (Chen–Chen 2010; Zhang et al. 2015), illetve a helyi társadalom életminőségének a javításához. Evans (2005) rámutatott arra a jelenségre, hogy a történelmi belvárosok felújításának pozitív hatásai sok önkormányzatot arra ösztönöztek, hogy kulturális alapú városregenerációs stratégiát vezessenek be. A történelmi belvárosok rehabilitációjának közvetlenül pozitív gazdasági hatásai is vannak. Egyrészt a megújult városközpont sokkal inkább vonzza a tercier szektorban tevékeny cégeket és szolgáltatásokat, másrészt a turizmus fellendítésén keresztül is hozzájárulhat a bevételek növekedéséhez. A kultúra alapú városrehabilitáció sok esetben beruházás-ösztönző eszközként tűnt fel a nyugat-európai városokban (Caves 2003). Míg a nyugat-európai országokban a figyelem már régen a kultúra alapú városrehabilitációra vetült, Kelet-Közép-Európában, különösen a második vonalbeli városok esetében nem fedezhető fel ilyen szoros kapcsolat a kultúra és a városrehabilitáció között (Nedučín et al. 2019). Pedig a kultúra által vezérelt városregeneráció szerepére és lehetőségeire az 1990-es évektől kezdődően rendszeresen felhívták a kutatók a figyelmet (Bianchini 1993; Stevenson 2003; Hesmondhalgh 2013). Comunian (2011) szerint csak akkor lehet sikeres egy városregenerációs program, ha az a lakónegyedben meglévő, korábban is létező közösségre és helyi identitásra is épít. A kulturális alapú városfejlesztési politikának nem a kreatív osztály szükségleteinek a kielégítésére kellene koncentrálnia, hanem a helyben rejlő történelmi, társadalmi és gazdasági értékeket kellene újra felfedeznie. A kreatív gazdaság és a városrehabilitáció másik fontos kapcsolódási pontja a kreatív osztály dzsentrifikációjában játszott szerepe, amelyről részletesebben írok a dolgozat 2.4. fejezetében, ezért itt nem tárgyalom a kérdéskört.

3 Empirikus kutatások és eredmények

3.1 A kreatív gazdaság helyzete az európai nagyvárosokban

2006 és 2010 között az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete (jelenleg CSFK Földrajztudományi Intézet) részt vett az EU 6. Keretprogramjának Citizens and governance in a knowledge-based society akciója által finanszírozott ACRE projekt (Accommodating Creative Knowledge – Competitiveness of European Metropolitan Regions within the Enlarged Union – A kreatív tudás befogadása – Az európai nagyvárosi régiók versenyképessége a kibővült Unión belül) nemzetközi kutatás konzorciumában. A 13 európai nagyváros (Amszterdam, Barcelona, Birmingham, Budapest, Dublin, Helsinki, Lipcse, Milánó, München, Poznan, Riga, Szófia, Toulouse) részvételével folyó projekt célja az volt, hogy felmérje a kreatív osztály és a kreatív gazdaság helyzetét az európai nagyvárosokban, illetve feltárja a kreativitás szerepét a városok európai versenyében. Külön hangsúlyt kapott a projektben azon kérdések megvitatása, hogy milyen tényezők és feltételek szükségesek a kreatív tudásrégiók kialakításához és fejlődéséhez, illetve hogyan befolyásolja a kreativitás, az innováció és a tudás a városok hosszú távú gazdasági fejlődését? A kutatási program keretében elemeztük, értékeltük és összehasonlítottuk a társadalmi–gazdasági fejlődés trendjeit és stratégiáit a különböző nagyvárosi régiókban, emellett a kreatív gazdaság magasan kvalifikált képviselői és menedzserei, valamint a transznacionális vándorlók körében végzett kérdőíves felmérésekkel tártuk fel a kreatív gazdaság befogadását és megtelepedését befolyásoló tényezőket. A kutatás magyarországi projektmenedzsereként fő feladatom a hazai kutatások koordinálása, kivitelezése és az eredmények tudományos értékelése volt. A projekt során a kreatív gazdaság mérésére a nemzetközileg elfogadott NACE (Nomenclature générale des activités économiques dans les Communautés Européennes) statisztikai osztályozást alkalmaztuk, amely alapján az érintett országok statisztikai hivatalai pontos adatokat tudtak szolgáltatni a szektor vállalkozásainak számáról, a foglalkoztatottak létszámáról és az éves bevételek nagyságáról a vizsgált városrégiókra. Mint látható, a kreatív gazdaság súlya, összetétele, valamint a helyi gazdaságban játszott szerepe rendkívül eltérő az európai városokban (5. táblázat).

5. táblázat A kreatív gazdaságban dolgozók aránya a nagyvárosi régiókban (2010)

Városrégió	Kreatív iparágak (%)	Tudásintenzív iparágak (%)	Kreatív gazdaság (%)
Milánó	14	17	31
Budapest	13	16	29
München	8	21	29
Riga	6	23	29
Szófia	8	19	27
Amszterdam	8	18	26
Lipcse	9	16	25
Birmingham	6	19	25
Helsinki	7	17	24
Barcelona	12	10	22
Toulouse	6	16	22
Dublin	11	10	21
Poznan	7	11	18

Forrás: Bontje et al. 2011 alapján saját szerkesztés

A statisztikai adatok alapján az alábbi főbb megállapításokat tehetjük:

- A kreatív gazdaság összesített súlya sehol sem csökken 18% alá, ami a kreatív tevékenységek kiemelkedő szerepét jelzi a helyi gazdaságon belül. A magas értékek egyben jelzik a kreatív tevékenységek erőteljes város (nagyváros)-orientáltságát.
- A kelet-közép-európai nagyvárosok közel sincsenek hátrányban nyugat-európai társaikkal szemben. Különösen érvényes ez Budapestre és Rigára, mindkét városrégióban a foglalkoztatottak 29%-a dolgozik a kreatív gazdaságban, s csak alig maradnak el Milánó 31%-os csúcscsértékétől.
- A város mérete és a központosultság foka sokat nyom a latba. Kisebb méretű és a nemzeti városhálózatban alacsonyabb hierarchiaszinten álló városok (pl. Poznan, Toulouse, Barcelona, Lipcse) esetében a kreatív gazdaság súlya is alacsonyabb. Ilyen szempontból előnyt élveznek a domináns nemzeti fővárosok (pl. Helsinki, Riga, Budapest, Szófia).
- A tudásintenzív gazdaság súlya – Dublin és Barcelona kivételével – mindenütt meghaladja a kreatív iparét, ami azért fontos, mert a két ágazat viselkedésében szembetűnő különbségek mutatkoznak. A kreatív ipar sokkal erősebben piacvezérelt és kultúrafüggő, ezzel szemben a tudásintenzív szektor esetében (pl. felsőoktatás, K+F) az állami befolyás szerepe (s ezzel a politika mozgástere is) nagyobb.
- A kreatív iparágak részesedése 6 és 14% között változik, legmagasabb értékek Barcelona, Budapest, Dublin, Helsinki és Milánó esetében figyelhetők meg. A kreatív ipar esetében egyértelműen kimutatható a Kelet- és Nyugat-Európa közötti különbség.
- Ha a kreatív gazdaság összesített mutatóját részágazatokra bontjuk, kimutatható egy erőteljes szakosodás a vizsgált városok körében. Amszterdam, Helsinki és München erőssége a szoftver iparhoz, a számítógépes játékiparhoz, valamint az elektronikus kiadói tevékenységhez köthető. Birminghamban a média, az előadó művészet és a filmipar jelentősége átlagon felüli, míg Milánó szerepe a dizájn és divatipar területén megkérdőjelezhetetlen.

A kreatív gazdaság befogadása szempontjából az európai városok – köztük Budapest – helyzetének értékelésekor a szakirodalom alapján az alábbi tényezők hatásával kell feltétlenül számolni:

- Az európai városok többsége hosszú és gazdag történelmi múltra tekint vissza (pl. Amszterdam, Milánó, London, Párizs). Fejlődésükben a kultúra és az oktatás mindig is domináns szerepet játszott, ami kedvező kiindulópontot jelent a kreatív gazdaság szempontjából más kontinensek (pl. Észak-Amerika) városaival szemben.
- Az európai városok egy része az ipari forradalom, majd a 20. századi fordí tömegtermelés otthonaként szolgált. Az ipari hagyományok erőssége (pl. Birmingham) bizonyos hátrányt jelent a kreatív gazdaság befogadása szempontjából. Ennek ellenkezője is igaz, a tömeges iparfejlődésből kimaradó (pl. Dublin, Lipcse) és/vagy a high-tech ipari termelésre szakosodó városok (pl. München, Toulouse) ugyanakkor előnyt élveznek a kreatív gazdaság befogadásában.
- Kedvező helyzetben vannak a multifunkcionális központok, ahol az adott ország, vagy térség politikai és gazdasági döntéshozatala összpontosul. Többségük egyben nemzeti főváros (pl. Budapest, Helsinki, Riga, Szófia) markáns primate-city jegyekkel, vagy tartományi főváros (pl. Barcelona, München), széleskörű kulturális és szolgáltató profillal.

A nemzetközi együttműködés keretében elért saját kutatási eredményeim röviden az alábbiak szerint foglalhatók össze:

1) Sokan úgy gondolják, hogy a kreatív gazdaság súlya a kelet-európai országokban, köszönhetően többek között a több évtizedes kerülőútnak, amelyet a szocialista időszak jelentett a rendszerváltozás előtt, lényegesen alacsonyabb, mint Nyugat-Európában. A valóság az, hogy *a kelet-európai városok nincsenek hátrányban nyugat-európai társaikkal szemben*. A kreatív gazdaság összességében hasonló súllyal van jelen Nyugat- és Kelet-Európában. Jellemző, hogy a tudásintenzív iparágak súlya általában mindenütt meghaladja a kreatív iparágakét, de a kelet-európai nagyvárosokban a tudásintenzív iparágak aránya gyakran kimagasló (lásd Riga, Szófia). A kreatív ipar sokkal erősebben piacvezérelt és kultúrafüggő, így nem véletlen, hogy a kreatív ipar esetében jobban kirajzolódik a Kelet- és Nyugat-Európa közötti különbség. Ez egyben azt is jelzi, hogy a poszt-szocialista térség városai kevésbé kötődnek a kreatív ipar globális értékláncaihoz, másfelől az állami befolyás a tudásintenzív iparágak (felsőoktatás, K+F stb.) fejlesztése révén jobban megjelenik.

2) Nem mutatható ki egyértelmű összefüggés a kreatív gazdaság súlya és az adott ország, vagy nagyváros fejlettsége, vagyis a helyi egy főre jutó GDP között (lásd Musterd et al. 2007). A kreatív gazdaság fejlesztése tehát nem gazdasági fejlettség kérdése, ami jó hír lehet a szerényebb gazdasági potenciállal rendelkező országok, vagy akár városok számára is. Az eredmények ismeretében várható a kelet-közép-európai városok előretörése és fokozódó versenye a Nyugattal a kreatív tevékenységek terén. Ehhez hozzájárul a hagyományosan magas színvonalú felsőoktatás, kutatás-fejlesztés; az elmúlt évek infrastrukturális fejlesztései (pl. a kiépülő légi terminálok, amelyek még erőteljesebben ágyazzák be ezeket a városokat a világ gazdaság vérkeringésébe); valamint az országonként változó, de Nyugat-Európához képest előnyösebb adóviszonyok, olcsóbb minőségi munkaerő és rendelkezésre álló irodai infrastruktúra.

3) Európa keleti felén számtalan akadályt is el kell hárítani a kreatív gazdaság megfelelő fejlődéséhez. A kelet-közép-európai nagyvárosok kreatív gazdaságának legnagyobb kihívása *az együttműködés hiánya* a helyi/regionális döntéshozók és szereplők között. Ez nem csak a gazdaság szereplőire vonatkozik, hanem az egyetemi és kutatási szférára, nem beszélve a politikáról és a helyi döntéshozókról. Az együttműködésre és kooperációra való képtelenség a magyar gazdaságnak is az egyik legnagyobb rákfenéje, amely a kreatív gazdaságban működő cégeket is érinti. Úgy néz ki, tipikus kelet-közép-európai „betegségről” van szó. Mindehhez párosul a bürokrácia magas szintje, az egyre terjedő korrupció és az átláthatóság (transzparencia) hiánya. A gazdaságpolitikában a világosstratégiák hiánya, a menedzseri réteg víziójának hiánya és gyakran passzív piaci magatartása hátráltatja a kreatív gazdaság kibontakozását. Az etnikai és kulturális intolerancia egyre nagyobb kihívások elé állítja a politikai és gazdasági szereplőket a régióban. Nem véletlen, hogy nem csak hazánkban, hanem a többi kelet-közép-európai országban is egyre nagyobb mértéket ölt a tehetség elvándorlása.

Az ACRE projekt keretében tesztelni szerettük volna Richard Floridának a hipermobilis kreatív osztály meglétére vonatkozó hipotézisét. Ennek érdekében valamennyi városban 200 fős minta bevonásával kérdőíves felmérést végeztünk a kreatív gazdaságban dolgozók körében. A kérdőív egyebek között rákérdezett a kreatív dolgozók származási helyére is. Amint a 6. táblázat adataiból kiderül, a vizsgálatba bevont kreatív dolgozók többsége (56,2%-a) helyben született, s csupán 9,7%-uk volt külföldi. A 2355 főre vonatkozó átlagértékek mögött azonban városonként számottevő eltérésekkel találkoztunk. Leginkább „helybenülő” volt a kreatív foglalkoztatottak csoportja a dél-európai, latin városokban (Barcelona, Milánó), de a kelet-közép-európai városok,

például Lipcse (60,8%), Budapest (62,4%), Poznan (72,0%) értéke is jelzi, hogy esetükben a mobilitás szintje számottevően elmarad a nyugat-európai szinttől. A külföldiek részesedése a világra legnyitottabb gazdaságú, egyben legkisebb nyelvi akadályt jelentő városokban – Dublin és Amszterdam – nagyon magas volt.

6. táblázat *A kreatív gazdaságban foglalkoztatottak származási helye*

	város, városrégió (%)	vidék (%)	külföld (%)
Amszterdam	40,6	45,3	14,2
Barcelona	78,4	12,1	9,5
Budapest	62,4	31,4	6,2
Dublin	34,2	22,5	43,3
Helsinki	44,9	53,7	1,4
Lipcse	60,8	36,4	2,8
Milánó	75,4	20,8	3,8
München	57,0	33,1	9,9
Poznan	72,0	27,0	1,1
Riga	51,6	31,2	17,2
Toulouse	34,8	54,3	10,9
Összesen	56,2	34,1	9,7

Forrás: ACRE felmérés 2007

Végül annak is utánajártunk, hogy a Florida és mások által oly sokat hangoztatott puha telepítő tényezők szerepe valóban olyan jelentős-e a kreatív foglalkozásúak földrajzi helyválasztásában. A 7. táblázat adatai egyértelműen bizonyítják, hogy az európai kreatív osztály számára a puha tényezők (multikulturalizmus, tolerancia stb.) közel sem játszanak olyan fontos szerepet a lakóhely kiválasztásában, mint azt néhányan a (főként amerikai) szakirodalomban felvetették.

7. táblázat *A puha tényezők szerepe a lakóhely kiválasztásban a kreatív tudás szektorban dolgozók körében*

Puha tényező említése	Említések száma	Aránya (%)
1. helyen	40	2,2
2. helyen	119	6,4
3. helyen	364	19,6
4. helyen	890	47,8
Puha tényező nincs említve	447	24,0
Összes említés	1860	100,0

Forrás: ACRE felmérés 2007

Részletesebb elemzések arra is fényt derítettek, hogy a felmérésbe bevont kreatív dolgozók számára *a személyes tényezők* (pl. családi, rokonai szálak, diplomaszerezés helye) játszottak a vezető szerepet a lakóhely kiválasztásában, másodsorban a kemény tényezők (pl. bérszínvonal, munkahely lehetőségek) is fontosak voltak. A puha tényezőknek a lakóhely kiválasztásában alárendelt szerep jutott (8. táblázat). Azt is megállapítottuk, hogy a puha tényezőknek elsősorban a mikro-léptékű döntésekben (pl. melyik negyedre válassza az adott városrégió belül), illetve a helybenmaradás erősítésében nő meg a jelentősége.

8. táblázat *A motivációs tényezők szerepe a lakóhelyválasztásban a magasan kvalifikált kreatív alkalmazottak körében*

Városrégió	Személyes okok (%)	Kemény tényezők (%)	Puha tényezők (%)
Szófia	89,0	10,0	1,0
Riga	79,5	16,7	3,8
Poznan	74,2	23,2	2,6
<i>Budapest</i>	<i>70,6</i>	<i>24,4</i>	<i>5,1</i>
Milánó	63,9	31,7	4,4
Barcelona	62,0	27,0	11,0
Birmingham	57,0	38,0	5,0
Dublin	56,7	41,8	1,5
Helsinki	50,8	38,7	10,5
Toulouse	47,1	42,4	10,5
Lipcse	42,8	49,7	7,5
Amszterdam	38,5	35,3	26,2
München	30,3	59,6	10,1
Összesen	55,2	35,9	9,0

Forrás: ACRE felmérés 2007

A nemzetközi kutatás eredményeinek felhasználásával saját kutatási eredményeimet az alábbiak szerint összegzem:

- 1) *A kreatív gazdaság jelenlegi szerepe és súlya Európa nyugati és keleti felén alapvető különbségeket nem mutat.* A kreatív gazdaság szektorális összetételében viszont vannak különbségek: Nyugat-Európában a kreatív ipar nagyobb szerepet játszik, a kelet-közép-európai városrégiókban pedig a tudásintenzív ágazatok szerepe jelentős.
- 2) Míg Florida inkább a kreatív emberek odacsábítására, vonzására teszi le voksát, az európai tendenciák azt mutatják, hogy az európai kreatív gazdaságban sokkal fontosabb *a kreatív cégek betelepülésének elősegítése*. Richard Florida kreatív osztályt és a kemény-puha telepítő tényezők szerepét érintő megállapításai Európában kevésbé érvényesülnek.
- 3) A kreatív gazdaság letelepedését befolyásoló tényezőkről az európai tapasztalatokat röviden az alábbiak szerint foglalhatjuk össze: A kreatívok lakó- és munkahely-választásában *meghatározó szerepet játszik a személyes kötődés, illetve a kemény tényezők szerepe*. A kemény tényezők a kreatív cégek vonzásában, letelepedésében és telephelyválasztásában is fontos szerepet játszanak. A Florida által hangsúlyozott puha tényezők jelentősége Európában a kreatív cégek és dolgozók vonzásában, valamint letelepedésében elhanyagolható. *A puha tényezőknek sokkal inkább a kreatív osztály hosszú távú megtartásában van szerepe.*

3.2 A kreatív gazdaság Magyarországon

3.2.1 A kutatások módszertani háttere

A kreatív gazdaság kutatása során az alábbi módszereket alkalmaztam: szakirodalom elemzése, statisztikai adatbázis elemzése, kérdőíves felmérés, mélyinterjú, terepbejárás, fotódokumentáció, dokumentumelemzés. A módszerek közül meghatározó volt a statisztikai adatbázis-elemzés, valamint a kérdőíves felmérés és a mélyinterjú, ezért ezeket mutatom be részletesebben.

A kreatív gazdaság magyarországi helyzetével számos tanulmány foglalkozott az elmúlt években. Ezekben a szerzők a kreatív gazdaság lehatárolására és mérésére több, egymástól eltérő megközelítési módot alkalmaztak. A magyar szakirodalom egy része a Florida-féle besorolást veszi alapul, vagyis a munkaerőpiac felől közelíti a kreatív gazdaság lehatárolásához, s a lakosság foglalkoztatási összetételét tekinti kiindulópontnak (pl. Ságvári–Dessewffy 2006; Ságvári–Lengyel 2008; Lengyel–Ságvári 2009). A foglalkoztatási szempontú megközelítésnek a kétségtelen előnyök mellett több hátránya is akad. Nincs például tekintettel az iskolai végzettségre, az egyes foglalkozási kategóriákhoz (pl. technikusok) tartozó alkalmazottak közel sem biztos, hogy kreatív munkát végeznek, ráadásul foglalkoztatási adatok csak tízévente, a népszámlálások során kerülnek összegyűjtésre. A második, napjainkban kevésbé alkalmazott módszer egy komplex mutatókon alapuló, többváltozós matematikai-statisztikai eljárás, amelynek során közvetett mutatókkal próbálják meg kimutatni a kreatív gazdaság szerepét a helyi gazdaságban. Az indexek kimunkálásának ötletadója maga Richard Florida (2002) volt, aki nem kis feltűnést keltő (pl. gay-index) és sokak által vitatott (pl. Krätke 2010; Sawicky 2003; Scott 2006) módszerével igyekezett az amerikai városok kreatív környezetét lemérni. A módszer egyik hazai adaptációját nyújtja Rittgasszer (2009), aki 54 mutató bevonásával igyekszik a hazai kistérségek kreativitását összehasonlítani. A nagyszámú mutatóból „összegyűrt” rangértékek legfőbb baja, hogy közvetlen adatok híján kényszerből, közvetett mutatók segítségével operál, amelyek kiválasztása sok esetben önkényes. A kutatások harmadik csoportja (pl. Kovács et al. 2007; Kovács 2009; Kovács et al. 2011; Egedy et al. 2014) iparági besorolást használ, amelynek előnye, hogy közvetlenül a kreatív gazdasághoz besorolt vállalkozások jellemzőit (pl. cégek száma, mérete, profilja, éves forgalma, foglalkoztatottak száma stb.) veszi figyelembe a szektor vizsgálatánál. A külföldi szakirodalmak egyre inkább az iparági besorolás alapján azonosítják a kreatív osztályt (Lawton et al. 2013). Ennek a módszernek további előnye, hogy az adatok évenkénti bontásban és települési szinten is hozzáférhetők.

Első lépésben a nemzetközi szakirodalom segítségével (Musterd et al. 2007) lehatároltam azon gazdasági tevékenységeket és foglalkozásokat, amelyeket a kreatív gazdaság részének tekintettem. Ehhez az ACRE konzorcium által alkalmazott módszertant vettem alapul (9. táblázat) (lásd még Kovács et al. 2007. p. 110.–Annex III). Vizsgálataim során a kreatív gazdaság lehatárolásánál a KSH által alkalmazott TEAOR'08 kódokat használtam, amelyek lényegében megfelelnek a nemzetközi osztályozás NACE kódjainak. Disszertációmban a kreatív osztályt a hivatkozott szakirodalomban és a 9. táblázatban meghatározott tevékenységi körökben foglalkoztatott kreatív szakemberekkel azonosítom. Itt csak érintőlegesen hívom fel a figyelmet arra a módszertani problémára, hogy természetesen vannak olyan nem kreatív gazdaságba sorolt iparágak is, amelyekben kreatív munkát végeznek a foglalkoztatottak és mindez visszafelé is igaz. Ezek azonban olyan messzire mutató módszertani kérdések, amelyeknek a részletes körüljárása lényegesen meghaladná a dolgozat kereteit.

A kreatív gazdaság definíciója az elmúlt évtizedben folyamatosan változott, s jelentősen letisztult. Az ACRE-konzorcium a kreatív gazdaság jelenlegi lehatárolásához képest az iparágak jóval szélesebb körét sorolta be a kreatív gazdaságba. Módszertani megfontolásokból, a longitudinális statisztikai elemzések és az összehasonlíthatóság végrehajthatósága érdekében megtartottam a korábbi definíciót és az iparágak eredeti besorolását.

9. táblázat A kreatív gazdaságba sorolt tevékenységek TEAOR'08 kódjai

Kreatív ipar		13, 14, 15, 581, 182, 4751, 4753, 4754, 4759, 4761, 4762, 4763, 474, 4771, 4772, 4778, 4779, 6201, 5829, 711, 731, 742, 8211, 8220, 8299, 741, 591, 60, 592, 900, 920, 932, 6391 (kiadói tevékenység, reklám, hírügynökségi tevékenység, software ipar, média, szórakoztatóipar, design, film, divatipar/ruházati-, bőr-, szőrme-, ékszeripar)
Tudásintenzív ipar	IKT	262, 2823, 261, 263, 264, 273, 332, 61, 62, 631, 951 (TV, telefon, audiovizuális eszközök, számítógépek stb. gyártása, telekommunikációs tevékenység, adatátvitel, adatfeldolgozás)
	Pénzügyek	64, 65, 66 (pénzügyi közvetítés, nemzetközi tőzsdei szolgáltatás, nemzetközi biztosítás)
	Jog és üzlet	69, 70, 78, 80, 712, 732 (piackutatás, auditálás, munkaerő-toborzás, nemzetközi könyvelői tevékenység, adótanácsadás)
	K+F és felsőoktatás	72, 8542 (természettudományos és mérnöki kutatás-fejlesztés, társadalomtudományi és humán kutatás-fejlesztés, felsőoktatás)

Forrás: saját szerkesztés

Statisztikai elemzéseim a KSH Nemzeti Számlák Főosztálya által rendelkezésemre bocsátott adatokat használtam, amelyek a működő vállalkozásokra (társas és egyéni vállalkozások, illetve költségvetési intézmények), valamint az általuk foglalkoztatottak számára, illetve a piacon realizált éves árbevételükre vonatkoztak öt időkeresztmetszetben (1999, 2004, 2007, 2011 és 2015). A vállalkozások adatai mellett figyelembe vettem a költségvetési intézmények adatait is, melyek súlya a foglalkoztatottakon belül a K+F és felsőoktatás terén volt meghatározó. Jóllehet a költségvetési intézmények viselkedése merőben eltér az üzleti vállalkozásokétól, ugyanakkor a kreatív gazdaság átfogó vizsgálatánál feltétlenül számításba kell venni őket, lévén az egyetemeken és az állami finanszírozású kutatóintézetekben jelentős kreatív potenciál összpontosul. Az adatok települési bontásban álltak rendelkezésemre, ami tetszés szerinti területi csoportosítást tett lehetővé. Az adatbázissal kapcsolatban módszertani problémát vetett fel, hogy a KSH 2008-ban a TEÁOR 03-as kódrendszerrel a TEÁOR 08-as ágazati osztályozási rendszerre tért át, amely az Európai Unió által kötelezően előírt, egységes osztályozási rendszer. A KSH munkatársaival együttműködve, a korábbi adatbázisokkal való összehasonlíthatóság érdekében körültekintő átkódolást hajtottam végre, így minimálisra csökkentettem a kódrendszer megváltozásából eredő torzulásokat.

Külön vizsgáltam a kreatív gazdaságnak a helyi gazdaságban játszott szerepét. A települések, városok versenyképességében ugyanis jelentős súllyal esik latba, hogy mekkora a kreatív gazdaság súlya, illetve hogy ez időben hogyan változik (Rechnitzer–Lengyel 2000). Arra vonatkozóan is rendelkezünk ismeretekkel, hogy a tudástermelés és az információáramlás hogyan termeli újra az egyenlőtlenségeket a városhálózaton belül (Nagy–Nagy 2010). Ennek fényében vizsgáltam a kreatív gazdaság részesedését és fejlődésének dinamikáját a 20 ezer főnél népesebb városokban (60 település 2015-ben) és Budapesten.

A kutatás empirikus szakaszában a kreatív gazdaságban foglalkoztatott, felsőfokú végzettségű szakemberek körében készítettem egy kvantitatív kérdőíves felmérést is (n=200) a budapesti agglomerációban folyó tevékenységükről és az agglomeráció megítéléséről. A

kérdőíves felmérés célcsoportjainak kiválasztásánál az alábbi szempontokat vettem figyelembe: a) Az abszolút volumen mutatói: A kreatív és tudásintenzív ágazatokban tevékeny gazdasági szervezetek, vállalkozások száma és árbevétele, valamint a foglalkoztatottak száma 1999-ben és 2004-ben; b) A változások dinamikáját, illetve a budapesti városrégió jelentőségét megadó mutatók: A vállalkozások, foglalkoztatottak számának és az árbevételek volumenének változása; a budapesti városrégió súlya, valamint annak változása az egyes kreatív és tudásintenzív ágazatokban a vizsgált időszakban. A kérdőíves felmérést a kreatív iparon belül a Szoftver szaktanácsadás, -ellátás, Hirdetés, valamint a Film-videógyártás, rádió-televízió műsorszolgáltatás ágazatokban végeztem el (77 kérdőív, 69 Budapesten és 8 az agglomerációs övezetben), a tudásintenzív iparon belül pedig a Jog- és üzlet, Pénzügy és K+F ágazatokban hajtottam végre (73 kérdőív, 55 Budapesten és 18 az agglomerációban). A 150 kérdőív mellett további 50 kérdőívet készült felsőfokú végzettségű kreatív dolgozókkal: 15 kérdőív a kreatív iparban foglalkoztatottakkal (12 Budapesten és 3 az agglomerációban), illetve 35 kérdőív a tudásintenzív iparban dolgozókkal (34 Budapesten és 1 az agglomerációban).

Az empirikus rész következő szakaszában strukturált tematikájú mélyinterjúkat készítettem a kreatív gazdaságban aktív mikro- kis- és középvállalkozások menedzsereivel (n=23). Ebben új célcsoportként jelentek meg a Jogi, gazdasági tevékenység vállalkozásai is. A következő szakaszban a budapesti agglomerációban dolgozó, magasan kvalifikált, legalább fél éve itt élő kreatív külföldieket (nemzetközi migránsok) kérdeztem ugyancsak mélyinterjú keretében (n=28).

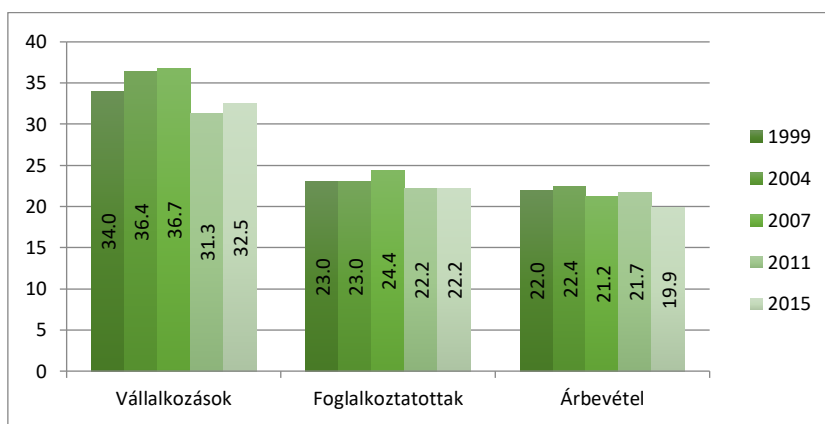
A kvantitatív és kvalitatív felmérések célja lényegében az volt, hogy kiderítsem, milyen élet- és munkalehetőségeket biztosít a budapesti városrégió a kreatív gazdaság munkavállalói és munkaadói részére, hogyan látják a városrégiót, mint gazdasági befogadó helyet, illetve melyek a legfontosabb mozgatórugói a szektorban tevékeny szakemberek és vállalkozások letelepedésének?

3.2.2 A kreatív gazdaság fejlődésének időbeli és szektorális jellemzői

A KSH 2015 végén 222 ezer céget tartott nyilván hazánkban a kreatív gazdaságban, ami az országban működő vállalkozások 32,5%-át tette ki. A kreatív gazdaság vállalatai 845 ezer főnek adtak munkát, ami az összes foglalkoztatott 22,2%-át jelentette. A kreatív cégek összesített árbevétele 2015-ben mintegy 59,5 milliárd euró volt (6. ábra).

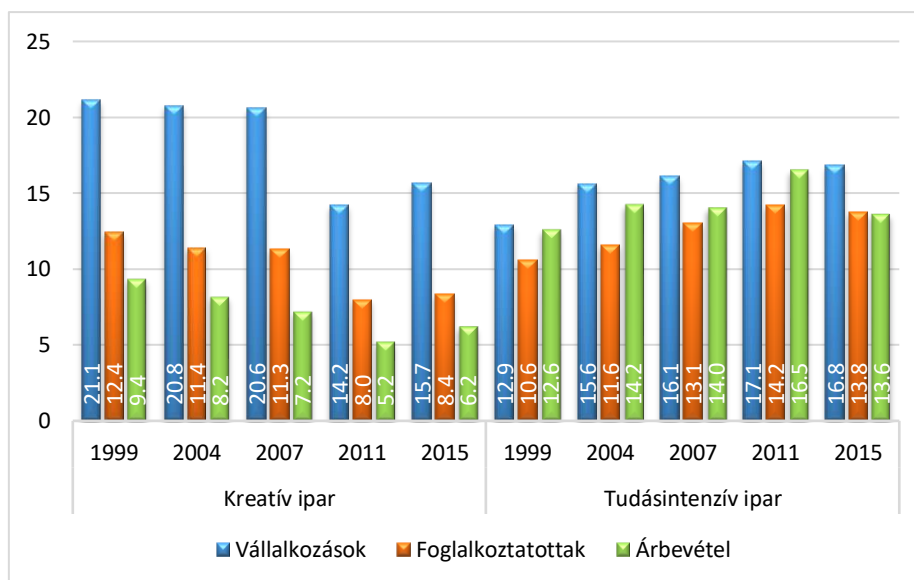
A kreatív gazdaság súlya Magyarországon a 2008-as gazdasági válságig dinamikusan nőtt. A kreatív gazdaságban tapasztalható visszaesés elsősorban a kreatív iparban bekövetkező változásokra vezethető vissza, a válság ugyanis a kreatív ipar fejlődésében egyértelmű törést okozott. 2007 és 2011 között közel 45 ezer cég szüntette be a tevékenységét, s a kreatív iparban dolgozók száma mintegy 130 ezer fővel csökkent. Társas vállalkozások esetében 90 ezer fővel csökkent a foglalkoztatottak száma, illetve 40 ezer egyéni vállalkozó adta vissza iparát. A válság leginkább a gazdasági szolgáltatásokat (pl. fényképészet, csomagolás, call-center, grafikai tervezés), szoftvertanácsadást és a kiskereskedelmi tevékenységeket (textil-ruházat, cipő- bútor, iparcikk-könyv-újság-kereskedelem) végző vállalkozásokat sújtotta. Emellett jelentős árbevétel csökkenés is volt ebben a szektorban (7. ábra). Hasonló visszaesést a tudásintenzív iparágakban nem tapasztaltam, a szektor lassú bővülése ment végbe a válság időszakában is. 2011 és 2015 között, bár az árbevételek volumene és aránya valamelyest csökkent, a kreatív gazdaság lassú regenerálódásának lehettünk tanúi.

6. ábra A kreatív gazdaság részesedése Magyarországon (1999-2015; %)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya 1999–2015, saját szerkesztés

7. ábra A kreatív és tudásintenzív ipar részesedése Magyarországon (1999-2015, %)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya 1999–2015, saját szerkesztés

A kreatív gazdaság belső összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a vállalkozások számát tekintve a kreatív ipar részesedése 48%-os volt 2015-ben, több mint 106 ezer működő vállalkozással. A kreatív ipar részesedése az összes foglalkoztatott körében azonban már csak 37,8% volt, míg a piaci árbevételek terén 31,4%-os. Mindez jelzi, hogy a kreatív iparágakra a kisebb cégméret a jellemző, a vállalkozások átlagos alkalmazotti létszáma és árbevétele egyaránt elmaradt a kreatív gazdaság átlagától (10. táblázat).

Ha a meglehetősen szerteágazó tudásintenzív iparágakat vesszük figyelembe, markáns eltéréseket találunk az egyes ágazatok részesedését, illetve jövedelemtermelő képességét tekintve. Az infokommunikációs szektor részesedése a vállalkozások (9,1%) és alkalmazottak körében (15,8%) sem túl magas, ugyanakkor ez az ágazat adja a kreatív gazdaság piaci árbevételeinek 33%-át. A nemzetközi pénzügyi tevékenységet folytató cégekre is jellemző a kreatív gazdaság átlagát meghaladó piaci árbevétel, míg a jogi és üzleti szolgáltatások–némi meglepetésre–elmaradnak attól. A K+F és felsőoktatási szektorra a nagy átlagos cégméret és az

alacsony fajlagos árbevétel a jellemző. Ez egyértelműen jelzi, hogy az ide sorolt vállalatok körében a költségvetési intézmények (kutatóintézetek, egyetemek) dominálnak. Ezek az intézmények foglalkoztatták az ágazat dolgozóinak 71%-át.

10. táblázat A kreatív gazdaság összetétele Magyarországon (2015)

	Vállalkozások		Alkalmazottak		Bevételek	
	száma	%	száma	%	1000 EUR	%
Kreatív ipar	106863	48,2	319807	37,8	18643448	31,4
Tudásintenzív iparágak	114772	51,8	525435	62,2	40819850	68,6
Infokommunikáció	20116	9,1	133226	15,8	19647667	33,0
Pénzügyek	20680	9,3	87346	10,3	11398508	19,2
Jogi, üzleti szolgáltatások	68659	31,0	235667	27,9	8995731	15,1
K+F, felsőoktatás	5317	2,4	69196	8,2	777945	1,3
Kreatív gazdaság	221635	100,0	845242	100,0	59463298	100,0
Gazdaság összesen	681922	-	3815891	-	299561016	-

Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya 2015, saját szerkesztés

1999 és 2015 között jelentős átrendeződés zajlott le a kreatív gazdaságon belül. A tendenciák a magyar gazdaság fokozatos tudásalapú modernizálódását jelzik. A nemzeti és regionális stratégiák a 2000-es években egyre inkább a tudásintenzív ágazatok preferálása felé fordultak, így nem meglepő, hogy a kreatív gazdaságon belül mind a cégek számát, mind alkalmazotti létszámukat, illetve árbevételüket tekintve az elmúlt évek során csökkent a kreatív ipar, s nőtt a tudásintenzív iparágak részesedése (11. táblázat).

11. táblázat A kreatív gazdaság összetételének változása Magyarországon (1999-2015; %)

	Vállalkozások			Alkalmazottak			Bevételek		
	1999	2015	Változás	1999	2015	Változás	1999	2015	Változás
Kreatív ipar	62,1	48,2	-13,9	53,9	37,8	-16,1	42,6	31,4	-11,3
Tudásintenzív iparágak	37,9	51,8	13,9	46,1	62,2	16,1	57,4	68,6	11,3
Infokommunikáció	5,4	9,1	3,6	11,9	15,8	3,9	35,3	33,0	-2,3
Pénzügyek	6,7	9,3	2,6	9,1	10,3	1,2	10,3	19,2	8,8
Jogi, üzleti szolgáltatások	24,8	31,0	6,2	15,1	27,9	12,8	11,0	15,1	4,1
K+F, felsőoktatás	1,0	2,4	1,4	10,0	8,2	-1,8	0,7	1,3	0,6
Kreatív gazdaság	100,0	100,0	--	100,0	100,0	--	100,0	100,0	--

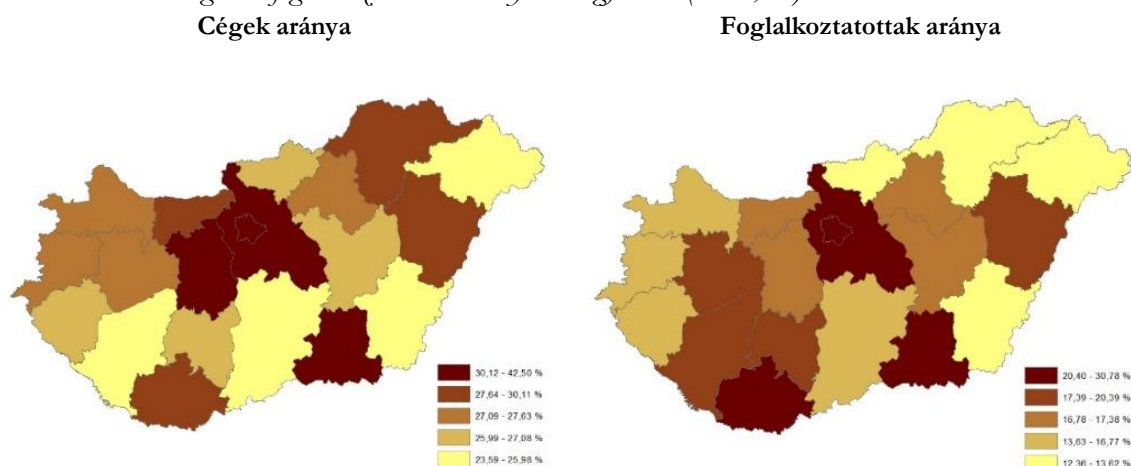
Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya 1999-2015, saját szerkesztés

A válság óta eltelt időszakban az adatok tanúsága szerint ezen szektorok letisztulása is végbement (lásd az árbevételek súlyának növekedését). A tudásintenzív iparágak előretörése különösen a jogi és üzleti szolgáltatások terén volt számottevő, ez az ágazat dinamikusan növelte részesedését. Látható az is, hogy az erőteljes állami befolyás alatt álló K+F és felsőoktatási szektor részesedése a kreatív gazdaságon belül összességében stagnált az elmúlt bő másfél évtizedben, ami jól mutatja a beszűkülő források következményeit.

3.2.3 A kreatív gazdaság területi és településföldrajzi jellemzői

A kreatív cégek és foglalkoztatottak megyei mutatószámai alapján a megyék két csoportját emelhetjük ki. Az átlagnál magasabb a cégek és foglalkoztatottak száma azokban a megyékben, ahol a) a felsőoktatás meghatározó szerepet játszik a helyi gazdaságban (ide sorolhatjuk például Baranya, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar megye), illetve b) ahol jelentős kreatív potenciál van a helyi gazdaságban (Pest megye) (8. ábra).

8. ábra A kreatív cégek és foglalkoztatottak aránya a megyékben (2015, %)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák 2015, saját szerkesztés

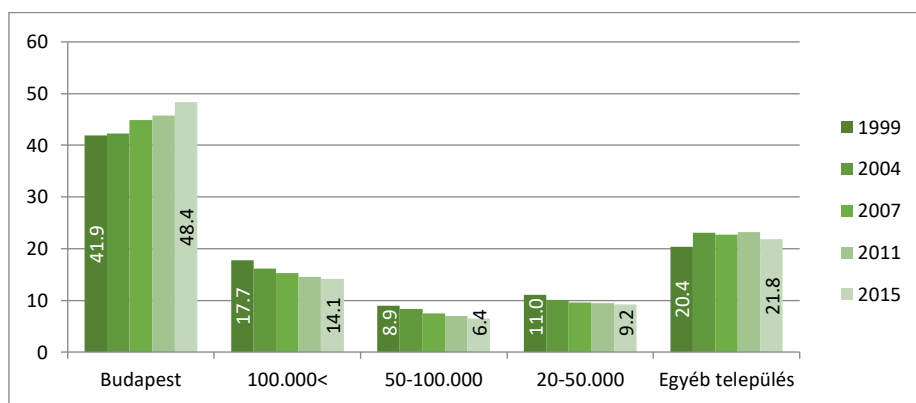
A kreatív gazdaság alapvetően a városokba települ, tehát sokkal árnyaltabb képet kapunk a szektor földrajzi jellemzőiről, ha települési (városi) szinten vizsgáljuk a kreatív gazdaságot. A város mérete és a kreatív gazdaság helyi gazdaságban játszott szerepéről elmondhatjuk, hogy *a településhierarchiában elfoglalt hely és a kreatív gazdaságból való részesedés között nagyfokú a korreláció*. A nemzetközi szakirodalomban több alkalommal bizonyították, hogy a kreatív tevékenységek elsősorban a nagy népességszámú, a hierarchiában feljebb álló városokhoz kötődnek, s az ilyen típusú vállalkozások telephelyválasztása erősen követi a településhierarchiát (Lorenzen–Andersen 2009). A magyarországi eredmények megerősítik a fenti tendenciákat.

A vizsgálat során Magyarország településeit öt csoportba soroltam (Budapest, 100 ezer főnél népesebb városok, 50-100 ezer fő közötti városok, 20-50 ezer fő közötti városok és 20 ezer főnél kisebb települések), s ezen kategóriákban vizsgáltuk a kreatív gazdaság súlyának időbeli változását.

Miközben Budapest és várostérségének részesedése a foglalkoztatottak körében 1999 és 2015 között fokozatosan nőtt (s ez a cégek számára, valamint az árbevételre is igaz), addig a 20 ezer főnél népesebb vidéki városok részesedése egyre csökkent (9. ábra). Csupán az egyéb települések (kisvárosok, falvak) voltak képesek szerény pozícionyerésre. Az adatok tehát *a kreatív gazdaság növekvő térbeli koncentrációjára* utalnak, ami térszerkezeti szempontból kedvezőtlen fejlemény, s üzenet értékű lehet a gazdaságpolitika és településfejlesztés számára is.

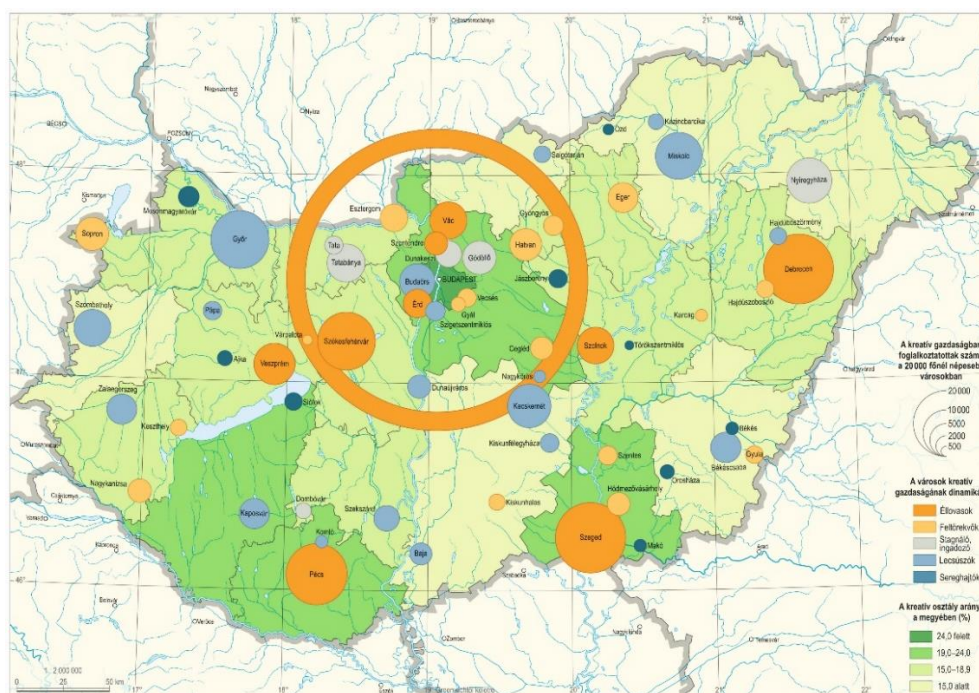
A kreatív gazdaságban foglalkoztatottak országos megoszlása lényegében a városhierarchia mindenhatóságát erősíti meg. Budapest mellett hét olyan városa van az országnak, ahol a kreatív foglalkoztatottak száma meghaladja a tízezer főt (10. ábra).

9. ábra A kreatív gazdaságban foglalkoztatottak megoszlása településkategóriáinként (1999-2015, %)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya, 1999–2015, saját szerkesztés

10. ábra A kreatív foglalkoztatottak száma és aránya, valamint a kreatív gazdaság dinamikája a megyékben és a 20 ezer főnél népesebb városokban (2015)

Forrás: saját szerkesztés, Kocsis 2021 p. 127. (grafika: Mezei G.)

Ezen városok között találjuk a klasszikus egyetemi városainkat (Debrecen, Szeged, Pécs), a jelentősebb ipari múlttal rendelkező felsőoktatási centrumokat (Miskolc, Győr), valamint az előző két csoportot „követőket” (Kecskemét, Székesfehérvár). Kivétel nélkül 100 ezer főnél népesebb városok, s az egyedüli kimaradó Nyíregyháza is csupán kevéssel marad el ettől a körtől. Az élbolyt a számottevő felsőoktatási múlttal rendelkező, kulturális centrum szerepet betöltő megyeszékhelyek (Szombathely, Veszprém, Kaposvár, Eger, Békéscsaba), és középvárosok derékhada (Sopron, Nagykanizsa, Baja) követi. A térképről ugyancsak előtűnik a kreatív munkaerő nagyobb koncentrációja Budapest tágabb vonzáskörzetében.

A statisztikai adatok tehát a kreatív gazdaság fokozatos térbeli koncentrációjáról árulkodnak. Eredményeim ellenőrzésére a Herfindahl–Hirschman-indexet alkalmaztam, amely egy adott természetes jellemző területegységek közötti koncentráltságának mértékét számszerűsíti. A megoszlást az index tulajdonképpen a teljesen egyenleteshez (amikor minden megfigyelési egység részesedése azonos) viszonyítja. A mutatószámnak mértékegysége nincs, dimenziótlan. Értékkészlete: $1/n \leq K \leq 1$. Minimális értéke az elemszámtól függ, ezt az értéket akkor veszi fel, ha a vizsgált társadalmi-gazdasági jelenség egyenletesen oszlik el a területegységek között. Maximális értékét pedig akkor, ha a teljes volumen egy területen összpontosul. A Hirschman–Herfindahl-index számítása:

$$K = \sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} \right)^2$$

Ahol x_i a természetes mértékegységben megadott területi jellemző az i . területegységben.

Az indexet az elemzések során használt három mutatóra, a kreatív cégek számára, a foglalkoztatottak létszámára és a kreatív vállalatok árbevételére számoltam ki (12. táblázat).

12. táblázat A kreatív gazdaság térbeli koncentrációja a Herfindahl-Hirschman-index alapján

	2007	2015
Kreatív cégek száma	0,16	0,18
Foglalkoztatottak száma	0,24	0,29
Árbevétel volumene	0,31	0,39

Forrás: saját számítás

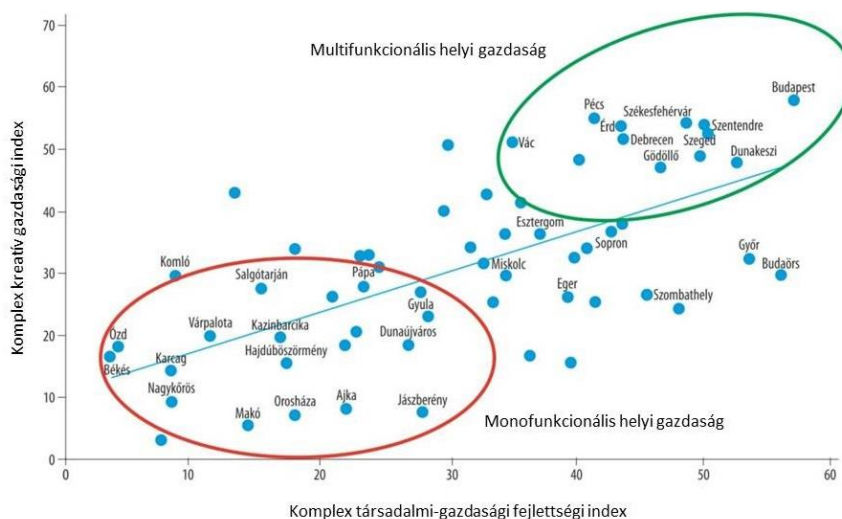
Az index értékei lényegében alátámasztják korábbi megállapításaimat: egyrészt a kreatív gazdaság térbeli koncentrálttsága a cégek és a foglalkoztatottak száma esetében közepesnek, az árbevételek esetében erősnek mondható, másrészt a kreatív gazdaság területi koncentrációja a vizsgált időszakban (2007 és 2015 között) egyértelműen nőtt. A cégek száma esetében volt a legkisebb, az árbevétel esetében pedig a legnagyobb a területi koncentráció mértéke, a különbség a két mutató értéke között megközelítőleg kétszeres volt mindkét évben.

Eredményeimet úgy foglalhatom össze, hogy a kreatív gazdaság egészét tekintve jelentős a szakadék egyfelől a főváros és vidék, másrészt a nagyobb vidéki városok (megyeszékhelyek, egyetemi központok) és kisebb települések között. Országos léptékben *a korábbi kelet-nyugati dimenzió szerepét egyre inkább a Budapesttől és a kreatív gazdaság vidéki centrumaitól való távolság váltja fel.*

Komplex mutatószámok segítségével elemeztem a 20 ezer főnél népesebb városok társadalmi-gazdasági fejlettsége és a kreatív gazdaság súlya közötti összefüggést. A társadalmi-gazdasági fejlettség esetében a felsőfokú végzettségűek arányából (képzettség), a munkanélküliségi rátából (gazdasági aktivitás), a népességnövekedés arányából (népesség dinamikája), az iparüzési adóból, a vállalkozások számából és a helyi gazdaság szektorális összetételéből (ipari, építőipari és bányászati cégek aránya) képeztem komplex mutatót, míg a kreatív gazdaság esetében a már ismert mutatószámok (vállalkozások és foglalkoztatottak száma, árbevétel nagysága) voltak a komplex mutatószám alapjai. Eredményeim szerint *a diverzifikált, multifunkcionális (multi-layered) helyi gazdasággal rendelkező nagyobb városokban a kreatív osztály magasabb arányban van jelen*, míg a skála túlsó végén elhelyezkedő monofunkcionális (single-layered) helyi

gazdaságú kisebb városokban egyértelműen alacsonyabb a kreatív gazdaságban dolgozók aránya (11. ábra).

11. ábra A társadalmi-gazdasági fejlettség és a kreatív gazdaság súlya közötti összefüggés a 20 ezer főnél népesebb városokban

Forrás: saját szerkesztés

Kutatási eredményeim összecsengenek azon korábbi hazai és nemzetközi eredményekkel, miszerint *a kreatív gazdaság betelepülésében meghatározó a település mérete és fejlődéstörténeti múltja*. A 11. ábra megerősíti, hogy Magyarország legkreatívabb városa Budapest, amely a legkedvezőbb mutatókkal rendelkezik. A Budapestet követő városok körén belül két markáns csoport különíthető el. Itt találjuk egyrészt a regionális centrumok csoportját (Pécs, Székesfehérvár, Debrecen, Szeged), amelyek jelentős felsőoktatási tradíciókkal, K+F bázissal, pezsgő szellemi élettel, hagyományosan erős kulturális iparral rendelkeznek, valamint a budapesti agglomeráció nagyobb városait (Szentendre, Vác, Érd), amelyek inkább csak a főváros közelségének köszönhetik előkelő helyüket. A másik, kedvezőtlen pozíciójú csoportban egykori szocialista iparvárosok (pl. Ajka és Ózd) keverednek alföldi mezővárosokkal (pl. Makó, Karcag, Jászberény). Az eredmények jól jelzik az alföldi városok lemaradását a tudásalapú gazdaság terén (Nagy–Nagy 2010; Nagy et al. 2017).

A két komplex mutató kapcsolatának jellemzésére, valamint a fenti eredmények helytállóságának alátámasztására lineáris korrelációs számítás és regressziószámítást végeztem. A lineáris korrelációs számítás során az $r = \text{corr}(x_i, y_i)$ összefüggést használva kiszámoltam a Pearson-féle lineáris korrelációs együtthatót, amely az x_i és y_i változók értékeinek a számtani átlagaiktól számított eltérésein alapul.

Pearson-féle lineáris korrelációs együttható számítása:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{X})(y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{X})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{Y})^2}}$$

Ahol X_i és Y_i az adott területegység két mutató szerinti értéke, $\bar{X}$ és $\bar{Y}$ az adott jelenség átlaga.

A Pearson-féle korrelációs együttható a változók közötti együttmozgások nagyon tömör mérőszáma, amely jól mutatja az együttmozgásokat vagy éppen a teljesen véletlenszerű értékkombinációkat a megfigyelési egységekben. A kapcsolat további részleteinek feltárásához regressziószámítást is érdemes végezni, amely a változókapcsolatokat valószínűségi (sztochasztikus) függvénykapcsolatként értelmezi és írja le. A regressziószámítás esetében azt a mérőszámot, ami a megmagyarázott szórásnégyzetet fejezi ki, determinációs együtthatónak nevezzük. Értéke lineáris regresszió esetén mindig egyenlő az ugyanazon két változóra számolt Pearson-féle lineáris korrelációs együttható négyzetével. Kétváltozós regresszió esetén a determinációs együttható egyben a linearitás mérőszáma is: értéke minél közelebb esik 1-hez, megfigyelési egységeink pontjai annál inkább egy egyenes mentén tömörülnek, tehát annál inkább igazoltnak látszik a kiindulási alaphoz tekintett linearitási feltétel.

A Pearson-féle lineáris korrelációs együttható értéke 0,647 a két mutató esetében a 20 ezer főnél népesebb 61 várost alapul véve. Ez az érték közepes erősségű, már-már szoroshoz közelítő kapcsolatként értelmezhető, s a két mutatót egyirányú együttmozgás jellemzi. A determinációs együttható a korrelációs együttható négyzetével egyenlő, azaz jelen esetben $R^2=0,419$. Így a komplex társadalmi-gazdasági fejlettségi index a komplex kreatív gazdasági index heterogenitásának közel 42%-át magyarázza meg, ami egészen jelentős hányadnak tekinthető. A regressziós egyenes egyenlete: $y = 0,6505x + 10,833$. A regressziós együttható értéke pozitív, tehát a független és függő változó egyenes arányosságban áll egymással, ahogy ezt már megállapítottam a korrelációs együttható alapján is. Ezen kívül megállapíthatjuk, hogy a komplex társadalmi-gazdasági fejlettségi index 1-gyel történő növekedése általában a komplex kreatív gazdasági index 0,65-tel való növekedésével jár együtt. A regressziós állandó értéke 10,83, vagyis a trendből következően ennyinek kellene lennie a komplex kreatív gazdasági index szintjének abban a városban, ahol a komplex társadalmi-gazdasági fejlettségi index értéke nulla.

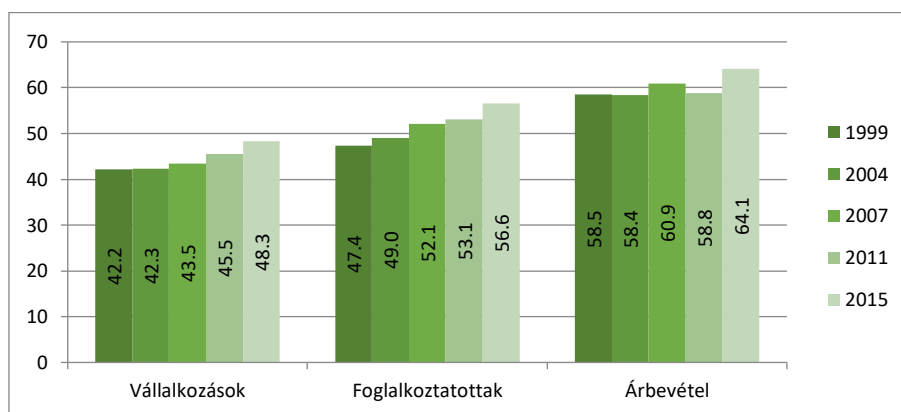
A 20.000 főnél népesebb városok esetében a kreatív gazdaság fejlődésének dinamikáját is vizsgáltam az 1999 és 2015 közötti időszakban. A kutatás a fenti vizsgálat eredményeivel teljesen megegyező eredményeket adott és gyakorlatilag ugyanazon településcsoportok határolhatók le és köszönnek vissza. A vizsgálat módszertanát és a részletes településlistákat a 4. melléklet tartalmazza.

A fenti eredmények egyértelműen alátámasztották, hogy a kreatív gazdaság meghatározó települése Budapest, ezért mélyebb elemzéseknek is alávettem a budapesti agglomeráció statisztikai adatait.

2015-ben a budapesti agglomerációban működött az ország kreatív cégeinek 48,3%-a, ezek foglalkoztatták a kreatív munkaerő 56,6%-át, s itt képződött a kreatív gazdaság árbevételeinek 64,1%-a. A budapesti agglomeráció részesedése az elmúlt másfél évtizedben, a válság időszakában is folyamatosan nőtt, az adatok tehát a kreatív és tudásintenzív ágazatok növekvő térbeli koncentrációjára utalnak hazánkban (12. ábra).

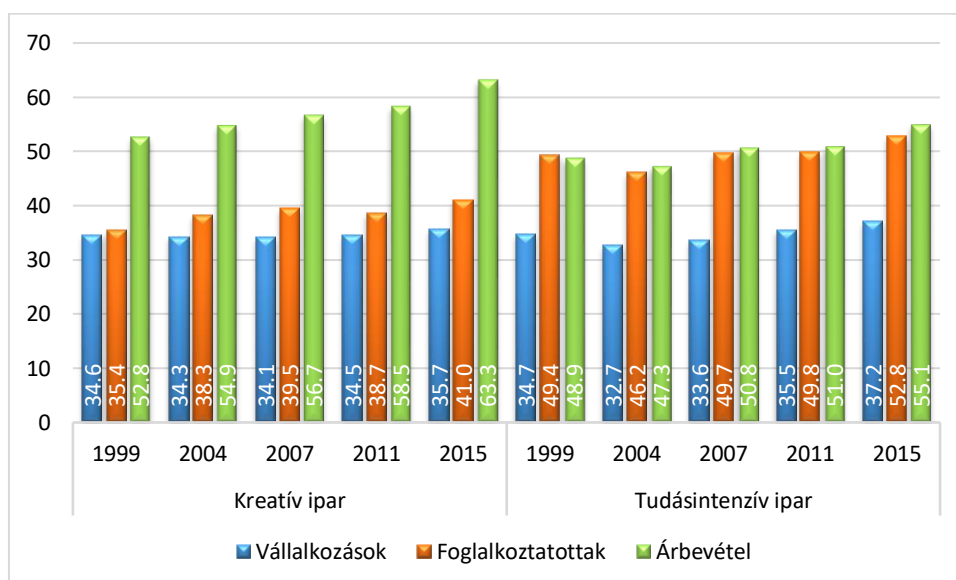
Az agglomeráción belül természetesen Budapest dominanciája a meghatározó, a magyar kreatív gazdaságban a főváros súlya hosszú távon mind a kreatív iparban, mind a tudásintenzív iparban lassan, de biztosan nő (13. ábra).

12. ábra A budapesti agglomeráció súlyának változása a kreatív gazdaságon belül (1999-2015, %)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya 1999–2015, saját szerkesztés

13. ábra Budapest súlya a kreatív és tudásintenzív iparban Magyarországon (1999-2015, %)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya 1999–2015, saját szerkesztés

A nemzetközi szakirodalomban arra is számos utalást találunk, hogy a kreatív gazdaság vizsgálata során célszerű inkább a városrégiókat, mint elemi földrajzi egységeket figyelembe venni (Musterd et al 2007). A területi koncentráció mérésére ebben az esetben is a kreatív és tudásintenzív tevékenységet végző cégek számát, valamint az általuk foglalkoztatottak létszámát és éves bevételeik nagyságát vettem figyelembe (13. táblázat).

Míg a budapesti városrégió részesedése az ország összes vállalkozásából 38,5%-ot tett ki 2015-ben, addig a kreatív gazdaság esetében ez az arány 48,3% volt. Ha az alkalmazottak létszámát és az éves bevételek nagyságát vesszük figyelembe a budapesti városrégió túlsúlya még nyomasztóbbá válik. 2015 végén a kreatív tevékenységet végzők 56,6%-a dolgozott a fővárosban, illetve agglomerációjában, s itt termelték az árbevételek 64,1%-át.

A kreatív gazdaság egészen belül – a cégek számát tekintve – kiemelkedő a budapesti agglomeráció súlya az infokommunikáció terén (57,9%), míg az alkalmazottak száma alapján a budapesti városrégió vízfej szerepe főként a pénzügyi szolgáltatások terén kiugró (70,9%). A

budapesti nagyvárosi térség részesedése az árbevételt tekintve a pénzügyek terén meghaladja a 95%-ot.

13. táblázat A budapesti agglomeráció részesedése a kreatív gazdaság egyes ágazataiból (2015)

	Vállalkozások	Alkalmazottak	Bevételek
	%	%	%
Kreatív ipar	47,5	49,6	69,7
Tudásintenzív iparágak	49,0	60,8	61,6
Infokommunikáció	57,9	57,1	41,9
Pénzügyek	32,0	70,9	95,5
Jogi, üzleti szolgáltatások	51,4	62,2	60,3
K+F, felsőoktatás	49,5	50,7	78,7
Kreatív gazdaság	48,3	56,6	64,1
Összesen	38,5	43,2	52,8

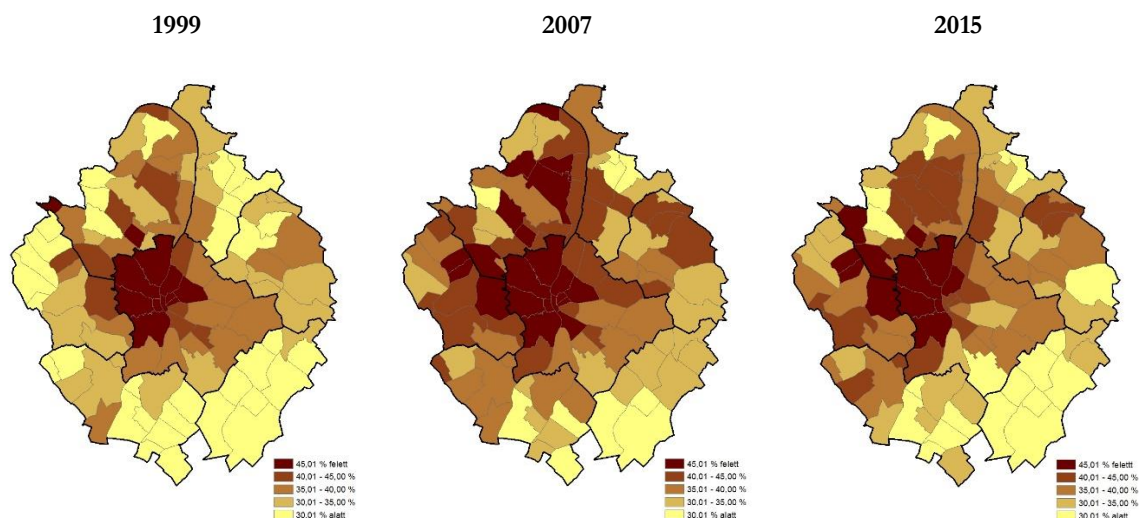
Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya, 2015.

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők lakóhelyi szegregációja mind Budapesten, mind agglomerációjában jól ismert, de ez csak részben magyarázza a kreatív cégek térbeli elhelyezkedését. Emellett az sem elhanyagolható, hogy a kreatív gazdaság csúcscsoportjai, amelyek számtalan kisebb vállalkozásnak kínálnak megélhetést, ugyancsak egy roppant szűk földrajzi térbe koncentrálnak a városon belül. Ennek tengelye körülbelül a Duna vonalánál húzható meg, s délről, a Lágymányosi hídtól (Infopark, ELTE campus, Milleniumi Városcsúcs) húzódik észak felé. Magába foglalja a Duna korzó és a városcsúcs különböző kulturális és művészeti intézményeit (színházak, koncerttermek, múzeumok, galériák), oktatási és kutatási egységeit (pl. egyetemek, MTA), a nemzetközi jogi és pénzügyi szolgáltatások (pl. tőzsde) koncentrációit, továbbá a turizmust kiszolgáló és működtető intézményeket. A Duna két partján húzódó kreatív intézményi tengely északon a Graphisoft Park és a pesti oldalon Újpest közelmúltbeli fejlesztéseivel (pl. galériák, K+F intézmények) érnek véget (lásd Fotógyűjtemény: 1. fotó). A kreatív gazdaság városon belüli erőteljes koncentrációja a további fejlesztésekhez jó kiindulási alapot kínál, s a Duna tengelyére épülő kreatív klaszterek akár európai összehasonlításban is számos lehetőséggel kecsegtetnek.

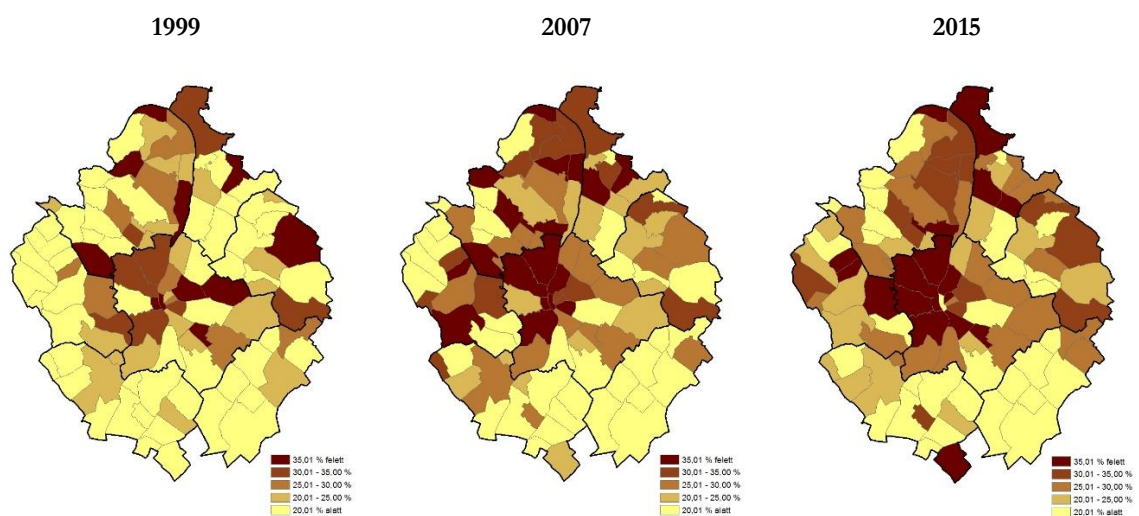
A kreatív gazdaság vállalkozásainak térbeli koncentrációját vizsgálva a budapesti városrégió belül is jelentős különbségeket figyelhetünk meg. A fővároson belül a kreatív cégek részesedése az összes vállalkozás körében a budai oldal elit kerületeiben a legmagasabb (XII. kerület 51,8%, I. kerület 49,8%; II. kerület 49,6%), míg a külső pesti kerületekben (pl. Soroksár, Csepel, Rákosszentimre) ettől számottevően elmarad. Az elővárosi övezetben szintén megfigyelhető egy észak-nyugat–dél-keleti polaritás, ami az elmúlt két évtized szuburbanizációs mozgásaival, illetve az elit csoportok új térfoglalásával hozható összefüggésbe (Timár 2006). Az agglomeráció északnyugati szektorában találhatók azok a települések, amelyekben kiugróan magas a kreatív cégek aránya: Budajenő (53,6%), Telki (52,1%), Pilisborosjenő (48,2%). A városrégió területén a kreatív gazdaság jelentősége és a cégek, foglalkoztatottak és árbevételek összesített súlya alapján az alábbi kerületek és települések emelhetők ki: I., II., VI. XII. és XI. kerületek, illetve Budajenő, Telki, Göd, Budakalász, Csobánka.

A 14. és 15. ábra a kreatív cégek és foglalkoztatottak arányát mutatja a helyi gazdaságban 1999-ben, 2007-ben és 2015-ben.

14. ábra Kreatív cégek aránya a budapesti agglomerációban (1999, 2007, 2015)

15. ábra Kreatív foglalkoztatottak aránya a budapesti agglomerációban (1999, 2007, 2015)

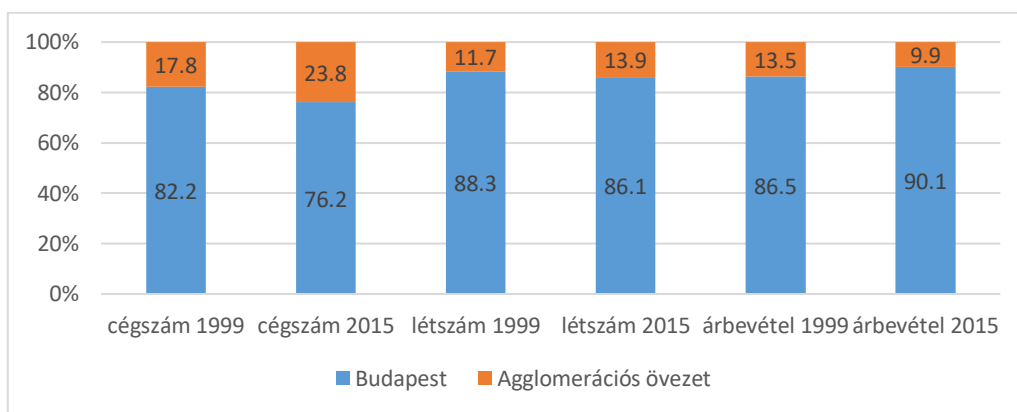
Forrás: KSH Nemzeti Számlák 1999, 2007, 2015 alapján saját szerkesztés

Mindkét mutató esetében jól látható a kreatív gazdaság dinamikus fejlődése az ezredforduló és a 2008-as gazdasági válság között. A gazdasági válság a kevésbé tőkeerős, kevésbé ellenálló és rentábilis cégek megszűnését eredményezte, így módon 2007 és 2015 között a helyi gazdaságban sok helyen valamelyest csökkent a kreatív cégek aránya. Ugyanakkor hasonló tendencia a foglalkoztatottak arányának változásában nem fedezhető fel, a kreatív dolgozók arányának lassú, de fokozatos emelkedésének lehetünk tanúi az agglomeráció területén. Mindazonáltal mindkét ábrason jól kirajzolódik az agglomerációs övezet dél-keleti szektorának kedvezőtlen helyzete a kreatív cégek és foglalkoztatottak terén.

A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a budapesti agglomeráción belül az agglomerációs övezet kreatív gazdasága dinamikusabb fejlődést mutat a fővárosinál, illetve a cégek és

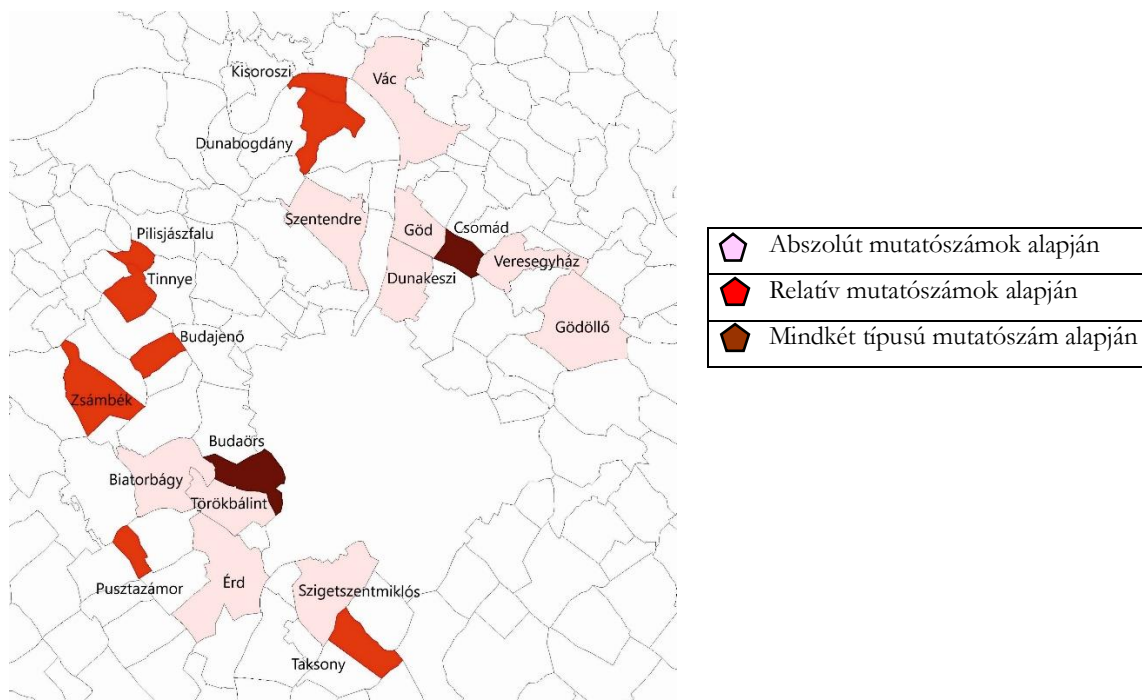
foglalkoztatottak számában a súlya egyre nagyobb (16. ábra). Az árbevételek vizsgálata arra enged következtetni, hogy a gazdasági racionalitás keretében elsősorban a kevésbé tőkeerős vállalkozások választják telephelyüknek az agglomerációs övezetet (kedvezőbb ingatlanárak és bérleti díjak, kedvezőbb rezsi, ugyanakkor megmarad a Budapesthez közeli kedvező földrajzi fekvés). A kreatív cégek és foglalkoztatottak száma, valamint az árbevételek nagysága és ezen mutatók helyi gazdaságban jellemző aránya alapján egyszerű rangsorrendeket állítottam fel a budapesti agglomeráció települései között és vizsgáltam, hogy hogyan változik a települések sorrendje és pozíciója 1999 és 2015 között. Az ezredforduló óta különösen dinamikus volt a kreatív gazdaság fejlődése az agglomerációs övezet nyugati és déli szektorában (17. ábra). Budapesten az abszolút mutatók szempontjából az V., XI. és XIII. kerület, relatív mutatók szempontjából pedig az I., V., VI. és IX. kerület fejlődési dinamikája volt kiemelkedő.

16. ábra A kreatív gazdaság volumenének megoszlása Budapest és az agglomerációs övezet között (1999, 2015, %)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák Főosztálya, 1999–2015, saját szerkesztés

17. ábra Legdinamikusabb kreatív gazdaságú települések az agglomerációs övezetben

Forrás: saját szerkesztés

3.2.4 A kreatív foglalkozásúak véleménye a budapesti agglomerációról

A budapesti agglomerációba érkezés fő motiváló tényezői

A kérdőíves felmérés eredményeinek elemzése szerint a budapesti agglomeráció területén élők esetében *a személyes okok, a személyes kötelek* (pl. itt született, családja itt él, baráti kör) játsszák az egyik legfontosabb szerepet abban, hogy miért választották a városrégiót lakóhelyül. Az eredmények azt mutatják, hogy a kemény és puha motivációs faktoroktól mindenképpen érdemes elválasztani és külön kezelni a személyes és családi indítékokat. Eredményeim ugyanis azt mutatták, hogy a személyes és családi eredetű okok rendkívül erős motiváló tényezők. A család kiemelkedő szerepe mellett meglepően fontos tényezőként jelent meg a baráti kör, a barátok közelsége is, amelyet a megkérdezettek 40%-a említett fontos tényezőként.

Az agglomerációba irányuló be- és elvándorlásban az életkornak meghatározó szerepe van. Budapest elsősorban a fiatalok számára bír nagy vonzerővel. Erős a városrégió népességmegtartó képessége, azaz aki egyszer beköltözött, ritkán akar onnan el- illetve továbbköltözni. Eredményeim szerint a fiatalok inkább kemény faktorok mentén döntenek az agglomerációba történő beköltözésről, míg a középkorúak körében és idősebb korban, illetve a városrégió belüli mobilitásban és az onnan történő elvándorlásban a puha tényezők hangsúlyosabbá válnak a lakóhelyválasztás során.

A makroszintű elemzések során első lépésben a nemzetközi vándorlásban résztvevő kreatívok csoportját vizsgáltam. Eredményeim szerint a külföldi kreatívok Magyarországra és Budapestre érkezését alapvetően *a kemény faktorok* határozták meg: elsősorban munkavállalási célból, illetve felsőfokú tanulmányok folytatására érkeztek. A harmadik legfontosabb tényező a személyes okok közé sorolható: a külföldi interjúalanyok közül sokan párjukat, társukat követték Magyarországra, tehát a Budapestre érkezést az előzetes személyes kapcsolatok nagyban meghatározták. A kreatív külföldiekkel készített mélyinterjúk alapján a legfontosabb motiváló tényezőket a 14. táblázat foglalja össze. (A táblázatokban a tényezők sorrendje egyben a fontossági sorrendet is jelöli.)

14. táblázat A külföldi kreatív dolgozók mobilitását befolyásoló legfontosabb tényezők

Tényező	Tényező típusa
Munka, munka- és karrierlehetőségek	kemény
Oktatás, tanulmányok a felsőoktatásban	kemény
Partnerét követte	személyes ok
Korábbi pozitív tapasztalatok és benyomások	puha

A magyarokkal készített felmérés és interjúk részben alátámasztják, részben további információkkal bővítették a külföldiek eredményeit. A magyar munkavállalók – hasonlóan az külföldiekhez – döntően a munkalehetőségek miatt, munkavállalási céllal érkeztek Budapestre. Közel ilyen fontos motiváló tényező volt a főiskolai vagy egyetemi tanulmányok, a felsőfokú oktatási lehetőségek kihasználása. A vidékről a fővárosba került kreatív szakemberek (dolgozók) esetében a vonzótényezők szűk, jól körülhatárolható körét a 15. táblázat foglalja össze.

15. táblázat *A magyar kreatív dolgozók mobilitását befolyásoló legfontosabb tényezők*

Tényező	Tényező típusa
Munka, állás- és munkalehetőségek	kemény
Oktatás, tanulmányok a felsőoktatásban	kemény

A kreatív gazdaságban tevékenykedő cégek menedzserei részben ugyancsak felsőfokú tanulmányaik miatt érkeztek Budapestre, s maradtak utána a városrégióban. A cég alapításában azonban alapvetően piaci szempontokat tartottak szem előtt. A kreatív cégek is elsősorban a piac és a munkaerőpiac mérete miatt települtek a budapesti agglomerációba. A vállalkozások és az ügyfelek magas száma meghatározó tényező a döntési mechanizmusban, emellett a képzett munkaerő sem elhanyagolható faktor a cégalapítás során. A kreatív cégek betelepülését, a menedzserek letelepedését tehát ugyancsak a kemény faktorok határozzák meg. Egy másik fontos tényező már a puha faktorok közül került ki: a menedzserek egybehangzó véleménye szerint az informális kapcsolatok meghatározó szerepet játszanak a magyar gazdaságban, a vállalkozások sokat profitálhatnak a fővárosi jelenlétből. Emellett megemlíthetjük azt is, hogy Budapesten és környékén általában magasabb színvonalú jogi, pénzügyi, kereskedelmi, logisztikai stb. szolgáltatásokat vehetnek igénybe a vállalkozások. Kutatási eredményeim alapján a gazdasági társaságok és menedzserek betelepülésének, Budapestre áramlásának tehát a következők voltak a fő motiváló, vonzó tényezői (16. táblázat):

16. táblázat *A kreatív menedzserek mobilitását befolyásoló legfontosabb tényezők*

Tényező	Tényező típusa
Piac nagysága (cégek és ügyfelek száma)	kemény
Munkaerőpiac nagysága, képzett munkaerő	kemény
Informális kapcsolatok	puha
A szolgáltatások száma és színvonala	kemény
Oktatás, tanulmányok a felsőoktatásban	kemény

A munkavállalók a városban és agglomerációjában a nagy számban és széles választékban rendelkezésre álló munkalehetőségek miatt, illetve munkavállalási céllal érkeztek Budapestre, a munkaadók pedig egyrészt éppen ennek köszönhetően a kedvező munkaerőpiaci adottságok miatt települtek a városba. Az ő esetükben a piac nagysága (vállalkozások, ügyfelek) is a legerősebb vonzó tényezők közé tartozik. A motiváló tényezők második vonalába tartoznak a képzési és oktatási lehetőségek kihasználása, tanulmányok a városban. Ez abból a szempontból mindenképpen meghatározó, hogy általános tendencia a tanulmányok után a letelepedés az adott városban, így a magas színvonalú felsőoktatás feltétlenül emeli a városrégió gazdasági potenciálját. A vonzó tényezők harmadik vonalába tartoznak a személyes és puha tényezők, amelyek célcsoporttól függően alakulnak: a transznacionális migránsok többnyire érzelmi alapú döntéseket hoznak (partnerüket követik, megtetszik nekik a város), míg a menedzserek gazdasági tényezőket mérlegelnek (pl. informális kapcsolatok, szolgáltatások). Megállapíthatjuk, hogy makroszinten a kreatív és tudásintenzív ágazatokban dolgozó szakemberek motiváló tényezői alapvetően nem különböznek a más gazdasági ágazatokban dolgozó emberekéitől. A makroszintű értékelés integrált eredményeit az 5. mellékletben foglaltam össze.

Az agglomeráción belüli letelepedést befolyásoló tényezők

A munkavállalók körében a kreatív és tudásintenzív ágazatokban dolgozó szakemberek letelepedését meghatározó tényezők között nincsenek eltérések: a legfontosabb motiváló tényezők a lakás ára, a lakás mérete és a tömegközlekedés elérhetősége, mint kemény faktorok. Ezek nemcsak vonzótényezzőként szerepelnek, hanem egyben a legfontosabb marasztaló tényezők is, tehát nemcsak azt határozzák meg, hogy a kreatívok melyik városrészbe költöznek, hanem hosszú távon nagy hatást gyakorolnak arra, hogy ott maradnak-e?

A fent említett, meghatározó kemény tényezők után több puha faktort is mérlegeltek a megkérdezettek a döntési folyamatban. Ezek közül a lakókörnyezet minősége és atmoszférája érdemelnek első helyen említést, a munkavállalók ugyanis rendszeresen említették azt, hogy a lakással és tömegközlekedéssel kapcsolatos tényezők vizsgálata után elsősorban a lakókörnyezetet veszik górcső alá és értékelik. A vonzó tényezők között még a munkahely közelségét, valamint a forgalom nagyságát és az általa okozott zajhatásokat is figyelembe veszik a kreatívok. Hosszabb távon a maradást befolyásoló tényezők között a lakókörnyezet által nyújtott biztonság és közbiztonság (személyes biztonság), a kereskedelmi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint általában a lakónegyed nyújtotta életminőség játsszák a legfontosabb szerepet.

Érdekes szót ejtenünk azokról is, akik a városban születtek és családjuk korábban is itt élt. Az ő esetükben a születésük helye (Budapest vagy az agglomeráció) és családjuk lakhelye eleve meghatározta a lakóhelyüket. Számukra természetesen a személyes kötődés volt a legerősebb marasztaló tényező. Fontos eredménye vizsgálatainknak, hogy esetükben nem tapasztaltunk lényeges különbségeket a vidékről a városrégióba került emberekhez képest, vagyis ugyanazok a kemény és puha tényezők befolyásolták az ő mozgásukat és letelepedésüket is, mint azt korábban kifejtettük. A munkavállalók letelepedését befolyásoló legfontosabb tényezőket a 17. táblázat mutatja be.

17. táblázat A kreatív dolgozók letelepedését befolyásoló legfontosabb tényezők

Tényező	Tényező típusa
Születés vagy család helyben	személyes
Lakás ára és nagysága	kemény
Tömegközlekedés elérhetősége	kemény
Lakónegyed minősége és atmoszférája	puha
Munkahely elhelyezkedése (közelsége)	puha
Személyes biztonság, közbiztonság	puha

A munkaadók és menedzserek a cég telephelyválasztása során elsősorban kemény tényezőket mérlegeltek. Ezek között vezető helyen szerepelt az iroda ára, mérete és felszereltsége, valamint jó megközelíthetősége és közlekedési kapcsolatai. Egyes kreatív cégek számára a budapesti jelenlét a hozzáférhető pályázati támogatások és egyéb források miatt is fontos. Különös hangsúllyal szerepelt a telephelyválasztási folyamatban a menedzseri réteg lakóhelye, amely eltérő súllyal bár (a vállalkozás méretével fordított arányban), de mindig mérlegelésre kerül a telephelyválasztás során. A második körben kerültek előtérbe a puha tényezők: a telephelyválasztás során az iroda környezete egyre fontosabb faktorként jelenik meg: a kreatív cégek vezetői gyakran presztízsszempontokat tartanak szem előtt, míg a tudásintenzív vállalkozások menedzserei inkább a csendes és nyugodt környezetet részesítik előnyben. A puha tényezők közül az

informális kapcsolatok és szolgáltatások magas színvonala nemcsak makroszintű vonzótényezők, hanem fontos mikroszintű helyben tartó tényezők is a kreatív vállalkozások számára. Kétségtelen, hogy a döntési folyamatban a személyes indokok is szerepet játszanak: a család és a barátok vonzó és marasztaló tényezőként is szerepet játszhatnak a letelepedést érintő döntéshozatalban. A menedzserek és cégvezetők szempontjából tehát a 18. táblázatban összefoglalt tényezőket emelhetjük ki.

18. táblázat *A kreatív menedzserek letelepedését befolyásoló legfontosabb tényezők*

Tényező	Tényező típusa
Iroda ára, mérete és infrastruktúrája	kemény
Munkahely elérhetősége (közlekedés, tömegközlekedés)	kemény
Privát lakóhely	személyes
Környezet minősége	puha
Család és barátok	személyes

A nemzetközi migránsokkal készült interjúkból elsősorban a makroszintű folyamatokról kaptam információkat, tehát arról, hogy alapvetően mi motiválta a Budapestre érkezésüket és maradásukat. Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy budapesti letelepedésüket többnyire személyes okok befolyásolták (házasság, családalapítás), ami egyébként a magyarok esetében is jellemző. A városrégió belüli lakóhelyválasztásukban pedig kiemelt hangsúlyt fektetnek a lakónegyed minőségére. Egyébként ugyanazok a motivációs tényezők mozgatják őket is, mint magyar társaikat. A mikroszintű elemzés integrált eredményeit a 6. mellékletben foglaltam össze.

A budapesti agglomeráció erősségei és gyengeségei

A városrégió erősségeit és gyengeségeit az alapján próbáltam meghatározni, hogy a kvantitatív és kvalitatív felmérések eredményei mennyire vágnak egybe, mennyire egységesek az egyes tényezőket illetően. A magyar és külföldi megkérdezettek véleménye alapján jól kirajzolódnak Budapest és agglomerációjának erős és gyenge pontjai.

Budapest erősségeiről szólva megállapíthatjuk, hogy három olyan tényező van, amelyeknek a megítélése egységesen rendkívül pozitív mindhárom célcsoportban: a) *a munka- és karrierlehetőségek*; b) *a kulturális élet, a szabadidős, sportolási és szórakozási lehetőségek*; c) *a színvonalas szolgáltatások, kereskedelmi hálózatok, gasztronómia*. Előbbi a kemény tényezők közé, míg utóbbi kettő a puha faktorokhoz sorolható.

A három tényezőcsoport közül kiemelkedik a munka- és karrierlehetőségek, mint kemény faktor jelentősége. A munkalehetőségek széles skálája és nagy száma mindenképpen a nagyváros előnyei között említhető, s ehhez az országban a legalacsonyabb munkanélküliségi mutatók párosulnak. A puha tényezők közül kiemelkedik a kulturális élet magas színvonala: a budapesti kulturális rendezvények (pl. Sziget fesztivál) nemcsak Magyarországon, hanem a tágabb régióban is sok vendéget vonzanak. Budapest országos szinten kiemelkedik a kulturális rendezvények számával és sokszínűségével. A kulturális élet színvonalának biztosítása érdekében ugyanakkor gyakran a háttérbe szorúlnak más kitörési pontok és fejlesztési lehetőségek, ami miatt érte már bírálat a főváros és a kerületek vezetését. A szabadidős, sportolási és szórakozási lehetőségek magas színvonalúak, a budapesti életminőséget alapvetően javítják.

A harmadik – ugyancsak puha – tényezőcsoport a magas szintű szolgáltatásokat foglalja magába, amelyek egyrészt a település nagyvárosi szerepkörére vezethetők vissza, másrészt arra, hogy Budapest mint főváros egyúttal az ország első számú turisztikai célpontja is. A fogyasztói társadalom szempontjából nagy szerepet játszanak Budapest bevásárlóközpontjai, amelyek nemcsak a tőkeerős vásárlói rétegeknek nyújtanak bevásárlási lehetőségeket, hanem a fiatalabb korcsoportok számára fontos találkozóhelyekként és (szub)kulturális központokként is funkcionálnak. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ezek a bevásárlóközpontok gyakran az urbanisták és a városfejlesztéssel foglalkozó szakemberek keresztútjában állnak (építészetiileg nem illeszkednek a város szövetébe, elvonják a vásárlóerőt a városcentrumból stb.).

A fenti tényezőkön kívül további négy olyan tényezőcsoport mutatható ki, amelyek bár kisebb jelentőséggel bírnak, mégis egyértelműen Budapest pozícióját erősítik: 1) A budapesti városrégió vezető helyet foglal el a magyar felsőoktatásban, a felsőfokú oktatás komoly vonzerő a hazai és külföldi diákok számára; 2) A budapesti vállalkozások és intézmények általában kedvezőbb körülményeket biztosítanak a dolgozóik számára, mint a vidékiek; 3) Budapest erősségei közé sorolhatók a változatos, magas színvonalú lakónegyedek, melyek minden társadalmi réteg számára biztosítják a választás lehetőségét.

Budapest legnagyobb gyengeségei között egy kemény és egy puha tényezőt találunk. A kemény faktorok közül a munkavállalók, a munkaadók és a külföldi kreatívok egybehangzóan rendkívül kedvezőtlennek ítélik meg a *magyar adózási rendszert*. Bár az elmúlt évtizedben az adórendszert a kormányzat megreformálta, ezek nem érték el a kívánt hatásokat. Ebből kifolyólag Budapest kedvezőtlen pozícióban van a nemzetközi gazdasági versenyben és a magas adósávok és járulékok továbbra is a városrégió és Magyarország legjelentősebb taszító, a szakemberek és vállalkozások beköltözését és letelepedését fékező tényezői közé tartozik.

A puha faktorok közül a nagyvárosokra jellemző *környezeti ártalmakat*, a levegőszennyezést, a szennyezett környezetet és a zajt emelhetjük ki. A levegő minősége az elmúlt években romlott, s a szálló por, illetve a kipufogógázok magas szintje miatt az elmúlt években már többször rendelték el szmogriadót Budapesten. A közlekedés és az állandó forgalom okozta zaj ugyancsak a nagyvárosi életminőséget romboló tényezők közé sorolható. Szorosan összefügg a környezettudatosság Magyarországon tapasztalható alacsonyabb szintjével, hogy a vizsgálatokba bevont emberek komoly kritikát fogalmaztak meg a városrészek, utcák és lakónegyedek tisztaságával, ápoltságával kapcsolatban is.

További tényezők, amelyek egyértelműen gyengítik Budapest pozícióját a városok nemzetközi és hazai versenyében: 1) Viszonylag magas megélhetési költségek; 2) A tolerancia, a másság elfogadásának és a társadalom nyitottságának alacsony szintje, a társadalmi szolidaritás és kohézió hiánya; 3) A politikai kultúra alacsony színvonala; 4) A bérlakásszektor rendkívül alacsony aránya.

A válaszadók és az interjúalanyok véleménye alapján a budapesti agglomeráció fejlődését hátráltató legfontosabb tényezőket és problémákat a 19. táblázatban foglaltam össze.

A budapesti kreatív osztály véleményét egy elméleti koordinátarendszerben foglaltam össze, amely az egyes kemény, puha és személyes tényezők jelentőségét és megítélését ábrázolja tágabb kontextusban (7. melléklet).

19. táblázat A legfontosabb limitáló tényezők a budapesti városrégió területén

	Tényező	Tényező típusa
1.	Megélhetési költségek (árak, bérszínvonal)	kemény
2.	Közlekedés és tömegközlekedés	kemény
3.	A város és a lakókörnyezet tisztasága	puha
4.	Levegőtisztaság és zajszennyezés helyzete	puha
5.	Intolerancia, agresszivitás	puha
6.	Hajléktalanság, szegénység, társadalmi polarizáció	kemény
7.	Politika, politikai kultúra	puha
8.	Zöldterületek mennyisége és minősége	kemény
9.	Életszínvonal, életminőség	puha
10.	Közbiztonság	puha
11.	Épületállomány és közterületek állapota	kemény

3.2.5 Az IKT szektor jellemzői a statisztikai adatok tükrében

Az elméleti részben kifejtettem, hogy az infokommunikációs technológiákra úgy tekintek, mint a kreatív és az okos város koncepcióját összekötő kapocsra, ezért röviden bemutatom a szektor legfontosabb jellemzőit a statisztikai adatok tükrében.

A KSH 2015-ben összesen 20.116 vállalkozást regisztrált az általam lehatárolt IKT szektorban, ami a működő vállalkozások 2,9%-át tette ki. Ezen cégek összesen 133.226 dolgozót foglalkoztattak, ami az országos foglalkoztatás 3,5%-át jelentette. Az IKT szektor bevétele 19,6 milliárd eurót tett ki 2015-ben. Amennyiben megvizsgáljuk az IKT súlyát a kreatív gazdaságon belül, elmondhatjuk, hogy a cégek 9,1%-a, a foglalkoztatottak 15,8%-a tartozott a szektorba. Az IKT szektor magas profitabilitását és rentabilitását mutatja, hogy a kreatív gazdaság bevételeinek 33%-a származott ebből az ágazatból. A szektor magas profitabilitását mutatja az is, hogy a kreatív gazdaságon belül az egy vállalkozásra és egy dolgozóra eső bevételek szempontjából csak a pénzügyi tevékenységek rendelkeztek magasabb mutatókkal. Az IKT szektor árbevételét tekintve megyei szinten Somogy megye (pl. Flextronics International Kft. Tabon), Jász-Nagykun-Szolnok megye (pl. Samsung Electronics Magyar Zrt. Jászfényszaru), Heves megye (pl. Eurocircuits Nyomtatott Áramkör Gyártó Kft. Felsőtárkányban, Johnson Electric Hungary Elektromechanikai Termékek Kft. Hatvanban) és Komárom-Esztergom megye (Magyar Suzuki Zrt. Esztergomban, PCE Paragon Solutions Kft. Komáromban) emelhetők ki (20. táblázat).

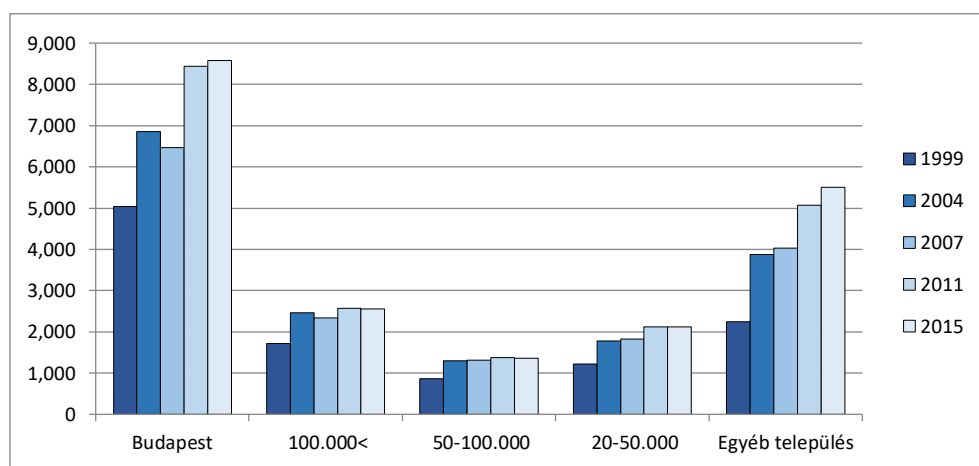
Az IKT szektorban működő cégek száma 1999 és 2015 között az összes településkategóriában nőtt és hasonló tendenciákat figyelhettünk meg a foglalkoztatottak számában Budapesten és a kisebb településeken is (18-19. ábra). A 2008. évi gazdasági válság negatív hatásai elsősorban az IKT szektor bevételeiben mutatkoztak meg: a bevételek aránya a helyi gazdaságban az 50 ezer főnél népesebb nagyvárosokban egyértelműen csökkent, míg a kisebb településeken inkább nőtt. A gazdasági válság tehát főként az IKT szektor profitabilitását és rentabilitását csökkentette, elsősorban a nagyobb vidéki városokban.

20. táblázat Az IKT szektorban legmagasabb árbevételekkel rendelkező megyék (2015)

Legmagasabb árbevétel IKT-ből 1000 EUR		IKT árbevétel/teljes árbevételből %	
Budapest	6.203.806	Somogy	34,1
Jász-Nagykun-Szolnok	2.523.768	Jász-Nagykun-Szolnok	32,0
Pest	2.117.202	Heves	31,8
Somogy	1.687.228	Komárom-Esztergom	13,7
Heves	1.663.850	Fejér	10,5
Komárom-Esztergom	1.463.550	Borsod-Abaúj-Zemplén	9,1

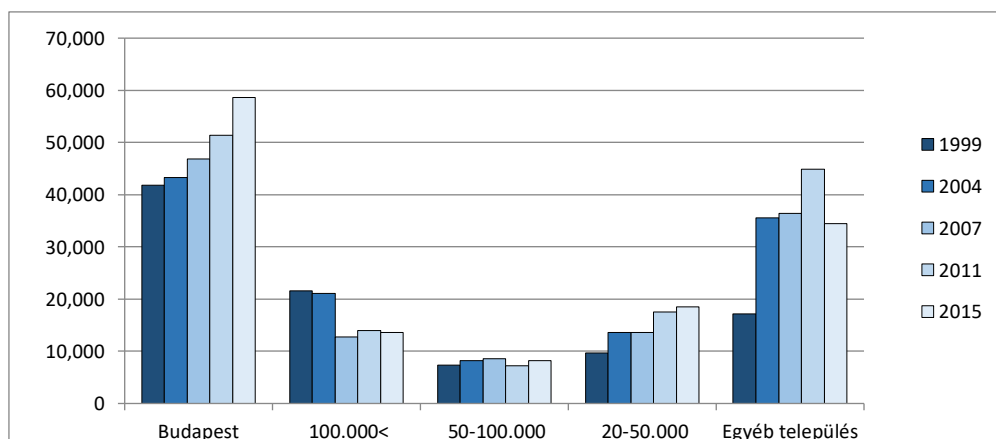
Forrás: KSH Nemzeti Számlák 2015, saját szerkesztés

18. ábra Az IKT szektorban működő cégek száma Magyarországon településkategóriánként (1999-2015)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák 1999-2015, saját szerkesztés

19. ábra Az IKT szektorban dolgozók száma Magyarországon településkategóriánként (1999-2015)

Forrás: KSH Nemzeti Számlák 1999-2015, saját szerkesztés

A budapesti városrégiónak kiemelkedő szerepe van a magyar IKT szektorban. 2015-ben az IKT cégek 57,9%-a működött a városrégió területén, a foglalkoztatottnak pedig 57,1%-a dolgozott Budapesten és agglomerációjában, a bevételek szektoron belüli aránya pedig 41,9% volt. Az értékek jól mutatják, hogy az IKT szektor alapvetően a budapesti városrégióban koncentrálódik. 1999 és 2015 között az IKT cégek és a dolgozók letelepedésének nagy nyertese az agglomerációs

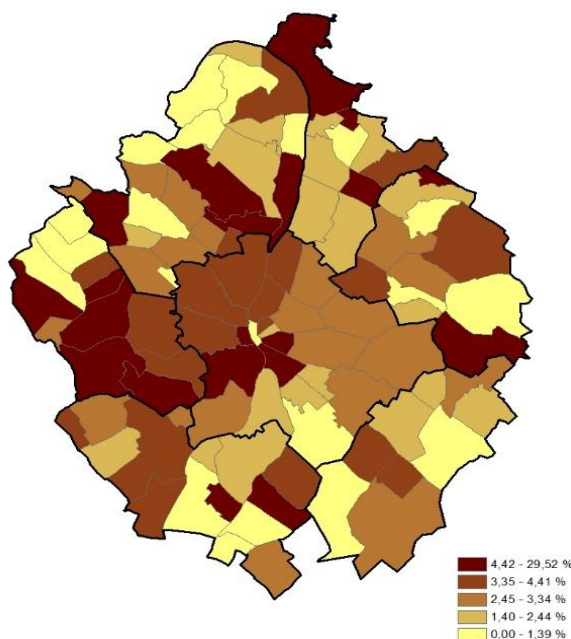
övezet volt (20. táblázat). Földrajzi szempontból a budai oldalon a XI. kerület, valamint az agglomerációs zónában a Budaörs, Törökbálint, Biatorbágy, Zsámbék sáv a városrégió nagy potenciállal rendelkező, többé-kevésbé összefüggő IKT térségét rajzolja ki (21. ábra). Az IKT szektor meghatározó cégei között említhetjük a teljesség igénye nélkül Budapesten az IT Services Hungary Kft.-t, a T-Systems Magyarország Zrt.-t, a Nexon Kft.-t, az OTP Mobil Szolgáltató Kft.-t, az Almotive Kft.-t, az EPAM Systems Kft.-t és a Balabit IT Security Kft.-t, a Supercharge Kft.-t, valamint a transznacionális vállalatok hazai képviselőit, mint a Magyar Telekom és a Telenor Magyarország. Vidéken a Barion Kft. (Budaörs), az Invitech ICT Services Kft. (Budaörs), a Codecool Kft. (Miskolc) és az Attrecto Zrt. (Győr) említhetők a jelentősebb IT-cégek között.

21. táblázat Az IKT szektor növekedésének dinamikája a budapesti agglomerációban (1999-2015; %)

Mutató	Budapest	Agglomerációs zóna	Városrégió	Ország
cégek száma	170,1	270,6	188,7	181,6
dolgozók száma	140,0	255,7	156,3	136,5
bevétel volumene	190,1	369,5	215,9	218,5

Forrás: KSH Nemzeti Számlák 1999-2015, saját szerkesztés

20. ábra Az IKT szektorban foglalkoztatottak aránya a budapesti agglomerációban (2015, %)

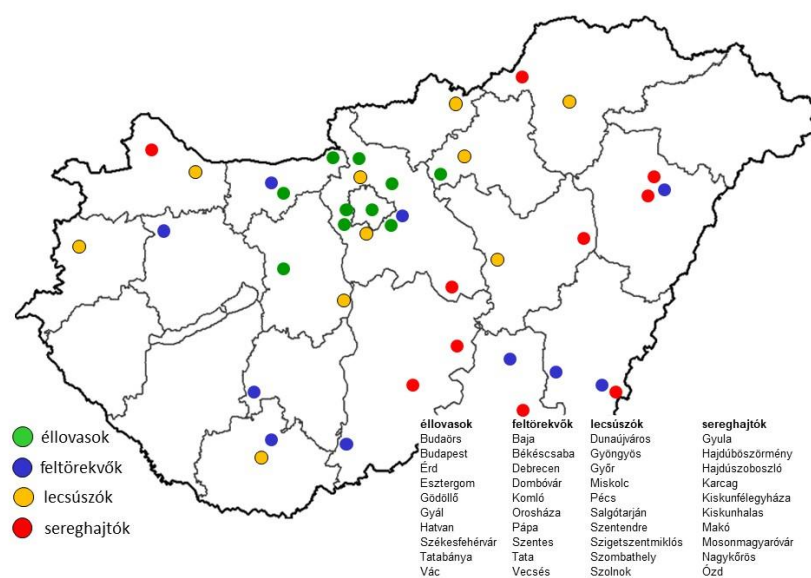
Forrás: KSH Nemzeti Számlák 2015, saját szerkesztés

Amennyiben az IKT szektor fejlődésének települési szintű dinamikáját vizsgáljuk, az éllavasok körét Budapest vonzáskörzetében találjuk (maga a főváros, illetve az agglomeráció települései). Az agglomerációs övezetben jelentős fejlődési dinamikát mutat az IKT szektor Érden, Budaörsön, Törökbálinton, Biatorbágyon, Szigethalmon, Vácon, Budakalászon és Dunaharasztonban. A lecsúszó településeket – mint a kreatív gazdaság esetében – elsősorban az alföldi “mezővárosok” között találjuk (21. ábra).

Az IKT szektor statisztikai adatbázisokon alapuló elemzésének eredményeit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

- 1) Az IKT szektor jelentősége Magyarországon és különösen Budapesten hosszú távon nő.
- 2) A gazdasági válság alatt és után a tudásintenzív ágazatok és az IKT meg tudták tartani pozíciójukat. A válságok elsősorban a nagyvárosok IKT szektorának profitabilitását és rentabilitását érintették hátrányosan.
- 3) Az IKT szektor rendkívül dinamikusan fejlődik, a szektor éllovas és feltörekvő településeit a budapesti agglomeráció nagyobb települései között találjuk.
- 4) A budapesti városrégióban zajló klaszteresedési folyamatok nagyban elősegítik a szektor fejlődését.
- 5) Az IKT szektor kitörési pont lehet a vidéki kisebb városok számára, mivel vidéki térségekben is jelentős dinamikát érhet el a szektor fejlődése.

21. ábra Az IKT szektor növekedésének dinamikája a településeken

Forrás: saját szerkesztés

3.3 Hazai okos város kutatások

A magyarországi okos városok fejlődésének jelenlegi szakaszában a *jogi keretfeltételek megteremtése és a módszertani alapok lerakása* folyik, illetve elindultak az első, kormányzati támogatást is élvező pilot projektek. Stratégiai téren 2014, gyakorlati téren pedig 2017 hozott jelentős előrelépést az okos városok hazai fejlődésében. A jogi keretfeltételeket a 2010-2014 közötti időszakra a Digitális Megújulás Cselekvési Terv fektette le, amelynek stratégiai célkitűzései az emberközpontúság, a vállalkozások támogatása, a szolgáltató állam és az infrastruktúra-fejlesztés köré szerveződtek. Az intézkedések között digitális közösségi terek, intelligens közlekedési rendszerek és más kapcsolódó tervek szerepeltek. A kormányzat 2014 óta foglalkozik behatóbban az okos városok kérdéskörével (pl. Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014-2020, Digitális Nemzet Fejlesztési Program 2014, Nemzeti Smart City Platform 2015). Nem véletlen, hogy azóta ugrásszerűen nőtt az országban a smart city koncepciók száma. A hazai

IKT ökoszisztéma szabályozási környezetét a 2014-ben elfogadott Nemzeti Infokommunikációs Stratégia foglalta össze. A stratégia akcióterve a Digitális Nemzet Fejlesztési Program (DNFP) volt, amely az elektronikus szolgáltatásokhoz való hozzáférés megteremtésére, a gazdasági versenyképesség és a közösségi aktivitás javítására, valamint a kormányzati munka hatékonyságának növelésére helyezte a hangsúlyt. A program négy alappillért a szupergyors Internet, a digitális közösség és gazdaság, az e-közzolgáltatások és a digitális készségek megteremtése képezték. 2015-ben kidolgozták és elfogadták a Nemzeti Smart City Platform programot, amelynek célja a DNFP-vel összefüggő feladatok, valamint a fenntartható intelligens városi projektek és szolgáltatások támogatása.

A magyar kormány 2017-ben hivatalosan is meghatározta az okos város fogalmát: az okos város olyan település, amelyik az integrált településfejlesztési stratégiáját okos város módszertan alapján készíti és végzi. A módszertan célja az, hogy a város a természeti és épített környezetét, digitális infrastruktúráját, valamint a települési szolgáltatások minőségét és gazdasági hatékonyságát korszerű és innovatív információtechnológiák alkalmazásával, fenntartható módon, a lakosság fokozott bevonásával fejlessze. A magyarországi okos város projektek módszertani hátterét a Lechner Tudásközpont dolgozta ki (Okos Város Fejlesztési Modell–módszertani útmutató; Smart City Tudásplatform Metodikai Javaslat), emellett Okos Város Online Példatárral segíti a hazai települések munkáját (Rab–Szemerey 2018). Az intézményben széleskörű okos város kutatások folynak és innovatív adatgyűjtést is végeznek (OÉNY–Országos Építésügyi Nyilvántartás; TEIR - Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer; Témor - Településértékelő és Monitoring Rendszer). A szervezet a jövőben a Témor adatbázis bővítése mellett a Települési Térinformatikai Platform kidolgozására és a Nemzeti Fejlesztési Potenciál Térkép megrajzolására fókuszál majd. A fenti törekvések előreláthatólag egy Területi és Települési Tervezést Támogató Rendszer felállításában csúcsosodnak ki.

Az elmúlt évtizedben – köszönhetően a kormányzati politika pozitív hozzáállásának – természetesen a magyar városok is elkezdtek meglovagolni a smart city mozgalom hullámait. Napjainkban gyakorlatilag alig van idehaza olyan város, amely ne alkalmazna smart megoldásokat a mindennapi életben. Úttörő szerepe volt a smart city modell elterjedésében a T-City Szolnok – a jövő városa programnak, amely a Telekom és Szolnok város közös fejlesztési programjaként fut 2009 óta. Győr is viszonylag korán, 2013-ban csatlakozott a smart city modellhez. Budapesten 2014 óta fut a Smart city Budapest kezdeményezés, Debrecen és Szeged 2016 óta rendelkezik smart city jövőképpel és koncepcióval. Miskolc, Kaposvár és Szolnok 2016-ban csatlakozott az Open and Agile Smart Cities szervezethez. A smart city modell terjedése tehát az elmúlt években rendkívül felgyorsult hazánkban (Salamín, G. 2015; Nagy, Z. et al. 2016). Az okos város modellt alkalmazó települések körét szemügyre véve jól látható, hogy elsősorban nagyvárosaink, a regionális centrumok, a megyeszékhelyek és a megyei jogú városok aktivizálták magukat az okos város fejlesztések terén.

2017 fontos év volt a hazai okos város fejlesztések terén, mert elindultak az első okos város projektek: kormányzati támogatással elstartolt az első okos város pilot projekt Monoron. Koncepcionális szempontból éppen ezért 2017-et tekintem az intelligens kor kezdetének Magyarországon. Korábbi kutatási eredmények azt mutatták, hogy az okos város projektek sikertelenségének legfőbb oka az alkalmazni kívánt technológiák adaptációjának hiánya volt (Greenfield 2013; Saunders–Baeck 2015). A magyarországi tapasztalatok is azt mutatják, hogy a smart koncepció és okos fejlesztések elterjedésének leggyengébb pontja a humán oldal, vagyis

az emberi tényező. Mivel az okos városok fejlődését vizsgáló elméleti és empirikus kutatások még csak korai fázisban vannak, így kevésbé feltárt a folyamatok elméleti és gyakorlati háttere, de az már most látszik, hogy az „okos emberek” tényezőre a jövőben mindenképpen nagyobb figyelmet kell fordítani. Az okos megoldások elterjedésében nagy segítséget nyújthat a központi szolgáltatás platform, amelyet a 252/2018. Kormányrendelet indított útjára 2018-ban.

A történelem úgy látszik ismétli önmagát: míg egy évtizede minden város kreatív város akart lenni, most mindenki a smart city-t célozza meg. Bár lehet, sőt valószínű, hogy *a kreatív város és az okos város csak egy és ugyanazon organikus fejlődési vonal – a kreatív gazdaság – kétfajta megjelenési formáját jelenti*. Míg előbbiben a társadalmi-gazdasági vonal, továbbá a kulturális és kreatív ipar szerepe domborodik ki, utóbbiban a tudásintenzív iparágak, elsősorban a digitális technológia a vezérműlánc.

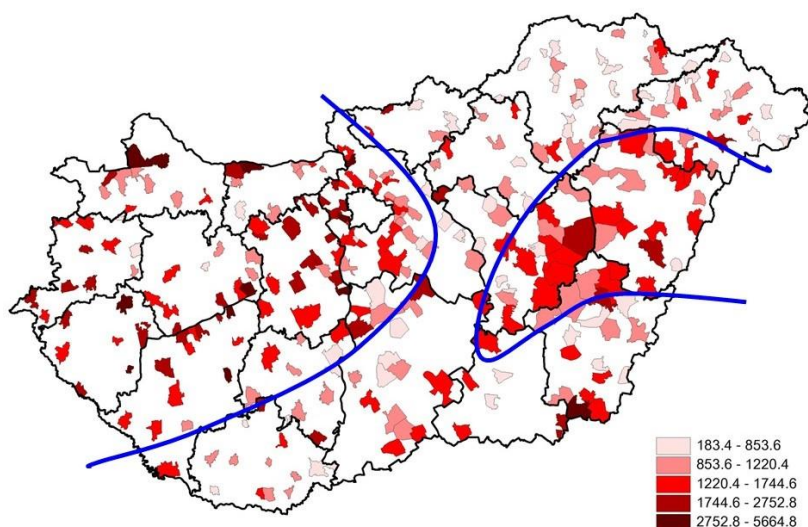
Az MTMT adatbázisa szerint az okos város témakörével foglalkozó magyar nyelvű tanulmányok száma 2020 májusában alig haladta meg a százat (113). A hazai szakirodalomban 2011-ben jelent meg a Horváthné–Lados szerzőpáros (2011) úttörő jelentőségű munkája, amely utat tört a témakör kutatásának. Az elkövetkező években csak elvétve jelent meg egy-egy tanulmány, majd 2016-ban vett nagyobb lendületet az okos városok kutatásával kapcsolatos magyar nyelvű írások publikálása. A publikációs aktivitás 2018-ban érte el csúcát 35 tanulmánnyal. A megjelent tanulmányok alapvetően elméleti és koncepcionális (Fehér 2017; Sallai 2018; Szalai 2020), technológiai-informatikai (Molnár 2016; Iványi et al. 2016, Varga–Tózsza 2017; Krausz–Barsi 2017; Péter–Orosz 2019; Sallai 2019), módszertani (Szendi 2017; Szendi et al. 2020; Némediné et al. 2017; Dusek 2018; Morva 2019; Barsi 2019), valamint a közigazgatással (Kovács K. 2019; Nyikos 2018; Nemeslaki 2018) és a kiberbiztonsággal (Pongrácz 2017; Orbók 2018; Kovács 2020) összefüggő tematikák köré csoportosíthatók. A külföldön megjelent, magyarországi okos városok fejlődésével foglalkozó angol nyelvű írások száma rendkívül alacsony, még a tízet sem éri el. Ez sajnos jól mutatja, hogy a hazai okosváros-fejlesztési eredmények bemutatása és tudományos igényű elemzése a nemzetközi porondon még várat magára. Szépségtapaszként elmondhatjuk, hogy a publikált írások között technológiai és földrajzi szemléletű tanulmányok vannak (Nagy H. et al. 2018; Iványi et al. 2019, illetve Nagy Z. et al. 2019; Varró–Bunders 2019).

Az okos város témakörét érintő saját kutatásaim jelenleg is futnak, a kutatás keretében a digitalizáció területi mintázatait és hálózatait, valamint az okos városok és smart fejlesztések helyzetét vizsgálom Magyarországon. A digitalizáció területi mintázatai és hálózatai témakörben a digitalizáció fokának, aktuális területi fejlődési tendenciáinak a feltárására vállalkozom, valamint a magyar városok innováció- és tudástranszfer-hálózatban elfoglalt pozíciói alapján feltérképezem a területi centrum/periféria viszonyokat. A feladat telekommunikációs cellainformációik (big data) elemzésén és értékelésén alapul. Így lehetővé válik a mobilhasználat digitális csomópontjainak, legfontosabb mozgásfolyamatainak, áramlatainak és kapcsolatainak feltárása, valamint a városi társadalmon belül az X, Y és Z generáció digitális beágyazottságának területi és társadalmi folyamatainak a vizsgálata. Az Okos városok és smart fejlesztések a magyar városokban témakörben alapvetően a smart fejlesztések elterjedését és területi mintázatait vizsgálom a magyar városhálózatban, feltárva a smart fejlesztésekben élenjáró és lemaradó városok földrajzi jellemzőit. A kutatás előzetes eredményei az alábbiak szerint foglalhatók össze:

A digitalizáció területi mintázataival és hálózataival összefüggő, mobiltelefon-használtra vonatkozó big data elemzéseim eredményeiben jól visszatükröződnek a korábbi, tradicionális kutatási módszerekkel nyert földrajzi eredmények. A 22. ábrán jól kirajzolódnak a tradicionálisan

alulfejlett területek, ami alátámasztja, hogy a big data elemzések eredményei relevánsak és jól használhatók a városi mobilhasználatra vonatkozó területi elemzésekben is.

22. ábra Esemény/népesség mutató 20 ezer fő alatti városokban

Forrás: saját szerkesztés (grafika: Szabó B.)

A magyar városhálózat meghatározó digitális csomópontjait Budapest, a budapesti agglomeráció nyugati szektorának városai, az M1 és M7 autópálya mint közlekedési főtengely mentén található városok jelentik (a Balaton és a Velencei tó környékén, illetve a Budapest-Hegyeshalom tengely mentén található városok).

Az eredmények validálására területi autokorrelációs vizsgálatot végeztem a 20 ezer fő alatti népességű városok körében az esemény/népesség mutató segítségével. A területi autokorreláció célja egyazon adatsor térben eltoltt megfigyelési egységeire vonatkozó értékek közötti viszonynak, vagyis az egyidejű, de külön terű eseményeknek a vizsgálata. Számítása $r = \text{kor}(x_i, x_{n(i)})$, ahol az i -edik terület egység x_i adata és a szomszédos $n(i)$ terület egységek átlagértékeiből számítható a kapcsolat. A területi autokorreláció technikai értelemben tehát egy változó térben közeli értékek közötti korrelációt adja meg. A lokális területi autokorreláció számszerűsítésére és térbeli megjelenítésére a leggyakrabban használt módszert a Local Moran I statisztika. A Local Moran I számítása:

$$I_i = Z_i \sum_{j=1}^n W_{ij} Z_j$$

Ahol Z_i és Z_j a megfigyelési egységek standardizált értékeit jelentik. A vizsgált jelenségre vonatkozó adatsorunkat tehát először is standardizálni kell.

A standardizálás számítása a következő:

$$Z_i = \frac{X_i - \bar{X}}{S_x}$$

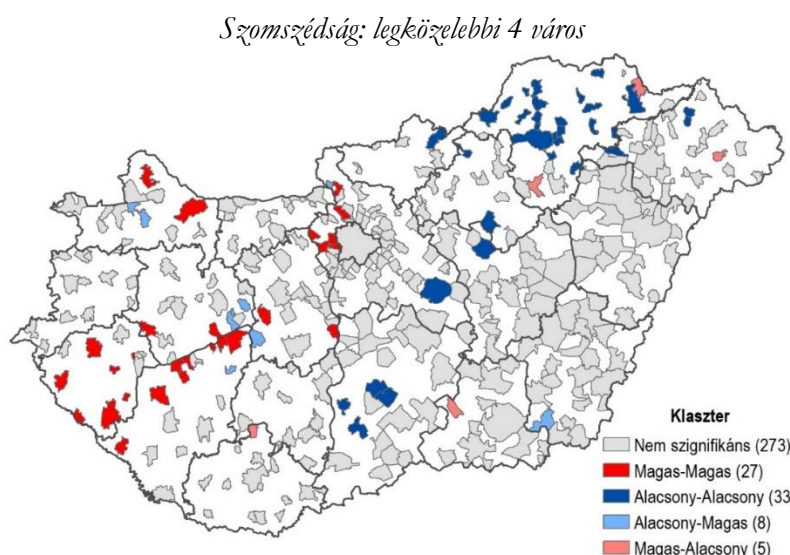
Ahol X_i az adott terület egység értéke, $\bar{X}$ az adott jelenség átlaga, S_x a jelenség szórása.

Wij egy súlytényező, mely az i és j terület közötti kapcsolat erősségére utal. A súlytényező biztosítja, hogy a Z_j -nek csak azon értékeit vegyük számításba, melyek szomszédosak.

A standardizálást követően tehát a súlytényezőt kell meghatározni, mely jelen vizsgálatunkban a szomszédsági helyzet definiálását jelenti. A szomszédság meghatározásakor első lépésként a közigazgatási határok alapján minden városnak kiszámítottam a centroidját, majd adott város szomszédjaiként azt a 4 várost tekintettem, amelyek az euklideszi távolság alapján a legközelebbi voltak hozzá. Miután meghatároztam a szomszédsági súlytényezőt, a szignifikancia szűrő 5%-os beállítása mellett kiszámítottam a Local Moran I értékeket. A Local Moran I nem korlátos, a magas értékek arra utalnak, hogy az adott területi egység a szomszédjaihoz nagyon hasonló, míg minél kisebb az érték, annál inkább eltér az adott területi egység a szomszédjaitól. A Local Moran I értékek azonban a térbeli hasonlóság szorosságán túl nem adnak információt arról, hogy a hasonlóság kicsi vagy nagy értékek között áll fenn. Ezt a módszertani problémát a LISA klasztertérképek alkalmazásával oldhatjuk fel. A LISA klasztertérképek olyan komplex térképek, ahol az egyes térségek (jelen esetben városok) egyrészt önmaguk értékei, másrészt pedig a szomszédjaikhoz való hasonlóság szerinti csoportokban láthatók.

A vizsgált városokat 5 csoportba sorolhatjuk: 1) azon egységek csoportja, amelyek esetében a megadott szinten nem szignifikáns az eredményünk; 2) a „magas-magas” klaszterbe tartoznak azok a városok, ahol a vizsgált változó átlag feletti és ez a szomszédjaikra is igaz); 3) az „alacsony-alacsony” klaszter foglalja magába azon városokat, amelyekben a vizsgált változóátlag alatti értékek lokális egymásmellettiessége jellemző; 4-5) a „magas-alacsony” és az „alacsony-magas” kategóriák esetében ellentétes a vizsgált változó nagysága az adott városban és szomszédjaiban (23. ábra).

23. ábra A városok esemény/népesség mutatójának lokális hasonlósága a Local Moran I alapján

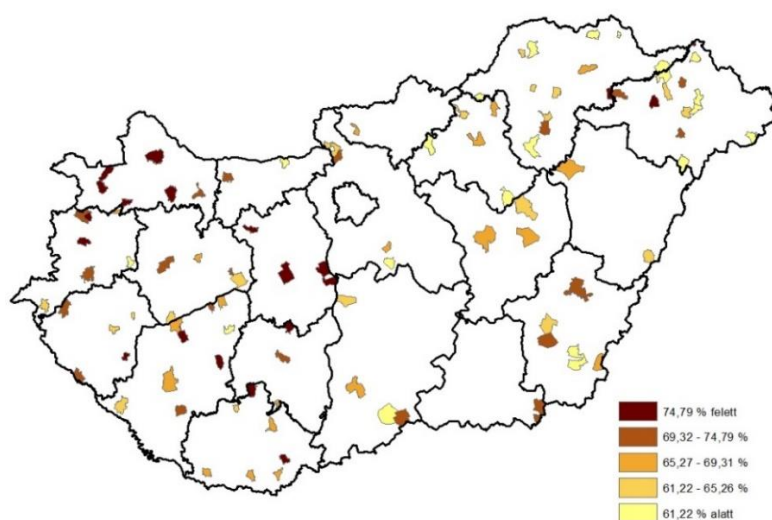
Forrás: saját szerkesztés (grafika: Szilágyi D.)

A térképen egyértelműen kirajzolódnak a Dunántúl fejlettebb térségei a magas értékek hasonlóságával, míg a Dunától keletre, a Duna-Tisza-közén és Észak-Magyarországon inkább az alacsony értékek erős egymásmellettiessége jellemző. Az „alacsony-alacsony” klaszterbe tartozó

városok száma nagyobb, mint a „magas-magas” csoportba tartozóké, vagyis elmondható, hogy az alacsonyabb értékek regionalizáltsága jelentősebb.

A városhálózat digitális sivatagát a periférián és belső perifériákon található kisvárosok alkotják. A 24. ábrán jól kirajzolódik egyrészt a nyugat-keleti dichotómia, másrészt a periférián és belső perifériákon fekvő kistelepülések lakosságának alacsonyabb szintű mobilhasználata.

24. ábra Adatforgalom/esemény mutató az 5000 fő alatti városokban

Forrás: saját szerkesztés (grafika: Tomka R.)

A digitalizációban, illetve mobilhasználatban mutatkozó nyugat-keleti dichotómia bizonyítására a cellainformációs adatokat összevettem az egységes országos vetület (EOV), vagyis a magyarországi földmérési térképek vetületi rendszerének koordinátaival, valamint a WGS84 (World Geodetic System 1984) egyezményes földi geodéziai vonatkoztatási rendszer GPS-koordinátaival. Mindkét rendszer a földrajzi (térbeli) pozíció meghatározására szolgál, csak mérési elveikben térnek el: az EOV metrikus, a WGS84 fokhálózatos rendszerben jeleníti a távolságot. A vizsgálatok során az egy eseményre jutó adatforgalom (adatforgalom/esemény mutató) városokban mért értékei és a városok EOV rendszerben megadott Y koordinátái (a pozitív Y koordináta keletre mutat), illetve a városok WGS84 rendszerben megadott földrajzi hosszúsági koordinátái közötti korrelációt vizsgáltam. A referenciatelepülés Hegyeshalom volt, mint legforgalmasabb nyugat-magyarországi határátkelő.

Mindkét rendszerben egyértelműen kimutatható volt a nyugat-keleti lejtő a mobilcellaadatok változásában. Minél távolabb (keletebbre) helyezkedik el a város Hegyeshalomtól, annál alacsonyabb az adatforgalom/esemény mutató, s a korreláció összességében közepes erősségű, ellentétes előjelű együttmozgást mutat mind a kisvárosok, mind a nagyvárosok esetében. Vagyis minél távolabb (minél keletebbre) helyezkednek el a városok Hegyeshalomtól, annál alacsonyabb az egy eseményre jutó adatforgalom. A vizsgálatot elvégeztem Budapesttel, mint kiindulási referenciatelepüléssel is. A mobilhasználat a fővárostól való távolsággal is csökkent, a korreláció közepes és ellentétes előjelű együttmozgást mutat, a központ-vidék reláció azonban alacsonyabb korrelációt mutat a nyugat-kelet dichotómiánál (22. táblázat).

A mobilhasználat kor szerinti megoszlásával kapcsolatban fontos eredményem, hogy egyrészt a magyar városokban a Z generáció mobiltelefon-használata és annak területi jellemzői jelentősen eltérnek az X és Y generáció mobilhasználatától, másrészt a Z generáció mobilhasználatának földrajzi mintázatában nem fedezhető fel jelentős különbség a fejlett és fejletlen területek között. Ily módon a Z generáció sikeresen járulhat hozzá a digitális szakadék negatív hatásainak a csökkentéséhez.

22. táblázat Az adatforgalom/ esemény és az EOY-, illetve WGS84-koordináták közötti korreláció

	EOV rendszerben			WGS84 rendszerben		
	EOVy	Távolság Hegyeshalomtól	Távolság Budapesttől	Földrajzi hosszúság	Távolság Hegyeshalomtól	Távolság Budapesttől
Kisvárosok (<5000 fő)	-0,31405	-0,31127	-0,144	-0,31436	-0,31085	-0,14596
Középvárosok (50-100.000 fő)	-0,62423	-0,65488	-0,14933	-0,62803	-0,64784	-0,13843
Nagyvárosok (>100.000 fő)	-0,64687	-0,64687	-0,30497	-0,64888	-0,64888	-0,30409

Forrás: saját számítás

A kutatásaim keretében végzett szakértői interjúk alapján a smart alrendszerek fejlődésében *Magyarországon a mobilitás terén a legkedvezőbb a helyzet, az életkörülmények és emberek terén pedig a legkedvezőtlenebbek az adottságok.* Az okos városfejlesztések között élen járnak az építésügyi és ingatlanállomány adminisztrációjával összefüggő fejlesztések. A smart city koncepció adaptálásában és az okos fejlesztések terén a városhierarchiában társadalmi-gazdasági és infrastrukturális adottságaiknak köszönhetően meghatározó szerepe van a megyei jogú városoknak.

3.4 A budapesti agglomeráció területének átalakulása és a kreatív gazdaság hatásai

3.4.1 A metropolizáció és az ingázás hatása a földrajzi tér átalakulására

A metropolizáció hazai jellemzői

A metropolizáció hazai folyamatáról szólva elmondhatjuk, hogy Magyarországon a területfejlesztés és a tér átalakulása jelentős részben *a döntéshozók és a helyi vezetők közötti személyes, informális kapcsolatokon múlik* és a helyi közigazgatási egységek politikai beágyazottsága és stabilitása fontos szerepet játszik ebben a folyamatban. A korrupció magas szintje miatt a fejlesztési források allokációja sok esetben nem veszi figyelembe a helyi szükségleteket (Jancsics 2013; Fazekas et al. 2015; Lang 2015). *A beruházások sokszor véletlenszerűen, ad hoc módon zajlanak,* emiatt a budapesti városrégióban a területi változásokat nem előrejelezhetők, nehezen kiszámíthatók és követhetők. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a várospolitikai és a stratégiai gondolkodás Magyarországon nem proaktív és nem támogatja hatékonyan a helyi gazdaságok fejlődését és a metropolizációt. A várospolitikai és a stratégiaalkotás a rendszerváltozás után alapvetően követő jellegű volt, így a döntéshozók érdemben nem tudtak hatékonyan hozzájárulni a városrégió versenyképességének fejlődéséhez. Az elmúlt két évtizedben a fejlődés

sokkal inkább volt a piaci folyamatok, mint sem átgondolt fejlesztéspolitikai beavatkozások eredménye.

Budapest földrajzi elhelyezkedése a másodlagos európai városhálózatban rendkívül kedvező, mert különböző fejlődési zónák találkozásában fekszik (Tosics 2005b). Nem véletlen, hogy a budapesti városrégióban a rendszerváltozás után gyors metropolizációs folyamat zajlott le (Smith–Timár 2010). A fejlesztési együttműködések és koordináció hiánya viszont Budapest posztszocialista fejlődésében számos problémát hozott magával. A szuburbanizáció és a város szétterjedése felgyorsult, s alapvetően megváltoztatta az önkormányzatok közötti kapcsolatrendszeret (Kovács–Tosics 2014). A koordinátlanság, a város kaotikus növekedése immár átlépte Budapest közigazgatási határait és ezeket a területeket is átalakítja. Ennek köszönhetően napjainkban a szuburbanizáció sokkal erőteljesebben formálja a városrégió területét, mint a metropolizáció.

A 23. táblázat jól mutatja a metropolizáció folyamatának néhány jellemző vonását Budapest esetében. A globális városhálózatokban az intenzív nemzetközi mobilitásnak köszönhetően a nagyvárosok és városrégiók kitüntetett szerepet játszanak. Budapest esetében ez jól visszaköszön a légi utasok, illetve a nemzetközi turistaérkezések drasztikusan növekvő számában az ezredforduló után. A belföldi mobilitási viszonyokat tekintve a belső vándorlásban Budapest mint kiemelt célváros van jelen, tehát jelentős népességvándorlás zajlik a városrégió irányába (2008 és 2015 között pozitív volt a mérleg). Ezzel párhuzamosan a szuburbanizációnak köszönhetően jelentősen megnőtt az agglomerációs zóna népessége, tehát a népességvándorlás kitüntetett célterületévé a városrégió belül az agglomerációs zóna lépett elő (kedvezőbb telek- és lakásárak, környezet stb.). A metropolizálódó nagyvárosok súlya a nemzetgazdaságban egyre nő. Jól mutatja ezt a Budapesten megtermelt GDP arányának növekedése, valamint a városrégió emelkedő részesedése a kreatív gazdaságból. A városrégió növekvő szerepét a hazai felsőoktatásban a budapesti egyetemeken és főiskolákon tanulók egyre nagyobb száma jelzi.

Mint azt az elméleti kutatások és saját empirikus kutatásaim is alátámasztották, a településhierarchiában elfoglalt pozíció és a kreatív gazdaság között pozitív a korreláció, tehát a *metropolizáció folyamata és a kreatív gazdaság fejlődése összefügg*. A metropolizáció előrehaladása és a kreatív gazdaság súlyának lassú növekedése jól alátámasztják ezt a pozitív korrelációt.

23. táblázat Budapest metropolizációs folyamatának néhány indikátora

Mutató	2000	2018	Változás 2000/2018 (%)
Budapest népessége (ezer fő)	1.811	1.752	-3,3
Az agglomerációs zóna népessége (ezer fő)	640	865	+35,2
Budapest részaránya a magyar GDP-ből (%)	34,6	36,8*	+2,2
A budapesti agglomeráció súlya a kreatív gazdaságon belül a vállalkozások száma alapján (%)	42,1	48,3**	+6,2
Budapest súlya a kreatív gazdaságon belül a vállalkozások száma alapján (%)	34,7	36,5*	+1,8
A külföldi tulajdonú vállalkozások száma	9.346	11.793**	+26,2
A légi utasok száma (ezer fő)	2.473	5.502	+122,5
Belföldi vándorlási mérleg (fő)	-18.376	-3.117	
A felsőfokú intézményekben tanulók száma (fő)	99.564	149.446	+50,1
A nemzetközi turistaérkezések száma a kereskedelmi szálláshelyeken (ezer fő)	1.578	3.817	+141,9

Forrás: Egedy et al. 2017 alapján saját szerkesztés (* 2017; ** 2015)

Az ingázás megjelenése és változó szerepe hazánkban

Magyarországon a lakó- és munkahelyek térbeli szétválásának folyamata és nyomában az ingázás már a 20. század elején megindult. A rendszeres (napi, heti) ingázás lehetősége Budapest térségében alakult ki először az övezeti tömegközlekedés (villamos, HÉV vonalak) kiépülésével, valamint a gyáripár robbanásszerű fejlődésével (Kovács et al. 2001). Bár megbízható statisztikai adatok nem állnak rendelkezésünkre, az ipari munkahelyek korabeli koncentrációja alapján kijelenthető, hogy a második világháborút megelőző években az ingázók száma hazánkban nem haladhatta meg a 100-150 ezer főt. Ehhez képest hatalmas változást jelentett, egyszersmind jól tükrözi a második világháborút követő másfél évtized társadalmi-gazdasági változásait, hogy 1960-ban – amikor elsőként regisztrálták a népszámlálás során a lakóhely-munkahely kettőset – már 612 ezer fő, vagyis a foglalkoztatottak 12,5%-a nem a lakóhelyén dolgozott, tehát ingázott (24. táblázat). A napi ingázás az államszocialista korszakban gyakorlatilag tömegessé vált (Timár 1980).

Az ingázók száma és aránya 1980-ig folyamatosan nőtt, amikor több mint 1,2 millió fő, a foglalkoztatottak közel egynegyede ingázott. Ez volt a csúcspontja a szocialista típusú, főként az iparba irányuló, uralkodóan falu-város relációkban lebonyolódó és nemegyszer nagy távolságokat áthidaló ingázásnak hazánkban („fekete vonatok”) (Dövényi et al. 2011).

24. táblázat *Az ingázók száma és aránya Magyarországon, 1960-2011*

	Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	Ingázók száma (ezer fő)	Ingázók aránya (%)
1960	4.891	612	12,5
1970	4.973	993	20,0
1980	5.065	1.217	24,0
1990	4.525	1.144	25,3
2001	3.690	1.102	29,9
2011	3.886	1.340	34,5

Forrás: KSH Népszámlálás 1960-2011

Új helyzetet teremtett a rendszerváltozás, amelynek nyomán *az ingázás intenzitása, jellege és földrajzi mintázata jelentősen átalakult*, az államszocialista (konzervált fordí) típusú ingázást fokozatosan egy posztfordí ingázási rendszer váltotta fel. A rendszerváltozás utáni évtizedben a gazdasági szerkezetváltás, valamint a munkanélküliség megjelenése következtében az ingázók száma csökkent. A tervutasításos gazdasági rend összeomlása rengeteg (ipari) nagyfoglalkoztató megszűnését eredményezte. A munkahelyek korábbi térbeli egyensúlya felbomlott, a nagy nehézipari körzetek kiürültek. Az ingázók száma csak az ezredfordulót követően indult ismét növekedésnek (Lakatos–Váradi 2009). Az ingázók aránya az elmúlt két évtizedben töretlenül növekedett és egyre összetettebbé vált és alapvetően a munkaerő növekvő mobilitásával, a lakóhely-munkahely kettősenek szétválásával, illetve az életmód gyökeres változásával hozható összefüggésbe. Az új, globális gazdaság szereplői által létrehozott munkahelyek egyre nagyobb arányban a főváros térségébe, illetve más dinamikus várostérségekbe (pl. Győr, Székesfehérvár) települtek. Ennek nyomán mind több munkavállaló kényszerült arra, hogy „utána menjen” munkahelyének, akár állandó vándorlás (Illés 1995), akár kisebb léptékű periodikus mozgás formájában (Dövényi 2009a). Átalakult a munkavégzés jellege is, a három műszakban végzett, rutin jellegű munka szerepe leértékelődött, nőtt a részfoglalkoztatás és a távmunka súlya, s

mindez lehetőséget teremtett a térben és időben rugalmasabb munkavégzésre, benne az ingázás új formáinak elterjedésére. Ennek megfelelően 2011-ben már minden harmadik magyar munkavállaló ingázott.

Nemzetközi kutatások alátámasztották (lásd az ACRE-projekt eredményeit), hogy az európai kreatív osztály mobilitási jellemzői nem térnek el lényegesen az egyéb ágazatokban dolgozók mobilitási szokásaitól. Ily módon az ingázás folyamatairól tett megállapításaim alapvetően a kreatív gazdaság hatásait is magukba foglalják és a kreatív osztály mozgásfolyamatainak bemutatására is alkalmasak.

Az ingázás korábbi hagyományos, ipar által generált térfolyamatában általában a kisebb lélekszámú, agrárfunkciójú településekről áramlott a munkaerő a népesebb, ipari munkahelyeket koncentráló városokba. Ez a logika a tömegipar munkaerőpiaci jelentőségének leértékelődésével, a szolgáltató szektor erősödő dominanciájával, a különböző gazdasági tevékenységek szuburbanizációjával fokozatosan átalakult, s a népesebb települések is egyre inkább munkaerő kibocsátóvá váltak. Ezen hipotézisem tesztelése érdekében megvizsgáltam az eljárók számának és arányának változását a településhierarchia egyes szintjein az 1990-et követő három népszámlálás során (25. táblázat). Míg 1990-ben az ingázók 62,4%-a 5000 főnél kisebb településről járt el, addig 2011-ben az ilyen települések részesedése már csak 49,7% volt. 1990-ben az eljárók 6,9%-a élt 100 ezer főnél népesebb városban, 2011-ben viszont már 13,9%-uk. Ez önmagában jelzi, hogy a népesebb települések foglalkoztatottjai a rendszerváltozás után egyre nagyobb szerepre tettek szert az ingázók körében.

25. táblázat Az eljárók száma és aránya Magyarországon a településhierarchia egyes szintjein (1990-2011)

Településkategória (fő)	eljárók száma (fő)			eljárók aránya (%)			eljárók megoszlása település-csoportonként (%)		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011
1000 alatt	217330	147132	168454	67,7	65,2	64,5	18,4	13,3	12,6
1000-2000	221775	173932	199185	56,6	59,3	60,7	18,8	15,7	14,9
2000-5000	297883	260760	297092	48,6	53,3	56,9	25,2	23,5	22,2
5000-10000	142786	133012	165009	37,7	42,7	46,5	12,1	12,0	12,3
10000-20000	137347	130842	175710	28,3	32,5	39,1	11,6	11,8	13,1
20000-50000	83554	106023	148705	16,0	23,9	29,8	7,1	9,6	11,1
50000-100000	23477	51733	56839	6,5	16,0	20,5	2,0	4,7	4,2
100000 fölött	25169	38806	51156	4,7	8,5	10,8	2,1	3,5	3,8
Budapest	31714	66673	78681	3,5	8,9	10,1	2,7	6,0	5,9
Összesen	1181035	1108913	1340831	26,1	30,0	34,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH Népszámlálás 1990, 2001, 2011

Tovább árnyalja a képet, ha az eljárók részesedését az összes foglalkoztatotthoz viszonyítjuk. Megállapíthatjuk, hogy a településhierarchiában elfoglalt hely és az eljárók aránya között fordított a korreláció, vagyis a munkaerőpiacon az elingázás a legkisebb méretű településeken játssza a legfontosabb szerepet. Ez magától értetődik, hiszen a kis- és középfalvak, illetve a kisvárosok által kínált munkalehetőségek és munkahelyek száma messze elmarad a munkaerő kínálatától, így az aktív korúak nagyobb része (50%+) ingázni kényszerül. Érdekes azt is megvizsgálni, hogy a vizsgált két évtizedben hogyan alakult az elingázók aránya az egyes településkategóriákban. Azt látjuk, hogy az 1000 főnél kisebb települések kivételével az összes

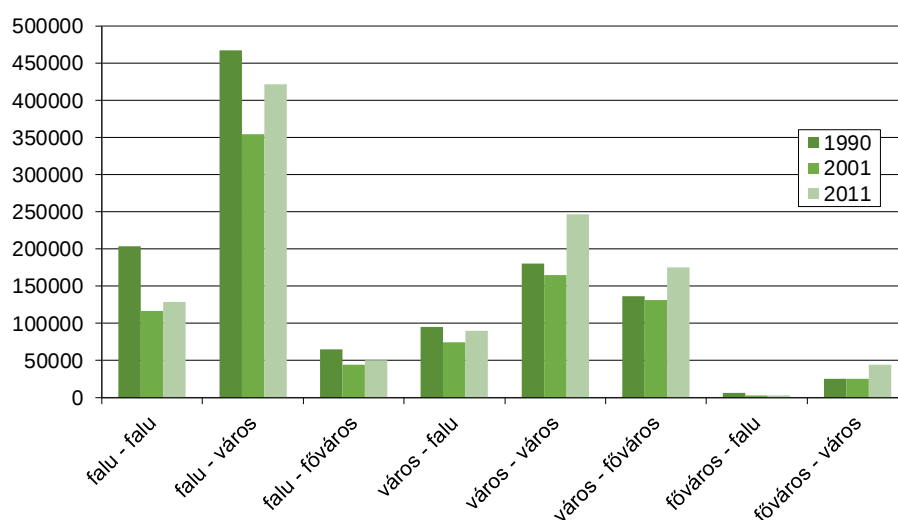
településkategóriában nőtt az eljárók aránya az 1990-es évek elejétől, viszont ez a folyamat a településhierarchia magasabb szintjein lévő városokban sokkal gyorsabban ment végbe.

Az eljárók számának alakulását az 1990-es években és a 2000-es években más-más tendenciák jellemezték. A rendszerváltozás utáni évtizedben az elingázók száma több mint 72 ezer fővel csökkent. A településhierarchia alsó kategóriáiban (a 20 ezer fő alatti településeken) az elingázók száma csökkent, ami részben a gazdasági szerkezetváltás, az ipari munkahelyek tömeges leépülése folytán a foglalkoztatás visszaesésével, illetve a munkanélküliség térhódításával hozható összefüggésbe.

Az ezredforduló óta viszont az elingázók számának változása az összes településkategóriában pozitív előjelűvé vált: az új posztfordi gazdaság megszilárdulásával, a foglalkoztatás szerény mértékű bővülésével a korábban csökkenő mutatókkal rendelkező településkategóriákban is megindult az elingázás növekedése, sőt a településhierarchia legalsó kategóriáiban jelentősen meghaladta az elingázók növekménye a nagyobb városokét. A budapesti várostérségben a policentrikus fejlődés eredményeképpen mindez úgy jelentkezett, hogy nőtt a városok közötti, valamint Budapest és a környező városok közötti ingázás: az ilyen típusú mozgások részesedése 1990 és 2011 között 29-ről 40%-ra emelkedett.

A posztfordi átmenet és az erősödő globalizáció nyomán tehát *csökken a hagyományos, faluról városba irányuló ingázás szerepe, s megnő a városok között zajló ingázás*, sőt a gazdaság szuburbanizációja révén a városból falura irányuló ingázás jelentősége is emelkedik. A falvak, városok és a főváros közötti ingázási folyamatok mélyrehatóbb feltárására érdekében további statisztikai elemzéseket végeztem. Vizsgálataimhoz a városok lehatárolásához nem az elmúlt években erősen leértékelődött jogi városdefiníciót alkalmaztam (Dövényi Z. 2009b), hanem az 5000 fős lakossági küszöbértéket használtam. A népszámlálások időpontjában minden ennél népesebb települést városnak, ennél kisebb települést pedig falunak tekintettem, függetlenül közigazgatási jogállásuktól. A városok csoportján belül Budapestet külön kategóriaként kezeltem. Az így létrehozott három településcsoportra (falvak–városok–Budapest) vizsgáltam a bejárók száma alapján irányonként az ingázás volumenét (25. ábra).

25. ábra Az ingázók száma a településcsoportok közötti mozgásban*, 1990-2011

Forrás: KSH Népszámlálás 1990, 2001, 2011. *Város=az 5 ezer főnél népesebb települések

Megállapíthatjuk, hogy bár a faluról városba ingázók száma összességében csökkent, továbbra is ők jelentik az ingázókon belül a legnépesebb csoportot. 2011-ben a bejárók 36,3%-a ebben a relációban ingázott. Ugyanakkor az is látható, hogy 2011-ben már a városok közötti ingázás adta a második legnagyobb népesség tömeget. Ha összességében megnézzük a városok közötti, valamint a városok és Budapest közötti ingázások együttes súlyát azt láthatjuk, hogy az ilyen típusú mozgások részesedése jelentősen nőtt. 1990 és 2011 között legdinamikusabban a Budapestről a környékbeli városokba irányuló ingázás növekedett (177%). Míg 1990-ben 25 ezer fő járt a fővárosból a környékbeli városokba dolgozni, addig számuk 2011-re már 45 ezer főre emelkedett. Míg az 1990-es években a Dunaharaszti (269%), Fót (188%) és Budaörsre (175%) irányuló ingázás nőtt a legdinamikusabban, addig az ezredforduló után új települések, Vecsés (371%), Gyál (317%), Szigetszentmiklós (274%) és Dunakeszi (245%) kerültek a fővárosi kiingázás célkeresztjébe.

Az ingázás erősödő térformáló szerepével kapcsolatban Lakatos és Kapitány (2016) elemzéséből egyértelműen kiderült, hogy Budapest és a környező elővárosi települések ingázási kapcsolatai 1990 és 2011 között egyre intenzívebbé és sokoldalúbbá váltak. Az ingázási adatok egyértelműen jelzik, hogy a rendszerváltozás utáni időszakban *a térstruktúra és a városhálózati átalakulása lassan, de a policentrikus fejlődés irányába mozdult el*. Ennek egyértelmű jele volt olyan új ingázási formák megjelenése és felfutása, mint a városok közötti keresztingázás, vagy a fővárosból az agglomerációs és vidéki városokba történő elleningázás. A magyarországi ingázási folyamatokban ugyanakkor még mindig jelentősen képviselik magukat a korábbi, klasszikus ingázási formák. A magyar városhálózatra vonatkozó ingázási tendenciák jól alátámasztják De Goei et al. (2008) azon megállapítását, miszerint a városrégiók (településstruktúrák) valahol a monocentrikus és policentrikus fejlődés határmezsgyéjén mozognak: a magyar településhálózat magán viseli a monocentrikus fejlődés jellemző ingázási jegyeit, de már a policentrikus fejlődés jelei is egyértelműen felismerhetők.

3.4.2 A területhasználat átalakulásának legfontosabb jellemzői

A gazdaság posztfordi átalakulása, a szuburbanizáció, az urban sprawl és a policentrikus fejlődés jelentős változásokat hoztak a városok és a budapesti városrégió területhasználatában. Kutatási eredményeink szerint *az urban sprawl folyamata Budapest városrégiójában már jóval a politikai-gazdasági rendszerváltozás előtt megindult*. A felszínborítottsági viszonyok elemzése arról tanúskodik, hogy a természetes és mezőgazdasági területek csökkenése már az 1950 évek második felében elindult. A szocialista időszakban a makrogazdasági és demográfiai tényezők játszották a meghatározó szerepet a város szétterjedésében. Az állam által kontrollált top-down fejlesztéspolitika döntött az infrastrukturális, ipari és lakásépítési beruházásokról. Az állami kézben lévő városfejlesztés nagy ipartelepek létrehozását és nagy lakótelepek felépítését helyezte előtérbe (Hirt 2013), aminek köszönhetően túlméretezett ipari területek jelentek meg Budapesten és a szuburbán zónában (Enyedi–Szirmai 1992). Az erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása jelentős népességnövekedést eredményezett: a szuburbániában monofunkcionális alvótelepülések indultak növekedésnek, amelyek munkások nagy tömegének szolgáltak lakóhelyül. A mesterséges felszín növekedése tehát nem a munkaerő és szolgáltatások decentralizációjának köszönhetően bővült, mint a Nyugaton, hanem a nagy léptékű állami ipari és lakásépítési beruházások, valamint a vidék-város vándorlás következtében. Ezt a folyamatot az 1960-as években a magántulajdonú második otthonok

építése is tovább erősítette (Hirt 2013). Ennek köszönhetően Budapest, mint tipikus szocialista főváros a rendszerváltozás hajnalán koránt sem volt olyan kompakt város, mint arra sok szerző utalt (pl. Enyedi 1996; Hamilton 1979; Hirt 2013; Sýkora 2009; Szelényi 1996). Tény ugyanakkor, hogy a területi átalakulás számottevően felgyorsult a rendszerváltozás után.

A rendszerváltozás után az urban sprawl mozgatórugói jelentősen megváltoztak. Egyrészt a népességnövekedés már az 1980-as években megállt és elvesztette jelentőségét a város térbeli fejlődésében, másrészt az államszocialista gazdaság helyét piaci viszonyok vették át. A privatizáció és a magántulajdon elterjedése gyakorlatilag elhárította az akadályokat a város szétterjedése előtt (Kohlheb–Kraussmann 2009). A budapesti lakosság lakáspreferenciája is változott, s a periurbán területen lévő családi házas övezet sokak álmát testesítette meg (Kok–Kovács 1999). *A szuburbanizáció és az urban sprawl a budapesti városrégió fejlődésének is meghatározó folyamatává vált*, akárcsak a többi kelet-közép-európai nagyváros esetében (lásd Bičík–Jeleček 2009; Roose et al. 2013; Tammaru et al. 2009; Václavík–Rogan 2009). Az új lakóterületek mellett a Budapest közelében fekvő települések jelentős kereskedelmi és ipari fejlesztéseket vonzottak 1990 és 2012 között. Az ipar és a szolgáltatások szuburbanizációja a lakossági szuburbanizációnál valamivel később, az 1990-es évek második felében indult be. A folyamatot az új ipari parkok, bevásárlóközpontok, logisztikai központok és irodakomplexumok felépítése hajtotta előre, ami túlnyomórészt külföldi működőtőke segítségével, zöldmezős beruházként valósult meg (Kovács–Tosics 2014). Ezen beruházások nagyban hozzájárultak a szuburbán vállalkozói zóna gyors fejlődéséhez és egy új gazdasági klaszter kialakulásához a város szélén, ami különösen az M0 körgyűrű és az M1-M7 autópálya közös bevezető szakaszán volt látványos (2. fotó).

Mindeközben a nagy kiterjedésű állami agrárterületek magánkézben lévő kisbirtokokká alakultak át, az új tulajdonosok pedig nem tudtak, vagy nem akartak mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni, így a korábbi agrárterületek lakó- és üzleti területekké történő tömeges átalakítása indult meg (Kovács–Tosics 2014). Az urban sprawl következményei szemmel is jól láthatóak voltak a városrégióban: elhagyatott területek, mezőgazdasági területek eltűnése, a természetes környezet széttöredezése és mozaikossá válása. Sokéves politikai nemtörődömség után 2005-ben aláírták a Budapesti Agglomeráció Területfejlesztési Konceptióját és Stratégiai Tervét, amelyben lehatárolták a még beépíthető területeket. Sajnos ennek a jogi dokumentumnak kevés ráhatása volt a valóságban végbemenő folyamatokra, mivel sok önkormányzat – tartva az új szabályozástól – jó előre átminősített agrárterületeket építési területté és ezeket vette fel a dokumentumba (3. fotó).

A fent bemutatott tendenciákat jól alátámasztották empirikus felméréseink és elemzéseink eredményei is. A területhasználat változásainak feltárására az 1959. évi 1:10.000 méretarányú katonai térképeket, a Corine Land Cover (CLC90) program adatbázisát és az Urban Atlas 2012. évi adatbázisát használtuk. Első lépésben az 1959. évi 1:10.000 méretarányú katonai térképeket digitalizáltuk, majd ezeket a Mapping Guide for a European Urban Atlas (EU, 2016) segítségével kompatibilitással tettük az Urban Atlas adatbázissal. Második lépésben a Corine Land Cover és az Urban Atlas kategóriáit harmonizáltuk (a Corine Land Cover 2012 kategóriáinak alkalmazása a nem mesterséges területekre), majd harmadik lépésben a standardizált kategóriák és a térképek segítségével az 1959 és 2012 közötti területhasználat változásait vizsgáltuk.

Eredményeink szerint 1959 és 1990 között az urbanizált terület kiterjedése 31%-kal, 222km²-rel nőtt a budapesti városrégióban. A növekmény 60%-a lakóterület volt, a fennmaradó 40% pedig ipari, kereskedelmi és közlekedési területeket foglalt magába. Budapest közigazgatási

határán belül a nagy, zöldmezős lakótelepek felépítése volt jellemző (lásd az első 15 éves lakásépítési program keretében felépített lakótelepeket az 1960-as és 1970-es években), a városhatár túloldalán viszont elsősorban ipari és közlekedési fejlesztések domináltak (Kovács–Douglas 2004). A mesterséges felszínek növekedése a városrégió belül földrajzilag nagyon egyenlőtlenül oszlott meg: a városrégió észak-keleti szektorában gyakorlatilag összefüggő településegységet találunk, ahol a mesterséges felszínek aránya megduplázódott a vizsgált időszakban, mindeközben Budapesten a beépített területek aránya csak 16,9%-kal nőtt (26. táblázat). A mesterséges felszínek gyarapodása különösen a főváros közigazgatási határai mentén volt szembetűnő.

26. táblázat Az urbanizált terület növekedése a budapesti városrégióban, 1959-2012

	Terület (km ²)	Mesterséges felszínek						
		1959		1990		2012		
		Terület (km ²)	Terület aránya (%)	Terület (km ²)	Terület aránya (%)	Terület (km ²)	Terület aránya (%)	Változás 1959-2012 (%)
Budapest	525,20	291,04	55,41	340,29	64,79	366,25	69,73	125,84
Szuburbán zóna	5551,00	427,75	7,71	601,36	10,83	807,14	14,54	188,69
Városrégió	6076,20	718,79	11,83	941,65	15,50	1173,39	19,31	163,24

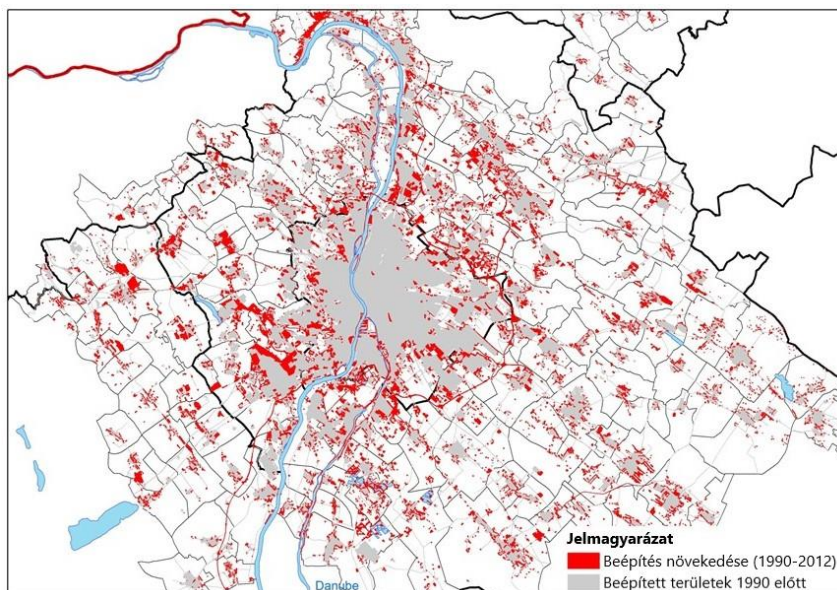
Forrás: Kovács et al. 2019

A rendszerváltozás után a város szétterjedése és ebből kifolyólag a mezőgazdasági területek beépítése jelentősen felgyorsult. 1990 és 2012 között az urbanizált területek aránya 24,6%-kal (231 km²) nőtt a budapesti városrégióban. Mindez különösen annak ismeretében meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanezen időszak alatt a népesség csak 1,05%-kal nőtt. A mesterséges felszínek gyarapodásához (közel 100 km², vagyis 42%-os növekedés) leginkább a “városi szövet” (urban fabric) (vagyis a lakóterületek növekedése) járult hozzá a lakossági szuburbanizáció következtében (26. ábra).

A lakónépesség tömeges kiköltözése a Budapest körüli településekre az 1990-es évek elején kezdődött és az új évezred elején érte le a csúcst (Kovács–Tosics 2014). A növekvő szuburbanizáció céltelepülései elsősorban a városrégió nyugati és északi rurális települései voltak, ahol a domb- és hegyvidék vonzó természeti környezetet kínált a beköltözők számára. A lakóterületek és a beépítés súlypontja folyamatosan tolódott kifelé a központi településtől, vagyis az 1990-es években a Budapesthez közeli települések voltak a szuburbanizálódó népesség célpontjai, majd 2000 után a városrégió külső települései is az érdeklődés középpontjába kerültek. A szuburbanizáció a 2000-es évek elejétől lassan alábbhagyott, amire a 2007–2008-as gazdasági válság ráerősített (Egedy 2012).

A városok szétterjedéséhez kapcsolódó konfliktusok mindenhol kiéleződtek az elmúlt időszakban (Da Silva Machado 2017; Haase - Nuissl 2007; Zhao 2017). Nem voltak kivételek ez alól a posztszocialista országok sem, amelyek az 1990-es években az urbanizáció második szakaszába léptek. A városrégiók fejlődésében tömeges vándorlási folyamatok indultak el a központi településről a szuburbia irányába, ami a városok rohamos szétterjedését hozta magával (Hirt 2013; Ianos et al. 2016; Schmidt et al. 2015; Stanilov - Sýkora 2014).

26. ábra A mesterséges felszínek (urbanizált terület) növekedése a budapesti városrégióban 1990 és 2012 között

Forrás: Kovács et al. 2019

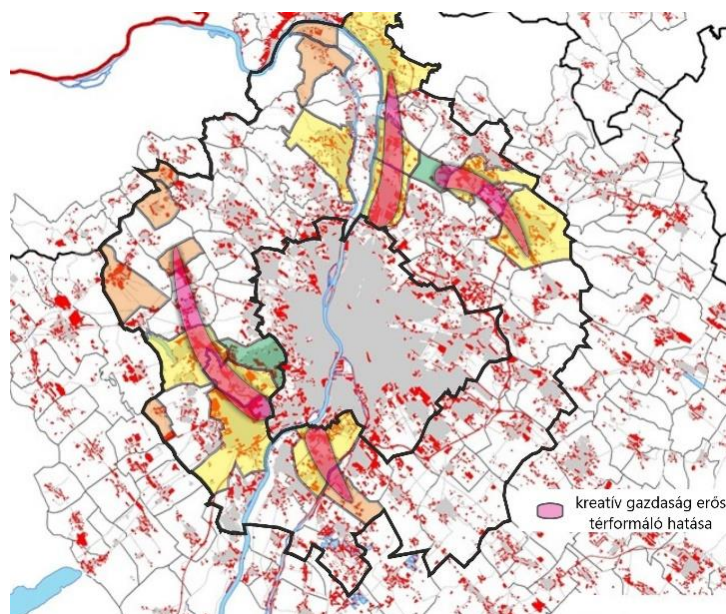
Saját kutatási eredményeim sajnálatos módon jól alátámasztották a szuburbanizáció és urban sprawl nemzetközi téren tapasztalható negatív társadalmi, gazdasági és környezeti hatásait (4. fotó). A felszínborítottsági adatok tanúsága szerint a rendszerváltozás után a városi szétterjedés nyomán *új funkciók jelentek meg a Budapest körüli szuburbiában, miközben a szocialista időszakból megörökölt monofunkcionalitás egyértelműen csökkent*. Az 1990-es évek elején meginduló lakossági szuburbanizáció, majd az évtized második felében elinduló ipari és kereskedelmi szuburbanizáció jelentősen átformálták az elővárosi zónát és a városrégió területhasználati szempontból erősen heterogénné vált (Gentile et al. 2012). Fontos kérdés, hogy vajon a szuburbanizációt és az azt kísérő urban sprawlt egy nagyobb léptékű városi növekedés modell korai szakaszaként értelmezhetjük-e? A modell szerint a dekoncentráció első szakasza alacsony sűrűségű növekedést produkál (lásd sprawl – a város szétterjedése) a periurbán területeken. Viszont ha a szuburbanizáció lelassul és az infrastruktúra fejlesztése szigorú gazdasági és hatékonysági elveket követ, a szuburbán térség besűrűsödése várható.

A budapesti városrégió fejlesztéspolitikáját a kelet-közép-európai országok nagyvárosaihoz hasonlóan kettős arculat jellemzi: az országos fejlesztéspolitikai célkitűzések az EU-s forrásokhoz való hozzáférés érdekében szorosan kapcsolódnak az uniós stratégiai direktívákhoz. A gyakorlati életben azonban ezen uniós és országos célkitűzéseket a helyi lobbitevékenység, a helyi és egyéni érdekek, valamint a fokozatosan intézményesülő korrupció gyakran felülírják (Jávor–Jancsics 2016). Bár Magyarországnak, mint Európai Unió tagországnak követnie kellene az Európai Területfejlesztési Perspektíva 1999-es iránymutatásait a városok kompaktságának megőrzése és a városok további szétterülésének megfékezése terén (Pichler-Milanović et al. 2008), ennek megvalósítása a helyi területfejlesztési és területhasznosítási gyakorlatban teljesen csődöt mondott. A bevételek növelése érdekében a helyi önkormányzatok aktív részeseivé váltak a terület-átminősítési és -konverziós folyamatoknak. A fejlesztések a gyengébb ellenállás-erősebb lobb mentén szerveződtek, amire ráerősítettek a rövid távú politikai érdekek. Erre vezethető vissza a budapesti városrégióban

végbemenő szuburbanizáció és urban sprawl véletlenszerűsége, amit gyakran a különböző szereplők érdekellentétei és konfliktusai kísérnek.

A kreatív gazdaság területhasználatot érintő közvetlen és közvetett hatásai elsősorban az *agglomerációs övezetben* voltak tetten érhetők a rendszerváltozás után. Amennyiben a kreatív gazdaság dinamikus fejlődése által érintett településeket és a területhasználati változásokat egymásra vetítjük (17. és 26. ábra), jól kirajzolódnak azon területek, ahol a kreatív gazdaság fejlődése, illetve az azt kísérő gazdasági és társadalmi folyamatok (vállalkozások betelepülése, kreatív foglalkozásúak beköltözése) erőteljesebben formálták át a környezetet. Ezeket a területeket alapvetően a Dunakeszi–Vác és ehhez kapcsolódva a Veresegyház–Gödöllő, valamint az Érd–Budaörs tengely mentén kell keresnünk, illetve pontszerű előfordulásukkal találkozhatunk Szigetszentmiklós, Budajenő-Telki és Zsámbék közigazgatási területén (27. ábra).

27. ábra A kreatív gazdaság térformáló hatásainak potenciális célterületei az agglomerációs övezetben

Forrás: saját szerkesztés

A kreatív gazdaság ezeken a területeken új típusú ingázási formák megjelenéséhez vezet, hiszen a településeken megjelenő kreatív és tudásintenzív vállalkozások és munkahelyek a mobilitás terén potenciális célterületekké teszik ezen településeket (kiingázás a fővárosból és átingázás más agglomerációs településekből). A kreatív gazdaság emellett aktívan hozzájárul az újonnan formálódó alcentrumok kialakulásához és ezzel a policentrikus városfejlődés előrehaladásához.

Az ingázással és a területhasználattal kapcsolatos elméleti, valamint empirikus kutatásaim összefoglalásául áttekintem a budapesti városrégióban a mobilitás és a térhasználat terén meghatározó folyamatokat (28. ábra).

28. ábra A mobilitás és a térhasználat kapcsolatrendszere a budapesti városrégióban

Forrás: saját szerkesztés

3.4.3 A városrehabilitáció és a kreatív gazdaság kapcsolata

Magyarországon és Budapesten a 2000-es években megnőtt a magánbefektetők érdeklődése a belvárosi negyedek iránt (Kovács et al. 2013). A 2000-es évek első évtizedében, a 2008-as gazdasági válságig exponenciálisan növekedett a magántőke érdeklődése a belvárosi területek iránt. Bár 2003-ra datálható Budapest azon városfejlesztési stratégiája, amelyben megjelentek *a fenntarthatóság és a társadalmi környezet megújításának kérdései*, várospolitikai téren nem történt érdemi előrelépés, így az évtizedet szabályozási téren az elszalasztott lehetőségek évtizedének is nevezhetjük (Kauko 2012). A városfejlesztési folyamatokat a rendszerváltozástól mindmáig alapvetően *a tőke, a korrupció és a spekuláció* mozgatták és mozgatják. *Koordinátlanság, átgondolatlanság és irracionális döntések* jellemezték ezt a fejlődést, ahol a társadalmi szükségleteket és igényeket felülírta a magánbefektetők és a döntéshozók gyakran összefonódó, profitorientált akarata. A várostervezésnek és a területhasználatnak máig nincsenek világos irányvonalai, víziói és szilárd szabályozási háttere. A városfejlesztési politika és stratégia napjainkban sokszor úgy tűnik fel, mintha jól átlátható és stabil rendszerben működne, miközben a fejlesztések ad hoc alapon, háttéralkuk és rövid távú politikai érdekek, az erősebb lobbis és a könnyebb politikai/társadalmi/gazdasági ellenállás mentén szerveződnek és zajlanak. A civil szféra és a helyi lakosság a rendszerváltozás után csak nagyon ritkán, kivételes esetekben emelte fel a hangját a városfejlesztési baklövések ellen (lásd pl. az Óvás Egyesület tevékenységét Erzsébetvárosban). 2010 után a kormányzás és az önkormányzati rendszer centralizációs lépéseinek köszönhetően a civil hang még vékonyabbá vált, az alulról jövő kezdeményezések hatása csökkent. A városfejlesztési politika karakterisztikája, gondolkodásmódja és lépései alapvetően nem változtak. Egyedül az változott meg, hogy a korábbi neoliberais szabadpiaci gazdaságpolitika helyébe az állami gazdaságpolitika lépett, továbbra is erőteljes magánbefektetői érdekekkel a háttérben.

A lakónegyedek sokfélesége és sokszínűsége, valamint a lakásállomány összetétele Budapesten rendkívül kedvező feltételeket teremt a kreatív osztály letelepedésére. Minden réteg megtalálhatja az általa keresett és szükségleteinek megfelelő lakónegyed típust a high-end lakónegyedektől az elhanyagolt, felújításra váró városrészekig. Nem véletlen, hogy a kreatívak szubjektív véleményében ezen tényezők a budapesti városrégió pozitívumai között jelennek

meg. A budapesti lakásállomány másik előnye, hogy nyugat-európai összehasonlításban a lakásárak alacsonyak (Egedy and Kovács 2009) és különösen kedvezőek a transznacionális kreatívok számára, akik nyugati színvonalú fizetést kapnak. Emellett megemlíthetjük még azt is, hogy a lakásárak jelentős különbségeket mutatnak Budapest közigazgatási határain belül és azon kívül. A lakásárscsökkenés a budai oldal elitkerületeiből (II. és XII. kerület) a pesti oldal és az agglomerációs övezet települései felé mutat. A pesti oldal és az agglomerációs zóna alacsonyabb árszínvonala elsősorban a bizonytalan munkahellyel és bevételekkel rendelkező kreatív rétegek számára kínálnak lehetőségeket. A lakásárnak így jelentős szegmentáló és térbeli rendező ereje van a kreatív osztályon belül.

Budapest városfejlesztési stratégiájában a kreatív gazdaság jelentősége egyértelműen megtalálható, de a kreatív osztályt célzó átfogó lakás- vagy városrehabilitációs stratégia nincs. Ugyanakkor vannak helyi projektek és eredmények, amelyek vonzzák a kreatív cégeket és dolgozókat. Magyarországon és Budapesten az alábbi városregenerációs folyamatok körvonalazhatók, amelyek a kreatív gazdaság meglepedését és működését elősegítik:

Történelmi belvárosok rehabilitációja

A történelmi belvárosok rehabilitációja alapvetően dzsentrifikációs folyamatokat eredményez. Ez azt jelenti, hogy a történelmi belvárosok ismét felértékelődőben vannak a fiatalabb, tőkeerősebb rétegek körében, s lassú népességsere indult meg a magasabb státuszú rétegek javára. Mutatja ezt az is, hogy a visszaszoruló lakófunkció ellenére a magántőke is egyre szívesebben kezdeményez beruházásokat a történelmi belvárosok területén. A fent említett dzsentrifikációs folyamatoknak azonban komoly társadalmi ára is van: a rehabilitációs területekről gyakran kiszorultak az alsóbb társadalmi státuszú rétegek (elköltözés, kiköltöztetés), akiknek a lakáspiaci és szociális problémái a felújítással nem oldódtak meg, csak a városi tér más területére helyeződnek át. Ezt a folyamatot felismerve az ezredforduló környékén sok helyi önkormányzat városrehabilitációs projekteket indított el és a felújítást nem titkolt céllal arra használta, hogy a hátrányos helyzetű rétegeket a városrészből kiszorítsa.

A rehabilitációban a főszereplő a helyi önkormányzat, mint legfontosabb döntéshozó és engedélyező. Az önkormányzatok mellett fontos szerepet játszanak az általában önkormányzati tulajdonban lévő független ingatlankezelő társaságok, illetve a magánszféra képviselői. Az ezredforduló után a városrehabilitáció finanszírozása folyamatosan tolódott el a magántőke irányába: a városfejlesztési projektek kezdetben a PPP-modell (public-private-partnership) segítségével valósultak meg, napjainkban pedig a magánbefektetők már meghatározó szerepet játszanak a történelmi belvárosok fejlesztésében.

A történelmi belvárosok megújítása szempontjából az országos pályázati programok közül kiemelhetjük a Főtér-főutca programot, amelynek keretében számos fővárosi és vidéki főtér, főutca, illetve történelmi belváros újult meg az elmúlt két évtizedben. A budapesti történelmi városközpont megújítását a 2006 és 2014 között lebonyolított Budapest Szíve program célozta három egymással összekapcsolódó projekt segítségével: "A Belváros Új Főutcája" (Petőfi Sándor utca és Károlyi Mihály utca felújítása), a "Hídfőterek és Új Pesti Korzó" (Március 15. tér felújítása) valamint a "Reprezentatív Kaputársaság" (Károly körút megújítása). Bár városrehabilitációs szempontból a projektek sikeresek voltak, a finanszírozási problémák miatt az Európai Unió több eljárást kezdeményezett a projektgazdákkal szemben.

Budapesten emellett kiemelt figyelmet szenteltek és szentelnek a közterületek megújításának: 2013-tól a Tér-Köz program keretében lehet pályázni felújítási pénzekre.

A történelmi belvárosok megújulása a kreatív gazdaság szempontjából rendkívül fontos, hiszen a kreatív osztály képviselői előszeretettel költöznek a belvárosi lakónegyedekbe. Mint azt a budapesti kreatív osztály véleménye tükrözte, a jelentős fejlődési potenciállal rendelkező lakónegyedek, valamint a megújult városrészek nagy vonzerővel bírnak a kreatív foglalkoztatottak számára.

Új városi lakónegyedek kialakítása a fiatal kreatív generáció számára

1997-ben a VIII. kerület önkormányzata úgy döntött, hogy a történelmi távlatokban is hátrányos helyzetűnek nevezhető lakónegyed helyén egy új városrészt épít fel. A terület 19-20. század fordulóján épült, félkomfortos, vagy komfort nélküli, túlnyomórészt szociális bérlakásokból álló épületállománya rendkívül leromlott állapotban volt és a lakáspiacon nem volt értékesíthető. A projekt célja az volt, hogy a lakosság átköltöztetése és a lakások lebontása után a városközpont közelében egy multifunkcionális, a városi életstílus és kultúra iránt érdeklődő lakónegyedet és közösségi teret hozzanak létre magas színvonalú zöldterületekkel. A lakófunkciót kereskedelmi funkció (bevásárlóközpont) és irodafunkció egészíti ki, amelyek az épületkomplexum nyugati traktusában kaptak helyet (5. fotó). A tudásintenzív iparágakat a Corvin Tudás Park, a Living Lab és a Corvin Innovációs Központ képviselik. Az innovációs központ fiatal start-up cégek inkubátorházaként működik. Az irodakomplexum számos élettudományban tevékenykedő, biotechnológiai és orvosi, valamint mobil- és infokommunikációs technológiai cégnek ad otthont. A kevert funkciónak köszönhetően a városrész új kreatív gazdasági hubként is megjelenik a helyi gazdaságban. Mindazonáltal nem feledkezhetünk meg arról, hogy a Corvin Projekt a *neoliberális városfejlesztés* egyik markáns példája Budapesten, ami dzsentrifikációt eredményezett és az alacsonyabb státuszú lakosság szempontjából számtalan társadalmi konfliktust hozott magával (kiköltöztetés, elszakadás a gyökerektől, kapcsolatoktól).

A Corvin Projektet gyakorlatilag a *globális pénzügyi elit* (üzletemberek és a tehetségek) megszerzéséért és letelepedéséért vívott verseny egy eklatáns példaként értelmezhetjük, amelyben a neoliberális gazdaságpolitika tipikus elemei is visszaköszönnének a bevásárló központ és az irodaház képében. Jól mutatja a beruházás, hogy a magántőke ereje hogyan képes alakítani a kreatív miliőt egy kedvező adottságokkal és potenciállal rendelkező belvárosi területen. A projektben a helyi önkormányzat volt a kezdeményező és a főszereplő, azonban maga projekt nem valósulhatott volna meg egy nagy magánberuházó nélkül. A beruházás jól mutatja, hogy a helyi önkormányzat és a magántőke hogyan képes teljesen átalakítani és újraformálni egy lakónegyed közösségét.

A városregeneráció összekapcsolása a tudásintenzív gazdaság fejlesztésével és a mobilitással

Mivel a Graphisoft Park klaszteresedési folyamatát később részletesen tárgyalom, jelen alfejezetben csak a városrehabilitációval összefüggő fejlesztéseket foglalom össze. A Graphisoft Parkot az Óbudai Gázgyár egykori területén alakították ki. A gázgyár építse 1910-ben kezdődött és kisebb nagyobb kihagyásokkal 1913 és 1984 között működött. A gázgyártól nyugatra egy lakótelepet is felépítettek a dolgozók számára (munkástelep), a gyártól délre pedig a vezető réteg lakott 8 épületben (tisztviselőtelep). A gyár területe 2004-ben került a Fővárosi Önkormányzat

tulajdonába, s 2006-ban indult meg a barnamezős terület rehabilitációja. Ennek központi eleme a védelem alatt álló épületek (a földszintes, nagy belmagasságú, csarnoképület, a Száraztisztító, a gyárból kikerülő gázok mérésére szolgáló Óraház, a melléktermékek tárolására szolgáló Kátránytoronyok, valamint a Villamos központ) rekonstrukciója volt (6. fotó). Az épületek és a területek hasznosítására több elképzelés is született (kulturális és fesztiválközpont, múzeum), a gyár egykori területén pedig a legutolsó elképzelés szerint kerékpáros stadiont alakítanak ki. 2006-tól a terület tözsomszédságában megindult a Graphisoft Park felépítése, s ettől kezdve a két terület fejlődése több ponton is összekapcsolódott. A Graphisoft Park megvásárolta a Villamos központ (Generátorház) épületét, amelynek a felújításban és hasznosításban is aktívan részt vesz. A gázgyár felújítása és regenerációja tehát a területen jól összekapcsolódik a tudásintenzív szektor fejlődésével.

A kulturális életet és kreativitást támogató infrastrukturális fejlesztések és beruházások

A kulturális élet és a kulturális miliő Budapest kreatív gazdaságának az erősségei. Nem véletlen, hogy az elmúlt két évtizedben integrált kulturális központok is megjelentek a városban. Ezek között említhető a 2005-ben megnyitott Művészetek Palotája, amely helyet ad a kortárs művészetek Ludwig Múzeumának, a Nemzeti Táncszínháznak és a Nemzeti Filharmonikusoknak. Másik eklatáns példa a II. kerületben található Millenáris Park, amely oktatási, tudományos, kulturális és szórakoztató programokat kínál az érdeklődők számára. Az V. kerületben a korábbi nevén Gödör, ma Akvárium Klub, valamint a közeli Design Terminal a koncertekkel, kreatív kiállításokkal és performanszokkal fontos kreatív csomópontot képeznek. Bár a terület közigazgatásilag a bulinegyeden kívül fekszik, nyilvánvalóan azzal egységes egészet képez és a belvárosi kreatív élet egyik súlypontja.

Hasonló szerepet szántak a korábbi nevén CET-projektnek. A napjainkban már Bálna néven futó épület a IX. kerületben sajnos nem volt sikertörténet: a beruházás városföldrajzi, társadalmi és gazdasági adottságai kiválóak voltak ahhoz, hogy kiemelkedő kulturális, kreatív és rendezvény helyszínné váljon. A 19. századi Közraktárak épületei a Dunán folyó áruforgalom ipari, építészeti és történelmi örökségét hordozzák, elhelyezkedése a Corvinus Egyetem és a Fővám téri Nagycsarnok tözsomszédságában, a városközponthoz közel kiváló. Az épületek felújítása és modernizálása Budapest közép távú fejlesztésének is fontos eleme volt (7. fotó). Sajnos a beruházás a politikai csatározások áldozatává vált, aminek köszönhetően több éves késéssel indult csak el a fejlődése és mindmáig nem tudja betölteni helyét a város kulturális és kreatív életében. A Bálna példája rámutat a várospolitikára, a kormányzat és önkormányzat, valamint a közöttük lévő együttműködés meglétének vagy hiányának a szerepére a kreatív fejlesztések sikerében.

Új tendenciák a lakáspiacon: loft- és stúdiólakások a tehetősebb kreatív rétegek számára

Az ipari építészett az ingatlanfejlesztők új kitörési pontjaként jelent meg az ezredforduló után (Berki-Süle 2010). A felújított ipari épületeken található loft lakások többnyire a IX. és XIII. kerület korábbi iparterületein találhatók (pl. Malom Loft, Balance Loft), de a fejlődés további szép példaként említhető a III. kerületi Sun Palace is az egykori Goldberger textilgyár épületében. Nemcsak a gazdag kreatívok körében egyre kedveltebbek, hanem az olyan kreatív cégek is előszeretettel költöznek hasonló loftokba, ahol „a tér és a kreativitás” fontos szerepet játszanak az üzletben. A loftok egyelőre egy speciális és drága szegmensnek képviselnek a lakáspiacon.

Budapest emellett számtalan stúdiólakást is kínál a kreatív művészek számára. Korábbi empirikus kutatásaim arról tanúskodtak, hogy a művészek és festők elégedettek a kínálattal és fontos vonzerőnek és megtartó erőnek tartják ezt az ingatlanpiaci szegmenst. A loft- és stúdiólakások jó példáját adják a lakáspiaci diverzifikációnak, amivel a lakáspiac jól alkalmazkodhat a kreatív osztály változatos összetételéből eredő eltérő igényekhez.

A városregeneráció hiánya, mint a kreatív miliő melegágya

Budapest szívében sajátos helyzet állt elő: a világörökségi helyszín átfed a régi pesti zsidónegyed és a pesti bulinegyed egy részével. A területen tehát a történelmi örökség, a kreativitás és a kreatív gazdaság, a kereskedelem és a turizmus furcsa egyvelegének, kavalkádjának lehetünk tanúi, amelynek évről évre egyre több negatívuma felsejlik.

A zsidó negyed a 18. század második felében alakult ki, az épületállomány jelentős részét pedig a 19. század második felében építették fel. Ekkor építették a negyed máig fennmaradt zsinagógáit is (Dohány utcai zsinagóga–1854-59, Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga–1869-72, illetve a Kazinczy utcai zsinagóga valamivel később–1912-13). Ebben az időszakban a maihoz hasonló pezsgő élet zajlott kóser üzletekkel, éttermekkel, ami vonzotta zsidó közösség tagjait. A második világháború után a negyed elvesztette korábbi különleges társadalmi struktúráját és a kommunizmus évei sem kedveztek a fejlődésének, a belvárosi épület- és lakásállomány leromlott. A rendszerváltozás erősen leromlott állapotban érte a lakónegyedet, amelynek társadalmát előregedő népesség, az idős özvegy nők magas aránya, a zsidók számának csökkenése és a cigányok számának növekedése jellemezte. A lakónegyed gazdasági potenciálja a megváltozott politikai és gazdasági rendszerben viszont óriási volt. Az 1990-es években meg is indult a területen a spekuláció, amelynek az ezredforduló környékén sok, műemlékvédelem alatt álló épület esett áldozatul. A civil szervezetek és helyi lakosok számára a megnyugvást az hozta, amikor a területet 2002-ben a világörökség pufferezónájának jelölték ki és több mint 50 épülete sikerült megmenteni a spekulánsok karmai közül. 2000 után megindult a terület fejlődése és felfutott a városrehabilitáció (lásd a Gozsdu udvar átalakítását 2000 és 2008 között) és a bulinegyed lassan életre kelt (8. fotó). A 2000-es évek elején a VI. és VII. kerület leromlott állapotú, elhanyagolt épületeiben új, egyedi színfoltként jelentek meg a *romkocsmák*, amelyek mára a bulinegyedként is számon tartott terület legfontosabb vonzerői között szerepelnek. A romkocsmák, részben a fejlődés kezdeti szakaszában átmeneti működésüknek, részben a városi értékek lebontása elleni ellenállásuknak köszönhetően, a multifunkcionális kulturális központok speciális formáját reprezentálják Budapesten. Ezek a romkocsmák nem kizárólag vendéglátóhelyek és találkozóhelyek, amelyek a fiatal generációk igényeit szolgálják ki, hanem egyúttal fontos kreatív helyek, ahol a kortárs művészet (koncertek, kiállítások, workshopok, filmvetítések) is megmutathatja magát (9. fotó). A romkocsmák a nyitottságuknak, a toleranciának és a jelen lévő szubkultúráknak köszönhetően rendkívül kedveltek a külföldi kreatívok körében is (Kovács et al. 2007).

A több mint 200 építészeti műemlék között ma számos étterem, több mint 30 romkocsmá, hotelek, galériák, dizájnshopok és kreatív üzletek, valamint kulturális vállalkozások működnek, ami jól mutatja a kreatív gazdaság benyomulását a területre. A terület gazdaságának átalakulását kétségtelenül a művészeti és kulturális szervezetek, közösségi kezdeményezések, civil csoportok, alternatív tour operátorok és kisvállalkozók indították el és a folyamat felvirágzása nem a nagyvállalkozókhoz vagy a helyi önkormányzathoz kapcsolható.

A kreativitás virágzását mutatják a *festett tűzfalak*. A helyi festők által 2010 környékén elindított street art mozgalom jelentősen emeli a lakónegyed épített környezetének színvonalát és ma már a negyed vonzerői között is számon tartják ezen festett tűzfalakat (10. fotó). A gazdasági átalakulás a helyi társadalmat is átformálta: nagyrészt fiatalok, művészek, külföldi kreatívok, egyetemisták és különböző szubkultúrák vették át az előregedő és kihaló lakosság helyét.

A negyed turisztikai célponttá, az európai legénybúcsú biznisz kiemelkedő desztinációjává vált, amit követett a lakáspiac és a szálláshelykínálat átalakulása is. A *beruházási célú lakásvásárlás* és az Airbnb megjelenése és virágzása a területen újabb kihívások elé állította nemcsak a kereskedelmi szálláshelyeket (lásd a hotelek bevétel-csökkenését), hanem a helyi lakóközösségeket is (lásd az ideiglenesen ott tartózkodó Airbnb vendégekkel kapcsolatos problémákat).

A terület az elmúlt 20 évben a kereskedelmi és turisztikai *deszentifikáció* célterületévé vált, ami egyrészt új funkciók megjelenését és elterjedését hozta magával (pl. pénzügyek, turizmus, vendéglátás stb.), másrészt alapvetően a turisták szükségleteinek kielégítését szolgálta. A fejlődés során több konfliktusmező is kialakult, a különböző érintettek között mindvégig jelen voltak a konfliktusok, de az egyes fejlődési szakaszokban ezek eltérőek voltak.

A rendszerváltozás után, az 1990-es években (a fejlődés korai szakaszában) az *önkormányzat* és a *helyi lakosok* közötti konfliktusok éleződtek ki. Az önkormányzat ugyanis nem privatizálta a lakásokat és különösen a mintaterület nyugati oldalán (a Madách-sétány tervezett vonala mentén) a lakosok nem tudták megvenni önkormányzati lakásaikat és nem tudtak a piacra lépni. Emiatt a lakások állaga és az épületállomány is jelentősen leromlott az évtized második felére (Pap 2015). Az 1990-es évek második felében, illetve az új évezred utáni években (a fejlődés take-off szakaszában) jelentősen megszorodtak a konfliktusok a területen. Új szereplőként tűntek fel a *civil szervezetek* és a *magánbefektetők*. A helyi fejlesztéseknek egyre több műemlékvédelem alatt álló épület esett áldozatul már az 1990-es évek második felében. A Belső-Erzsébetvárosban a befektetők és a civil szervezetek harca a rendszerváltozás óta fennáll. A befektetők érdeke a tőke gyors megtérülése, ami abban az esetben lehetséges, ha egyszerűen és gyorsan tervezhető és felépíthető épületeket építenek. Az építkezésekhez szükséges telkekhez pedig gyakran a műemlékvédelem kijátszásával és értékes régi épületek lebontásával jutottak (jutnak) hozzá, amihez az önkormányzat is asszisztált. A régi épületek felújítása helyett az önkormányzat is inkább új épületek építését támogatta, amiből nagyobb korrupciós bevétele származhatott. Az új épületeknek köszönhetően a lakásállomány is átalakult: a Gozsdu udvarban a régi nagy lakások helyébe kis lakásokat építettek, ami megfelel a befektetők, az önkormányzat és a rövid távú turisták igényeinek, de kevésbé alkalmas a helyi lakossági igények kielégítésére. A folyamatot a civil szervezetek több mint két évtizede próbálják pozitív irányba befolyásolni és az épített környezetet megóvni. Különös szerepe van a konfliktusok forrásában az *örökségvédelmi hivatalnak*. Az örökségvédelmi hivatal a civil szervezetek szerint túl engedékeny, az önkormányzat szerint viszont nagyon rugalmatlan, ami megnehezíti a terület felújítását. Az épületek és lakások felújítása a helyi lakosság véleménye szerint is nehézkesen halad az örökségvédelmi előírások miatt. Az örökségvédelmi előírások–legyen szó akár egy műemléki épület felújításáról, akár egy új épület műemléki környezetbe való beépítéséről–az ingatlanbefektetők érdekei ellen is hatnak, mert csökkentik a profitszerzés lehetőségét. A műemlékvédelmi kötöttségek ugyanis akkora plusz anyagi terhet jelentenek egy-egy ingatlan felújításakor, hogy szinte lehetetlen nyereségesen kivitelezni a felújítást (Pap 2015).

Az ezredforduló óta (a fejlődés érett szakaszában) a helyi lakosság és a területre érkező turisták, illetve a *szórakozni vágyó fiatalok* közötti konfliktusok éleződtek ki. A lakosok éjszakai nyugalmanak igénye a területre érkezők szórakozási vágyával került szembe. A lakosság több ízben is az önkormányzathoz fordult emiatt, amely a sérelmek orvoslására több csendrendeletet is bevezetett már, de a helyzet még nem oldódott meg teljes mértékben. Egyes civil szervezetek szerint az önkormányzat ebben az ügyben „kettős játszmát” játszik, mert a turisták fogyasztásából származó bevétel legalább olyan fontos számukra, mint a helyi lakosok elégedettsége. A közeli jövőben várható a befektetők közötti konfliktusok megnövekedése: a terület virágzása jó profitszerzési lehetőséget jelent, így nem véletlen, hogy több nagyvállalkozó érdeklődését is felkeltette a terület és megindult a romkocsmák tulajdonosi struktúrájának átalakulása, koncentrációja.

További probléma, hogy a világörökség, a régi pesti zsidónegyed történelme és kultúrája, valamint a kreatív gazdaság és a bulinegyed között nagyon kevés a kapcsolódási pont. Ezek fejlődése gyakorlatilag egymás mellett, de egymás nélkül megy végbe, ami jól mutatja a negyedben zajló fejlődési folyamat instabilitását, dezintegráltságát. Mutatja ezt az is, hogy a negyed brandjévé 2013-tól egyértelműen a „bulinegyed” vált, a korábbi „rég zsidónegyed” brand mára jelentősen megkopott. A negyed a szükséges városfejlesztési és várospolitikai lépések megtétele nélkül szép lassan a kreatív városfejlődés állatorvosi lovává válik. A tervezés hiánya lassan minden területen rányomja bélyegét a negyed fejlődésére. Az egyre zavarosabb helyzet megoldására a VII. kerületi önkormányzat a vendéglátóegységek nyitvatartását és működését 2020-ban jelentősen megszigorította, így a negyed jövőbeli fejlődése egyelőre bizonytalan.

Jelentős városfejlesztési projektek és új alközpontok Budapesten

A rendszerváltozás után a budai oldalon az 1990-es évek második felében felfutott a lakossági és kereskedelmi szuburbanizáció, aminek köszönhetően *jelentős ingatlanfejlesztések* indultak el. A beruházások nagy része Budaörs és Törökbálint területére esett, a főváros nyugati kaputelepüléseiben 1998-tól gyakorlatilag napjainkig jelentős városfejlesztési tevékenység folyik. Indult a folyamat az 1990-es évek végén nagy bevásárlóközpontok, hipermarketek megépítésével (Ikea, Auchan), majd a fejlődés az irodakomplexumok felé vette az irányt (Terrapark). Ezekkel párhuzamosan lakóingatlan-fejlesztések is zajlottak a két településen (pl. a Tükörhegy Törökbálinton és a Tópark Biatorbágyon).

Budapesten az ezredforduló környékén indult meg a kreatív gazdaság klaszteresedése, amelynek keretében az 1990-es évek végén a Graphisoft Park fejlesztése, a 2000-es évek elején pedig az Infopark és a Millenáris Park építése vette kezdetét (29. ábra).

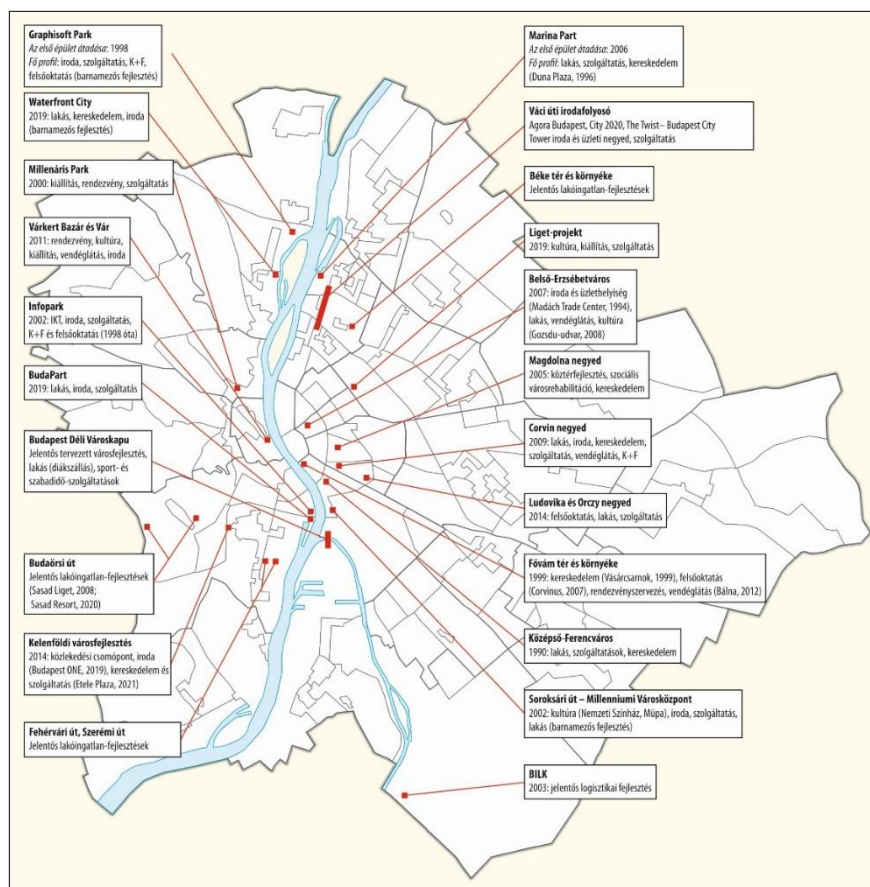
A világgazdasági válság fél évtizedre jegelte a jelentősebb beruházásokat, az ingatlanpiac talpra állásával viszont újabb projektek indultak el: komplex városi alcentrumok épülnek a III. és XI. kerületben (Waterfront City, Kelenföld Városcsúcs), utóbbi kerületben jelentős lakóingatlan-fejlesztések is zajlanak. Szorosabban kapcsolódik a kreatív gazdasághoz, azon belül a kultúrához a Várkert Bazár rehabilitációja. A fejlesztés politikailag is motivált, így szimbolikus értéke magas.

A pesti oldalon, már csak területénél fogva is lényegesen több városfejlesztési projekt zajlik. Az 1980-as években vette kezdetét a középső-ferencvárosi rehabilitáció, amely a rendszerváltozás után is folytatódott, s napjainkban a projektet az egyik legsikeresebb hazai

városrehabilitációs beavatkozásként tartják számon. Az 1990-es években indult meg Észak-Pest fejlesztése a Duna Plaza építésével, később a terület a 2000-es években jelentős ingatlanfejlesztések célpontjává vált (Marina Part). A XIII. kerület dinamikáját jól mutatja, hogy a folyamatosan zajló lakóingatlan-fejlesztések mellett a 2020-as évekre nagyszabású beruházásokat terveznek, aminek köszönhetően új alcentrum születik a kerületben (Váci úti irodafolyosó). A belvárosi területek megújulása gyakorlatilag az ezredforduló óta folyamatosan zajlik. Ennek legfontosabb elemei a Fővám tér és tágabb környezetének megújítása (Vásárcsarnok, Corvinus Egyetem, Bálna), Belső-Erzsébetváros fejlesztése (bulinegyed) és Középső-Józsefváros megújítása. Középső-Józsefvárosban a legfontosabb zászlóshajó projektek a Corvin projekt, a Magdolna negyed szociális városrehabilitáció keretében történő megújítása, valamint a Ludovika és az Orczy tér tágabb környezetében történő beruházások (Nemzetvédelmi Egyetem kampusza).

A pesti belvárostól délre eső területeken a Soroksári út és a Millenniumi Városcsúcs rehabilitációja, valamint a Budapesti Intermodális Logisztikai Központ megépítése voltak a legfontosabb városfejlesztési beavatkozások. A 2020-as években a Déli Városcsúcs fejlesztésnek köszönhetően alakulhat ki új alcentrum a városban. A Ligetprojekt erősen átpolitizált fejlesztés, a Fővárosi Önkormányzat és a kormány közötti ellentétek miatt a projekt jövője egyelőre bizonytalan.

29. ábra Városfejlesztés és új alcentrumok Budapesten

Forrás: saját szerkesztés, Kocsis 2021 p. 135. (grafika: Koczó F.)

A fenti városfejlesztési projektek nagy része *közvetlenül vagy közvetett módon kapcsolódik a kreatív és tudásintenzív gazdaság fejlődéséhez*, így ezen területek megújulása jól mutatja a kreatív gazdaság és a városregeneráció összefonódását, illetve a kreativitás térformáló erejét. A kreatív gazdaság lehet a városfejlesztés kezdeményezője (pl. Graphisoft Park, Infopark), vagy integrált része, ahol a fejlesztés nem kimondottan a kreatív vagy tudásintenzív iparágak fejlesztését célozza (pl. Corvin projekt).

3.4.4 Kreatív és tudásintenzív területi klaszterek a budapesti agglomerációban

A nemzetközi és hazai kutatások tanúbizonysága szerint a kreatív gazdaság egyik fontos jellemzője a klaszteresedés. A klaszterképződésre talán a legszebb hazai példa a Graphisoft Park Budapest 3. kerületében. A Graphisoft Kft-t, napjaink egyik vezető hazai szoftvercégét 1982-ben alapították. A vállalat az óbudai gázgyár területén 1998-ban alapította technológiai parkját. A cég vezetése felismerte, hogy az üzleti sikeresség – különösen a tudásintenzív iparban és a K+F szektorban – nagyban függ attól a szakembereket vonzó és megtartó magas színvonalú, esztétikus, rekreációs lehetőségeket is biztosító high-tech környezettől. A Graphisoft Park ilyen magas színvonalú munkakörnyezetet kínál a beköltöző IKT- és egyéb tudásintenzív ágazatokban tevékenykedő cégek számára (11. fotó). 1998-ban költözött be a parkot alapító szoftvercég, a Graphisoft, valamint az első bérlő, a Microsoft. 2004-ben a szoftvercégek mellé jelentős gyógyszeripari vállalatok települtek be: a Thales Nanotechnológiai Kft és a francia Servier gyógyszergyár kutató-fejlesztő laboratóriuma. 2006 meghatározó év volt a park fejlődésében, mivel a német SAP Magyarországot választotta következő kutató-fejlesztési bázisául, telephelyét pedig a Graphisoft Parkba helyezte. Az elmúlt 8 év területi bővülése és gazdasági növekedése lehetővé tette, hogy a Graphisoft Park SE kiváljon anyavállalatából és önálló céggént a tőzsdére lépjen. A technológiai cégek idővel felsőoktatási intézményeket is magukhoz vonzottak. A Graphisoft 2007-ben megalapította az Aquincum Institute of Technology (AIT) magánegyetemet, ahova a világ minden tájáról érkeznek néhány hónapos képzésre szoftverfejlesztők és IKT szakemberek. Az AIT a komputer- és biológiai tudományban, digitális filmtechnológiában dolgozó szakemberek számára kínál alapozó, dizájn- és vállalkozói képzéseket. A felsőoktatási paletta 2014-ben az IBS International Business School és a környezettudatos nevelésben élen járó Real School intézményeivel bővült. Az elmúlt években a SAP épülete további jelentős épületszárnyakkal bővült. 2020-ban a Graphisoft Park összesen 82.000 m² iroda-, laboratóriumi és oktatóterülettel, 2000 föld alatti parkolóhellyel, 10 étteremmel és kávézóval rendelkezik és a park kihasználtsága meghaladja a 97%-ot.

Ugyancsak a budai oldalon található a klaszteresedés másik példája, az Infopark (12. fotó). Az Infopark fejlődésében ugyancsak a tudásintenzív ágazatok és a felsőoktatás összetelepülése játszotta a meghatározó szerepet, s napjainkra a terület Budapest egyik legintenzívebben fejlődő városrészévé nőtte ki magát. Korábbi története ugyanakkor nem volt ilyen látványos: a Petőfi-híd és a Rákóczi-híd közötti terület feltöltését a 19. század második felében kezdték meg, amit a második világháború után fejeztek be. A Ganz-MÁVAG acélszerkezet-gyártó üze me volt az egyetlen vállalat, amely idetelepült, egyébként az egész terület gyakorlatilag a rendszerváltozásig kihasználatlanul, parlagon állt. Az Infopark ötlete az 1990-es évek elején, a Budapestre tervezett (majd lemondott) Expo96 világkiállítás kapcsán került előtérbe. 1992 és 1995 között a kiállításra készülődve kiépítették az utcahálózatot, majd 1996 decemberében az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Budapesti Műszaki Egyetem, a Miniszterelnöki Hivatal és a Gazdasági és

Közlekedési Minisztérium együttműködésével állami beruhásként megalapították az Informatikai és Technológiai Innovációs Park (röviden Infopark) Zrt-t. A terület nagyléptékű fejlesztése és kiépítése 1998-ban vette kezdetét. Az Infopark jelentős bérleti között találjuk a Magyar Telekom, az IBM Kutató és Fejlesztő Intézete, a Lufthansa Systems, a Hewlett-Packard Magyarország Kft., a DBH Business Services vállalatokat, valamint a Nemzeti Innovációs Hivatal és 2009 óta az Európai Innovációs és Technológiai Intézetet. Az Infopark jelenleg 100.000 m² irodaterületet foglal magába és a parkban 7000 ember dolgozik. Az innovációs és technológiai park szomszédságában vele szimbiózisban működnek az ELTE kampusza és a BME egységei, amelyek 1989 és 2001 között épültek fel.

A két meghatározó kreatív gazdasági klaszter mellett több fejlesztést és beruházást is potenciális klaszterként, klaszterkezdeményként értelmezhetünk. Megemlíthetjük ezek között a Dorottya Udvar és tágabb környezetét az IKT szektor erős dominanciájával (13. fotó), a Nemzetvédelmi Egyetem és a Corvinus Egyetem Campusát és ezek környékét a felsőoktatás meghatározó szerepével.

A budapesti agglomeráció területéről megemlíthetjük a budaörsi Terraparkot és vonzáskörzetét (14. fotó). Az elmúlt évtizedben a filmipar is a klaszteresedés útjára lépett, a klaszterképződmények közül kiemelhetjük a Korda Filmparkot Etyeken és az NFI Mafilm fóti stúdiókomplexumát. Az agglomeráción kívül, vidéken található kreatív gazdasági klaszterek között említhetjük például a Dél-Dunántúli Kulturális Ipari Klasztert Pécs székhellyel. Számítástechnikai ipari klaszterkezdeményeket találunk Szombathelyen és Tatabányán, járműgyártási klaszterkezdemények vannak Győrben, Székesfehérváron és Kecskeméten (Vas et al. 2015).

3.5 Kreatív gazdaság és városfejlesztés a terület- és településfejlesztési politikában

Az alábbi fejezetben röviden összefoglalom azon aktuális, érvényben lévő nemzeti és helyi szintű terület- és településfejlesztési dokumentumokat, amelyek a témakörben relevánsak, tehát egyrészt a kreatív gazdaság fejlődését befolyásolták és napjainkban is meghatározzák, másrészt Budapest városfejlődésének alapelveit rögzítik.

3.5.1 Nemzeti politikák és stratégiák

Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Kon koncepció (2014)

A kreatív gazdaság helyzetével kapcsolatban a fejlesztési koncepció megállapítja, hogy a kreatív gazdaságban a magas hozzáadott értéket képviselő, tudásra épülő digitális ágazatok fejlesztését kell szem előtt tartani (pl. bionika, gyógyszergyártás, orvosi berendezések, környezetipar, IKT, kreatív ipar). Magyarországon kiemelkedő szerepe van az információs és kommunikációs technológiák fejlődésének. Az IKT szektor a rendszerváltozás után robbanásszerű fejlődésen ment keresztül. Az infokommunikációs technológiák meghatározó szerepét jelzi, hogy a 2000-2010 közötti időszakban ez az ágazat adta a hazai gazdasági növekedés csaknem 25%-át. Ennek ellenére a digitális írástudás szintje hazánkban még mindig nagyon alacsony. A koncepció a kreatív ipart is fontos versenyképességi tényezőnek tekinti.

A magyar vállalkozások K+F tevékenysége elmarad az európai átlagtól és a vállalatok K+F ráfordítása is alacsony. Fontos a K+F+I szektor fejlesztése, mivel Magyarország ezen a téren jelentősen elmarad az EU27 átlagtól. Ehhez elengedhetetlen a KKV-szektor tudás-

intenzitásának és innovációs képességének a növelése. A koncepció a kreatív gazdaság fejlesztésének a kulcsát az egyetemek-kutatóintézetek-ipar együttműködésének a megvalósításában, a mikro- és kisvállalkozások támogatásában, a klaszteresedés és a különböző digitális platformok támogatásában, a digitális infrastruktúra és az IKT eszközökhöz és megoldásokhoz való hozzáférés fejlesztésében, a digitális írástudatlanság felszámolásában, valamint a filmipar fejlesztésében látja.

A koncepcióban a városi térségek a területi fejlődés meghatározó egységeiként tűnnek fel. Fontos megállapítása a koncepciónak, hogy a város nem tekinthető a tér önálló, független entitásának, hanem a vonzáskörzetükkel együtt kell őket fejleszteni, tehát nagyvárosaink esetében városrégió szintű fejlesztést kell megvalósítani. A belső városgyűrű települései számára városfejlesztési profilokat vázol fel a koncepció. A városhálózat fejlesztésében nagytérségi és városi szinten a policentrikus modellt, vagyis a többközpontúság kiépítését preferálja a koncepció.

A városfejlesztésben a városrehabilitációs tevékenység hatékonyabb működtetését, integrált városfejlesztési koncepciók és stratégiák készítését és a várostérségek együtt-tervezését ösztönzi a koncepció. A városfejlesztés célja az épített örökség és műemléki épületek állapotának javítása, a városszerkezet tagolása beépítetlen területekkel, a barnamezős területek előnyben részesítése a zöldmezős beruházásokkal szemben, komplex örökségvédelem, a közterületek állapotának és színvonalának javítása, illetve a zöldterületek minőségi bővítése. Ebben a folyamatban a települést használó célcsoportok igényeire reagáló keresletorientált várostervezés és -fejlesztés megvalósítását látja célravezetőnek.

A támogatott projektek közül a városfejlesztés terén kiemelhetjük a 2015-ben indított Modern Városok Programot, amelynek teljes keretösszege 4000 milliárd forint. Ebből több mint 1500 milliárd forint értékű fejlesztés 75 projekten keresztül már megvalósult, elsősorban a megyei jogú városokban, többek között Érden, Kaposváron, Nyíregyházán, Debrecenben és Zalaegerszegen. A tudásintenzitás és innovációs képesség javítására alakult a Mobil Innovációs Központ, amely egyetemek, akadémiai kutatóintézet, iparvállalatok, szolgáltatók, valamint tudományos kutatással vagy innovációval foglalkozó szervezetek együttműködésére épül. A K+F+I szektort érintő beruházások közül kiemelhetjük a Generációváltást jelentő elektronmikroszkóp beszerzését a magyar anyagtudomány open laboratóriuma számára (480 millió Ft).

A Széchenyi 2020 fejlesztési terv (2014-2020)

A Széchenyi 2020 fejlesztési terv a 2014-2020 közötti időszak fejlesztési célkitűzéseit foglalta össze. A terv kreatív gazdaság fejlesztésével összefüggő fő célkitűzései a kutatás, a technológiai fejlesztés és az innováció erősítése, az IKT-hoz való hozzáférés, valamint a kis- és közepes vállalkozások versenyképességének a javítása voltak. A fejlesztési terv összesen 9 operatív programot tartalmazott, ezek közül a kreatív gazdaságfejlesztését a következő operatív programok támogatták: 1) Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP), amelyben a fő beavatkozási területek a K+F+I tevékenységek ösztönzése és a tudásgazdaság erősítése, az integrált infokommunikációs fejlesztések, valamint általában az IKT szektor fejlesztése voltak; 2) a Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Program (VEKOP), amelyben a fő beavatkozási területek között szerepelt a regionális gazdasági teljesítmény fenntartható módon történő növelése (tudásgazdaság, kreativitás, innováció); 3) a

Vidékfejlesztési Operatív Program (VP), amely kiemelt figyelmet fordított a K+F+I-t, a tudásátadást, képzést, készségek javítását, erősítését célzó fejlesztéseknek az agrár- és élelmiszergazdaságban. A városfejlesztéssel kapcsolatos beavatkozásokat a Terület- és Településfejlesztési Operatív Programban (TOP), valamint az Integrált Közlekedésfejlesztési Operatív Programban (IKOP) találhattuk.

A Széchenyi 2020 fejlesztési terv keretösszegeit és a támogatott pályázatok számát a 27. táblázatban foglaltam össze.

27. táblázat A 2014-2020 programozási időszakra vonatkozó indikatív támogatási összegek

Operatív program	Támogatási keretösszeg (milliárd Ft)	Támogatott projektek száma (db)
EFOP	1 012	5 569
RSZTOP	36	9
GINOP	2 633	22 727
TOP	1 310	8 621
VEKOP	271	2 457
IKOP	1 275	119
KEHOP	1 194	1 500
KÖFOP	302	1 308
VP	1 370	121 260

Forrás: 1152/2020. (IV.14.) Korm. határozat 1. melléklete és

https://www.palyazat.gov.hu/tamogatott_projektkereso

A kreatív gazdaság fejlődését közvetlenül, vagy közvetve érintő nagyobb támogatott projektek közül példaként említhetjük az IFKA Iparfejlesztési Közhasznú Nonprofit Kft. „Kiemelt növekedési és innovációs potenciállal bíró feldolgozóipari KKV-k azonosítása, felmérése, motiválása, támogatása nemzetközi versenyképességük és hálózatosodásuk elősegítése” című projektjét (GINOP – 5,77 milliárd forint támogatás), a Vay Ádám Mezőgazdasági Szakképző Iskola és Kollégium „Agrár Ágazati Tudásfejlesztés a Keleti Régióban” projektjét (VP – 1 milliárd forint támogatás), a Bólyi Ipari Park fejlesztése (IV. ütem) projektet (TOP – 800 millió forint támogatás), valamint a Nemzetgazdasági Minisztérium „Út a munkaerőpiacra” című projektjét (VEKOP – 17,8 milliárd forint támogatás).

3.5.2 Regionális és helyi fejlesztéspolitikák, stratégiák

Versenyképes Közép-Magyarország operatív program (VEKOP) (2014–2020)

A VEKOP átfogó célja az volt, hogy biztosítsa a Közép-magyarországi régió fejlődését, gazdasági versenyképességének további növekedését, valamint a régió belüli fejlettségbeli különbségek csökkentését. A VEKOP az Európai Unió célkitűzéseivel kapcsolódóan három stratégiai célt fogalmazott meg:

1) A regionális gazdasági teljesítmény intelligens és fenntartható növelése. Alapvetően ehhez a stratégiai célhoz kapcsolódtak a kreatív gazdaság fejlesztésével összefüggő lépések, lévén ide tartoztak a tudásgazdaság, az innováció, a vállalkozói környezet, a kis- és középvállalkozások fejlesztése, a turizmus és az infokommunikációs beruházások támogatása. A stratégiai cél elérését az operatív program a kutatás-fejlesztésben és innovációban érintettek együttműködése révén tervezte megvalósítani.

2) A foglalkoztatás növelését segítő társadalmi környezet fejlesztése;

3) A versenyképességet és a társadalmi együttműködést is szolgáló közösségi fejlesztések egy élhetőbb környezet kialakulása érdekében. Ehhez a stratégiai célhoz kapcsolódtak többek között a közlekedéssel és a városrehabilitációval összefüggő fejlesztések. Az operatív program összesen 9 prioritási tengelyt határozott meg, ezek közül a 2. és 3. prioritás, vagyis a Kutatás, fejlesztés és technológiai innováció, valamint az Infokommunikációs fejlesztések közvetlenül összekapcsolódtak a kreatív gazdaság fejlesztésével. A Vállalkozások versenyképességének javítása című 1. prioritás is tartalmazott a kreatív gazdaság fejlesztésével közvetetten, áttételesen összefüggő elemeket. Az operatív program a Kutatás, fejlesztés és technológiai innováció prioritáson belül többek között a fejlett jármű- és egyéb gépipari technológiák, az IKT (infokommunikációs technológiák) és szolgáltatások valamint az Intelligens technológiák területén végzett rendszerszemléletű kutatásokat, intelligens gyártást és a fenntartható társadalom biztosítását célzó projekteket támogatott. A fő célkitűzések a vállalati K+I aktivitás növelése, a Stratégiai K+I hálózatok számának növelése, valamint a K+I kapacitások megerősítése voltak. Az Infokommunikációs fejlesztések prioritás alapvetően az IKT szektor, azon belül is a szektorban működő kis- és középvállalkozások nemzetközi versenyképességének növelésére helyezte a hangsúlyt.

Budapest Területfejlesztési koncepciója (2014-2020)

A koncepció három általános fejlesztési alapelvet fogalmazott meg a főváros fejlesztésében: élhetőség, fenntarthatóság és esélyegyenlőség. A koncepció a fejlesztési alapelvek figyelembe vételével összesen 9 célkitűzést irányzott elő, ezek közül a 2. Tudásalapú, versenyképes, innovatív és „zöld” gazdaság és az 5. Hatékony városszerkezet kialakítása - kompakt város voltak azok a célkitűzések, amelyek a kreatív gazdaság fejlesztésével és a városfejlődés földrajzi alapjaival hozhatók kapcsolatba.

A kreatív gazdaság fejlesztésével kapcsolatban a koncepció kiemelte, hogy Budapest és térségének célja a gazdaság innovatív, energiahatékony, „zöld” szemléletének biztosítása, valamint a befektetőbarát üzleti klíma és a vonzó gazdasági környezet megteremtése. Mindehhez előnyben kellett részesíteni a gazdasági környezethez alkalmazkodni képes, magas hozzáadott értéket létrehozó ágazatokat, valamint erősíteni kellett a fejlődést biztosító egyetemvárosi, K+F+I és vállalkozásbarát közeget. A célkitűzést elsősorban a technológiai innováció és tudástranszfer hatékonyságának javításával és felhasználóbarát városkormányzással próbálta megvalósítani a város.

A városfejlesztési célkitűzéssel kapcsolatban hangsúlyozta a koncepció, hogy a város akkor fenntartható, ha kompakt, vegyes használatú szerkezettel rendelkezik, valamint erőforrásaival észszerűen gazdálkodik. Ennek érdekében a város belső tartalékterületeinek fejlesztésére, kihasználásra kellett fókuszálni. Olyan vegyes funkciójú, kompakt városi területhasználatot és hálózati rendszert kívánt kialakítani, amely a megőrzésre érdemes természeti és épített környezetet is figyelembe veszi. A célkitűzést a Duna menti területek fejlesztésével és a barnamezős területek funkcióváltásával, valamint környezeti és közlekedési fejlesztésekkel próbálta elérni a város.

Budapest 2030 – Hosszú távú városfejlesztési koncepció

Budapest hosszú távú városfejlesztési koncepciója összesen 17 fejlesztési célt fogalmaz meg. A kreatív gazdaság és a város fejlesztésével, illetve városrehabilitációval összefüggő célkitűzések több célban is visszatérően megfogalmazódnak. A kreatív gazdaság fejlődésében a koncepció a hangsúlyt a jelentős hozzáadott értéket képviselő tudás-intenzív ágazatok (K+F+I, IKT, egészséggazdaság) fejlesztésére, valamint a klaszteresedés folyamatának a támogatására helyezi.

Fontos célkitűzés emellett Budapest kulturális központ szerepének, sokszínű kulturális kínálatának, valamint a város kulturális intézményrendszerének a megőrzése és fejlesztése. A kreatív gazdaság fejlesztésében a koncepció nagy szerepet szán a tudás-, készség- és zöldalapú gazdaságfejlesztésnek, a technológiai innováció és tudástranszfer biztosításának, a gazdasági szereplők, a képző- és kutatóhelyek közötti kapcsolatháló kiépítésének, üzleti inkubációs és szolgáltató központok létrehozásának, a vállalkozásbarát területek kialakításának, az agglomerációs gazdaság erősítésének, valamint az együttműködésnek és a partnerségnek. A koncepció a városfejlesztésben és a városrehabilitációban a fő hangsúlyt a hatékony és kiegyensúlyozott városszerkezet kialakítására, vagyis a kompakt város eszményéhez való visszatérésre helyezi. A folyamatot elsősorban integrált városfejlesztési és városrehabilitációs beavatkozásokkal kell támogatni.

A Budapest 2020 Integrált Területfejlesztési Stratégiában gyakorlatilag ugyanezek a fejlesztési célkitűzések jelennek meg, a két dokumentum között nagyfokú koherencia van.

A Fővárosi Önkormányzat adatbázisa szerint 2010 és 2018 között 1.339.184 millió forint támogatásból összesen 244 projekt valósult meg Budapesten, ezek közül 218 fővárosi, 22 állami és 4 közös finanszírozású projekt volt. A városfejlesztési projektek közül kiemelhetjük Budapest Főváros III. kerület, Óbuda-Békásmegyer Önkormányzatának Szociális városrehabilitáció megvalósítása Békásmegyeren című projektjét (VEKOP – 709 millió forint támogatás), a Pesti rakpart és környezetének megújítását a XIII. kerületben, a Rákospatak menti ökoturisztikai folyosó kialakítását, valamint az Ericsson K+F központjának megépítését, amely az újbudai kutatás-fejlesztési park első ütemét képezi.

A bemutatott nemzeti, regionális és helyi stratégiáknak köszönhetően számtalan sikeres fejlesztés valósult meg az elmúlt évtizedben Magyarországon és a budapesti agglomerációban. Kétségtelen, hogy a stratégiai tervezés a városfejlesztésben is tudott jelentős sikereket felmutatni, ugyanakkor meglátásom szerint a különböző szintű stratégiákban továbbra is erősen visszaköszön a magasabb szintű stratégiák és direktívák befolyása. A fejlesztési források lehívása és pályázati elnyerése érdekében a stratégiák és politikák kidolgozása során gyakorlatilag minden adminisztratív és területfejlesztési szint felfelé igazodik, ami miatt erős top-down hatás érvényesül a tervezésben. A területi tervezést és a területfejlesztést még mindig a különböző szintű szereplők közötti elégtelen koordináció jellemzi, amelyben a rövid távú politikai érdekek gyakran felülírják a hosszú távú stratégiai gondolkodást. A kiéleződő gazdasági versenyben ugyanakkor csak azok a városok lehetnek sikeresek, ahol az alul szerveződő bottom-up kezdeményezéseket sikeresen integrálják a tervezésbe és figyelembe veszik a helyi szükségleteket. Szerencsére egyre több erre utaló jelet tapasztalunk, de a tervezés és fejlesztés folyamata még távol áll az ideálistól.

4 Az elméleti és empirikus eredmények szintézise

4.1 A kreatív gazdaság ciklusos fejlődése

Az elméleti és az empirikus eredmények alapján a posztszocialista városfejlődést Magyarországon – a kreatív gazdaság fejlődési tendenciáit is figyelembe véve – három szakaszra oszthatjuk fel:

- 1) Az átmenet (transition) időszaka (1990–2004)
- 2) A kreatív kor (vagy kreatív városok kora) (2004–2017)
- 3) Az intelligens kor (vagy okos városok kora) (2017-től)

A fejlődés első szakasza a nemzetközi szakirodalomban is széles körben használt és közsismert *átmenet időszaka* volt. Ebben a szakaszban zajlott le a posztszocialista városokban a társadalmi, gazdasági és politikai átmenet a rendszerváltozás után, s tulajdonképpen ebben a szakaszban épültek ki a gazdaság azon alapjai, amelyek később lehetővé tették a kreatív gazdaság kibontakozását és fejlődését. A városokba visszatért a kapitalista gazdaság, a városfejlődésben a nyugati típusú modell érvényesült kelet-európai viszonyok között. Ez a szakasz véleményem szerint az Európai Unió csatlakozással lezárult.

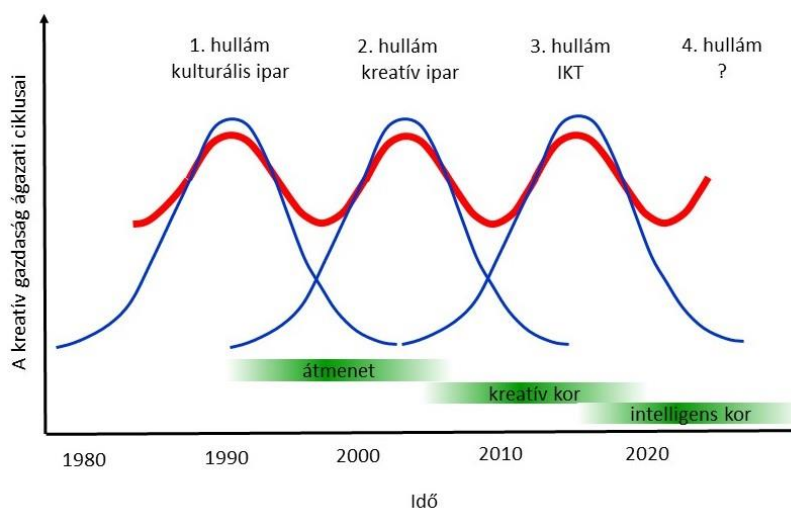
A városfejlődés második szakasza a *kreatív kor*, vagy más néven a kreatív városok kora volt, amely nagyjából 2004 és 2015 közé tehető. A globális téren iránymutató neoliberális gazdaságpolitikáknak köszönhetően ebben az időszakban teljesedett ki a kreatív gazdaság és az azzal összefüggő elméletek térhódítása a városfejlődésben és a lokális várospolitikákban. A városfejlődés ezen szakasza inkább felülről irányított, top-down folyamatként ment végbe, ahol a várospolitikában, a stratégiaépítésben és a döntéshozatalban a magántőke és a helyi önkormányzatok összefonódása játszotta a meghatározó szerepet. Erre az időszakra tehető, amikor a top-down stratégiáknak köszönhetően a városok kreatív városokként próbálták meg definiálni magukat, s gyakran fejlesztési célkitűzéseiket és törekvéseiket is ennek rendelték alá.

A harmadik szakaszt *intelligens kor*, vagy más néven okos városok kora néven foglalhatjuk össze. 2017-ben a posztszocialista városfejlődés Magyarországon belépett az intelligens korba, amelyet a tudásintenzív és infokommunikációs technológiák fokozatos térnyerése jellemez. A folyamat a kreatív korhoz viszonyítva sokkal jobban épít az alulról jövő fejlődésre, éppen ezért az okos város sokkal inkább bottom-up városfejlődési folyamatokkal jellemezhető.

Véleményem szerint a *kreatív gazdaság fejlődése ciklikusságot mutat*, ami alapvetően visszatükröződik a posztszocialista városfejlődés általam felállított szakaszaiban is. A kreatív gazdaság fejlődése városföldrajzi értelemben a Kuznets-ciklus szerint zajlik. A Kuznets-ciklus hossza 15-20 év, amely alapvetően a hosszú távú beruházási ciklusokhoz igazodik. Általában ennyi ideig tart, míg egy új eljárás, vagy új termelési technika átfut a gazdaságon, illetve ennyi időre van szüksége egy feltörekvő ágazatban tevékeny vállalkozásnak, hogy nagyvállalattá váljon. A kreatív gazdaságban a 15-20 éves ciklusokban más-más iparág dominanciája jut érvényre. A különböző ciklusokban a kreatív gazdaság eltérő iparágai játszották a főszerepet. Mivel a kelet-közép-európai országok kreatív gazdaságának fejlődését a kommunista időszak torzította, ezen ciklusok a nyugat-európai országok kreatív gazdaságának fejlődésében markánsabban, szebben kirajzolódnak. A fejlődés első hullámában, az 1980-as évek elejétől nagyjából az 1990-es évek második feléig a kulturális ipar játszotta a meghatározó szerepet. Az 1990-es évek közepétől

egyre jobban előtérbe került a kreatív ipar, amely a 2010-es évek közepétől fokozatosan a tudásintenzív iparágaknak adja át a helyét (30. ábra).

30. ábra A kreatív gazdaság ciklusos fejlődése

Forrás: saját szerkesztés

Az egyes hullámok között természetesen nem lehet éles határt szabni, mindenesetre a kreatív gazdaság alágazatainak hullámszerű, ciklikus megjelenése a városok fejlődésében egyértelműen felismerhető. Az elmúlt évtizedekben gyakorlatilag végigmentünk a kreatív gazdaságot alkotó iparágakon: indult a fejlődés a kulturális iparágak előretörésével, majd következtek a kreatív iparágak, most pedig a tudásintenzív iparágak vannak soron. A tudásintenzív iparágak előretörésével megindult egyrészt a smart city vonal felfejlődése, illetve másik téren felfutott az ipar 4.0 vonal. Mindkét folyamat alapvetően az IKT szektor fejlődésére volt visszavezethető.

Nagy kérdés, hogy a következő ciklusban melyik iparág kerül előtérbe? Várható, hogy a globális egészségügyi járvány miatt a K+F szerepe nő a jövőben, amely az IKT szektorral összekapcsolódva meghatározhatja a következő ciklust. Tény, hogy a tudásintenzív ágazatok akár több cikluson keresztül is meghatározó szerepet játszhatnak a további gazdasági fejlődésben és városfejlődésben. Az IKT és a K+F együttműködése mellett nem feledkezhetünk meg olyan dinamikus fejlődő alágazatokról sem, mint a virtuális valóság (VR – virtual reality) és a kiterjesztett valóság (AR – augmented reality). A városi gazdaságban közben olyan új és innovatív irányzatok jelentek meg, mint a közösségi gazdaság (sharing economy) vagy a körforgásos gazdaság (circular economy). Ezen új fejlődési irányok közös jellemzője, hogy a konvencionális gazdaságpolitika eszközeivel egyre kevésbé értelmezhetők, szabályozhatók és irányíthatók. Mindez jól jelzi a gazdasági paradigmaváltás szükségességét ahhoz, hogy a városok sikeresen fejlődjenek tovább az intelligens korban.

A városok jövőbeli fejlődése egyelőre sok nyitott kérdést tartogat. Ennek megválaszolásához annyit tudtam hozzátenni, hogy felhívtam a figyelmet a kreatív gazdaság ciklusos fejlődésére és arra, hogy ezen hullámok hogyan befolyásolhatják a kelet-közép-európai városok fejlődését. A kreatív gazdaság hullámtermészete és a posztoszocialista városfejlődés

általam felvázolt elmélete alkalmasak arra, hogy a kreatív kor városföldrajzát egységes koncepcióként mutassák be és értelmezzék.

4.2 A mozaikos város

A posztmodern városok széttöredezett, fragmentált térszerkezete körüli diskurzus – köszönhetően a Los Angeles-i Iskola urbanistáinak (Davis, Dear, Soja, Scott, Storper) – az 1980-as évek közepe óta rendszeresen feltűnik a nemzetközi porondon. Az elmélet gyökerei az 1950-es évek második feléig vezethetők vissza, ekkor láttak napvilágot az első olyan írások, amelyek a városok szerkezetének lassú átalakulására irányították rá a figyelmet (Debord 1957; Banham 1959). A városok fragmentált szerkezetéről szóló átfogó, koncepcionális publikációk az 1990-es évek első felében jelentek meg a nemzetközi szakirodalomban. Brown (1993) már ekkor rámutatott arra, hogy magát a fragmentációt a városok esetében folyamatként és állapotként is értelmezhetjük, vagyis kutathatjuk azt a folyamatot, amely a széttöredezettséget létrehozza, vagy vizsgálhatjuk magát a városi térszerkezetet is. Jenks és szerzőtársai (2013) később mindezt azzal egészítették ki, hogy a fragmentációt kognitív téren is értelmezhetjük, vagyis hogy hogyan éljük meg és észleljük a várost. Scott és Storper (2014) városfejlődési elméleteket áttekintő írásukban rámutattak arra, hogy a városkutatók és urbanisták újra és újra megpróbálják a városfejlődés általuk vizsgált térbeli és időbeli folyamatait a lehető legpontosabban leírni és elnevezni. Ennek következtében a szakirodalomban idővel újabb és újabb fogalmak, jelszavak jelentek meg és terjedtek el (pl. foglyul ejtett város, manipulált város, fogyasztói város, neoliberális város, fragmentált város, duális város, kreatív város, digitális város stb.). Bár a fenti folyamat a tudományos terminológia széttöredezését növeli, valószínűleg megállíthatatlan, lévén a kutatói lét részét képezi az általunk vizsgált folyamatok feltárása és elnevezése (tudományos brendelés). Az általam leírt kelet-közép-európai városfejlődési folyamatok összefoglalására és pontos körülírására éppen ezért javaslom a *mozaikos város* (mosaic city) fogalmának bevezetését. A mozaikos kép sajátossága, hogy míg mikroszinten csak egy fragmentált, többnyire kaotikus, felismerhetetlen képet látok, makroszinten a mozaik egy jól látható és értelmezhető képpé áll össze (31. ábra). A mozaikos város elnevezés a fragmentált város elnevezéssel szemben tehát szemléletesebben fejezi ki, jobban megragadja és visszaadja, hogy a város a széttöredezettség ellenére mutat valamilyen képet kifelé és működik.

31. ábra A mozaikos város képe mikro- és makroszinten

mozaikos város mikroszintű képe:
a részletek felismerhetők, de a város nem
rajzolódik ki, nem felismerhető

mozaikos város makroszintű képe:
a részletek teljes struktúrává állnak össze, a
város felismerhető

Forrás: saját szerkesztés

A mozaikos város kialakulásában alapvetően két folyamat játszik meghatározó szerepet: a rendszerváltozás utáni *privatizáció*, valamint a városfejlesztési stratégiákat és szabályozást gyakran megkerülő, rövid távú politikai érdekeket szolgáló *ad hoc döntéshozatal*. A kelet-közép-európai térségben e két folyamat nagyban hozzájárult a mozaikosság kialakulásához és lerakta a mozaikos város alapjait. A szakirodalomban használt fragmentáltság és az általam bevezetett mozaikosság közötti különbségek tehát alapvetően az őket létrehozó folyamatokban keresendők. A mozaikos város kialakulásának és fejlődésének a privatizáció és az *ad hoc döntéshozatal* fontos attribútuma.

Az elméleti és empirikus részben számtalan eredmény arra mutat, hogy a kelet-közép-európai városok területe – a fent említett két folyamatnak is köszönhetően – jelentős változásokon ment keresztül a rendszerváltozás óta. Mint azt korábban megállapítottuk, a posztoszocialista városfejlődés velejárója volt, hogy a hagyományos szocialista városok kompakt morfológiája felbomlott, ami a különböző funkciók és tevékenységek városok körüli szétterülésének volt köszönhető. A folyamat azonban nem csak „centrifugálisan” a város területén kívül, hanem „centripetálisan”, vagyis a város területén belül is lezajlott.

A városon kívül a mozaikosság alapvetően a szuburbanizációra és a város szétterjedésére vezethető vissza. Az urban sprawl következtében a városrégió agglomerációs zónájában épített lakónegyedek jelentek meg a korábban összefüggő zöldterületeken és mezőgazdasági területeken, a mezőgazdasági területek eltűntek vagy átminősítették őket, a természetes környezet széttöredezett és mozaikossá vált. A beépített és mesterséges felszín aránya jelentősen nőtt. Az új fejlesztések mellett gyakran engedély nélküli építkezések vagy elhagyatott területek tarkítják tovább a felszínt.

A városok belső területeire a posztoszocialista társadalmi-gazdasági átmenet erősen rányomta a bélyegét. *A város szövege egyre inkább széttöredezetté, mozaikossá vált, a város korábbi kompakt egysége felbomlott.* A városközpont tulajdonképpen oly módon formálódott át, hogy a fordista és posztfordista termelés egymás mellett létezik, a tradicionális és új ágazatok keveredése egyfajta hibrid városi gazdaságként működik (Hutton 2004). A mozaikosságot az átalakulás negatív és pozitív fejleményei egyaránt növelték. A negatív következmények között említhetjük, hogy a város szövetében tönkrement iparterületek, hátrahagyott gyártelepek, lakatlanná vált üzemi és katonai barnamezők jelentek meg, amelyek tovább szabdalták a város szövetét. A pozitív fejlemények ugyancsak a mozaikos város irányába hatottak. A városrehabilitációs és városfejlesztési projektek, valamint az új gazdasági funkciók megjelenése alapvetően megváltoztatták a korábbi beépítési struktúrát és a városszerkezetet. A városi szövet szétDarabolódása, mozaikossá válása egyrészt az épített környezet jelentős átalakulására volt visszavezethető: a városrehabilitációs beavatkozásoknak köszönhetően sok városrész megújult. A városokon belül az egyes kerületek és városrészek lehetőségei azonban nagyon eltérőek voltak, így az épületek állapot és funkció szerinti összetétele kuszává vált. Ezen folyamatok között említhetjük például Középső-Ferencváros esetét, ahol a városrehabilitáció mind a mai napig folyik. Az épületek egy részét felújították, másik részét lebontották és helyettük új lakóépületeket húztak fel (15. fotó). Ugyanakkor a rehabilitációs terület keleti részén még sok régi, rossz állagú épület is megtalálható. A városrehabilitáció keretében a tradicionális beépítésű területeken gyakran új negyed nőtt ki a földből, búcsút intve a hagyományos beépítésnek. A modern Corvin negyed városfejlesztési szempontból sok pozitívumot hozott magával, hiszen a korábbi – építészeti szempontból értékes, de lakáspiaci szempontból értéktelen – beépítést új,

multifunkcionális beépítés váltotta fel. Ugyanakkor nem feledkezhettünk meg arról, hogy a fejlesztés építészeti szempontból egyfajta zárványként tűnik fel a környék hagyományos beépítési struktúrájában.

A gazdasági átalakulás másik pozitív fejleménye volt, hogy egyes városrészekben és lakónegyedekben új, vagy korábban alulreprezentált funkciók (kereskedelem, vendéglátás, turizmus, szabadidő, rekreáció) megjelenésének és térfoglalásának lehettünk tanúi. A rendszerváltozás előtti, egységes funkciójú és megjelenésű területek (pl. nagyobb, összefüggő lakónegyedek, nagy kiterjedésű iparterületek) az épületek funkcióváltásának (konverzió) és az új funkciókat szolgáló fejlesztéseknek köszönhetően ily módon szétdarabolódtak. Példaként említhetjük a korábban egységes funkciójú lakóterületeken a kereskedelmi-, vendéglátó-, turisztikai és irodafunkció megjelenését bevásárló központok, hipermarketek, hotelek, irodaépületek formájában. Belső-Erzsébet város gyakorlatilag ennek a pozitív átalakulásnak „esett áldozatul”. Az 1990-es évek második felétől jelen lévő ingatlanspekuláció, a műemlékvédelem alatt álló épületek funkcióváltása vagy lebontása, a kereskedelmi és turisztikai dzsentifikáció, a bulinegyed körül sűrűsödő városi konfliktusok miatt a városrész fejlődése instabillá vált. Ezen folyamatok egyben felhívják a figyelmet a stratégia nélküli, ad hoc fejlesztések veszélyeire. Az ad hoc fejlesztések és a szabályok folyamatos áthágása a városrégió egészében a korábbi struktúrák mozaikossá válását eredményezte. A fent bemutatott folyamatok a tradicionális városszerkezet minden zónáját érintik a történelmi belvárostól a külső munkahelyövig, illetve tovább kifelé az agglomerálódó területekig, így a mozaikosság a városrégió egész területén – bár eltérő mértékben – de megjelenik.

A mozaikosság és a kreatív gazdaság kapcsolatáról szólva elmondhatjuk, hogy *a mozaikos város alapvetően kedvez a kreatív gazdaság és kreatív osztály megtelepedésének*. A lakónegyedek mozaikossá válása egyértelműen előnyt jelent a változatos összetételű kreatív osztály számára. Kutatási eredményeinkben is visszaköszönt a kreatívak azon véleménye, miszerint a budapesti városrégió egyik legnagyobb előnye, hogy a lakónegyedek változatosak, sokféle állapotban és formában vannak jelen az ingatlanpiacon, így mindenki megtalálhatja a számára vonzó alternatívát. A funkciók mozaikossága ugyancsak kedvez a kreatív gazdaság számára, hiszen a gazdaság multifunkcionálissá válásával nőnek a kreatív és tudásintenzív ágazatok lehetőségei, sőt a funkcióbővülést és a városrész átalakulását sok esetben éppen maga a kreatív gazdaság generálja.

Eredményeimet egy mondatban úgy összegezhetem, hogy Kelet-Közép-Európában és Magyarországon a kreatív kor városfejlődése a mozaikos város megjelenésében csúcsonódott ki.

4.3 Az újragondolt város

A különböző városfejlesztési koncepciókban és stratégiákban az elmúlt évtizedekben rendre előkerült, hogy *a fejlesztések általános célja az életminőség javítása*. Az elmúlt három évtizedben a neoliberális városfejlesztési politika annyi negatívumot hozott a felszínre és annyira ellentmondásos volt, hogy a hozzá fűzött reményeket végső soron nem váltotta be. Napjainkban a városrégiók, a városok belső területei és a város közigazgatási határain túli területek megannyi társadalmi, gazdasági és nem utolsó sorban politikai problémával küzdenek. Vitathatatlan, hogy összességében a városi életminőség javult, de ebből nem részesült mindenki, mivel a társadalmi és gazdasági polarizáció a városlakó népességet is egyre jobban sújtja. Az életminőség javítása sokak számára megragadt a politikai lózungok és klisék szintjén.

Itt az ideje, hogy újra elővegyük Hankiss Elemér „Találjuk ki Magyarországot” mozgalmának célkitűzéseit és szemléletét (Hankiss 1999), s meghonosítsuk a városfejlesztési politikában és tevékenységben. Amennyiben a magyar körülmények között már megszületése pillanatában is utópisztikusnak ható világszemléletet a városok fejlődésére vetítjük, olyan városokat kellene fejlesztenünk, amelyben boldog a benne élő lakosság, minden ember érdekeit többé-kevésbé figyelembe veszik, s az értékeket és azok rangsorát a társadalmi egyetértés jelöli ki. A város lakói tisztában vannak a jogaikkal és kötelességeikkel, a külvilág felé barátságos és békés arcukat mutatják, nem félnek integrálni és integrálódni, nem a múltjukból akarnak megélni, hanem a saját jövőjüket próbálják felépíteni. A gondolatvilág talán fennkölt, de mondanivalója egyszerű és magától értetődő.

S hogyan lehetne ezt a mindennapok kreatív és okos városfejlesztési politikájában alkalmazni? Egyszerűen visszajára kellene fordítani a városfejlesztési politikát. A korábbi és jelenlegi neoliberális koncepciók, stratégiák abból indultak és indulnak ki, hogy a városfejlesztés célja a helyi gazdaság fejlesztése a beruházások, privilegizált cégek, munkaadók és munkavállalók bevonása és letelepítése érdekében. A városi gazdaság prosperitása aztán majd magával hozza a különböző társadalmi rétegek életszínvonalának és életkörülményeinek javulását. Ezzel több évtizede próbálkozunk, de nem működik, többek között azért, mert a kelet-közép-európai országokban, különösen Magyarországon az önkormányzati bevételek jelentős részét az állam elvonja és a redisztributív rendszeren keresztül újra elosztja.

A globális gazdaságot az elmúlt évtizedben két világválság is megrengette. A világgazdaságban tapasztalható lassú irányváltás, valamint a neoliberális várospolitikák megbicsaklása vissza nem térő alkalmat adhat városaink újragondolására. A városoknak a kreatív és okos megoldások segítségével újra ki kellene találniuk magukat. A stakeholdereknek és aktoroknak újra kellene gondolniuk a városokat, új technikák és stratégiák segítségével új alapokra kellene helyezniük a városok fejlődését. A redisztributív rendszeren keresztül visszaérkező forrásokat közvetlenül az élhető és fenntartható városi környezet javítására kellene fordítani. Ezzel több legyet is ütnénk egy csapásra: egyrészt javítjuk a helyi lakosság életminőségét és életszínvonalát, támogatjuk a jólétet és a jóllétet, másrészt elősegítjük a dolgozók, vállalkozók és cégvezetők lakóhely- és telephelyválasztását, amit – empirikus felméréseim alapján – egyre jobban befolyásol az élhető és fenntartható környezet. Ezek a városok magukhoz tudnák vonzani a befektetőket, a tőkét és a vállalkozásokat, a felfelé ívelő spirál tehát elindulhatna. A gondolatmenet hajaz Florida kreatív osztály elméletére, azonban teljesen más alapokon áll: nincs privilegizált osztály vagy réteg, a fejlesztések célja pedig nem egyfajta neoliberális gazdaságpolitika megvalósítása, hanem élhető és fenntartható környezet kialakítása. Ebben a folyamatban a bottom-up és top-down fejlesztések egyaránt szerephez jutnak és a fejlesztések során a helyi adottságokat és lehetőségeket sokkal jobban figyelembe tudnák venni a döntéshozók. A városon belüli és a város körüli fejlődésben nagyobb hangsúlyt kellene helyezni a helyi szükségletekre és igényekre, oldani lehetne a város mozaikosságát a kompakt városfejlesztés elvének visszahozatalával. Kiváló lehetőséget nyújtana erre a még rendelkezésre álló tartalék területek és barnamezős területek körültekintő fejlesztése. A folyamat végén egy *újragondolt város* (reinvented city) állna, amelyben valóra válhatnak a korábbi évtizedek egyelőre megvalósulatlan társadalmi, gazdasági és politikai célkitűzései.

5 Összefoglalás

Minden város megpróbálja megtalálni a saját útját, amelyben a rendelkezésre álló erőforrásait jól ki tudja használni. Fontos szerepe van ebben a folyamatban a kreativitásnak és a tudásnak, amelyek segíthetnek a városnak megtalálni azon erőforrásait, amelyek speciálissá, egyedivé és egyben vonzóvá teszik. Nem véletlen, hogy a kreatív város koncepciója vonzó stratégiának bizonyult a várospolitikusok körében, hiszen ezzel a városuk imázsát tudták felépíteni, vagy javítani. Ebben a folyamatban a kultúrának kezdetben meghatározó szerep jutott, később pedig a kultúra egyre jobban összefonódott a kreativitással, a tudással és az innovációval, amelyek idővel a városi fejlődés meghatározó elemeivé váltak. Ezzel párhuzamosan a városfejlesztési stratégiák is megváltoztak és rendre alkalmazkodtak az új fejlődési tendenciákhoz. A politikák és stratégiák fokozatosan a kulturális és kreatív iparágak támogatása felé fordultak, s a várospolitikában megjelent a kultúra, majd a kreatív ipar által vezérelt városfejlesztés (Ponzini–Rossi 2010). A hangsúly többé már nem a régiók közötti tőke- és munkahelymozgások irányításán volt, hanem a belső erőforrások fejlesztése és kihasználása került előtérbe. A legfontosabb célkitűzéssé olyan városi környezeti keretfeltételek megteremtése vált, amely a magas minőséget képviselő vállalkozások és üzletek bevonásával elősegíti a helyi gazdaság fejlődését (Martin–Sunley 1998).

A kreatív gazdaság alapvetően a városokba települ és a város mérete meghatározó ebben a folyamatban. Ennek legfőbb oka, hogy a kreatív gazdaság megtelepedése pontszerű, elsősorban a városokhoz, azon belül is a nagyvárosokhoz köthető. A kreatív gazdaság térbeli egyenlőtlenségeit emellett tovább erősítették a versenyképességre fókuszáló neoliberais regionális- és várospolitikák, amelyek infrastruktúra-beruházásokkal serkentették a kreatív és tudásintenzív tevékenységek térbeli koncentrációját a városrégiókba és nagyvárosokba. A kreatív gazdaság nagyvárosokhoz kötődésben a hagyományos közgazdasági tényezők (pl. agglomerációs tényezők, klaszterek) mellett a városi terekhez köthető előnyök (pl. kulturális diverzitás, szabadidős terek és személyes kapcsolatrendszerek széles kínálata) éppúgy szerepet játszanak, mint a történelmi múlt. A kreatív gazdaság sikere a városokban továbbá abban is keresendő, hogy az élet és a gazdaság számtalan területén mobilizálható és használható szlogent teremtett (kreatív oktatás, kreatív ökológia, kreatív innováció stb.).

A kreatív várost a posztfordi város egyfajta megjelenési formájaként értelmezhetjük, ahol a munka, a termelés, a művészet, a szórakozás és a fizikai környezet egyfajta kölcsönös harmóniában jelennek meg. A kreatív város gazdasági alapját a technológiaintenzív szolgáltatásokat és kultúrát előállító klaszterek adják. Ezekben a klaszterekben a know-how-t felhalmozó, széles körű kompetenciákkal rendelkező, produktív munkaerő dolgozik. A klasztereket kiterjedt hálózatosodás jellemzi, amelyben fontos szerepet játszik az információáramlás (Bathelt et al. 2004; Desrochers–Leppälä 2011). A fizikai környezet és a kulturális intézmények pedig olyan kreatív miliő kialakulását teszik lehetővé, amely elősegíti a város brandingjét és fejlődését (Okano–Samson 2010). Ezt szem előtt tartva egyre több hagyományos termelőközpont is próbálkozik azzal, hogy az előregedő épületállományát újraértelmezve és átalakítva bekapcsolódjon a termelés tudás- és kultúraintenzív formájába.

Tény, hogy napjainkban a városok a tudás terjedéséhez és a piacon könnyen elérhető kreatív dolgozók tömegéhez kapcsolódó térbeli előnyöket hordoznak. A tevékenységek térbeli koncentrálódása, térbeli közelsége és jobb elérhetősége növelik a gazdaság szereplőinek interakcióit és a tudástranszfert, ami a spillover hatások következtében csökkenti a tudás

megszerzésével és alkalmazásával összefüggő költségeket. Ez azért is nagyon fontos, mert a vállalkozások és cégek korai életciklusában kiemelt szerepe van az olcsón hozzáférhető új és specializált tudásnak (Camagni 1991; Cohen–Paul 2005). A városok így módon rendkívül nagy potenciállal rendelkeznek az innovatív üzleti lehetőségek terén. A városok versenyképessége a kreatív gazdaság szempontjából napjainkban elsősorban attól függ, hogy milyen gyorsan és hatékonyan tudják az innovatív tudást létrehozni és alkalmazni.

A kreatív gazdaság fejlesztése és a városok kreatív várossá válása azonban nem volt mindenhol sikertörténet. A legnagyobb probléma a kreatív gazdasággal összefüggő koncepciók terén az volt, hogy az általuk generált fejlődés háttérbe szorított minden olyan próbálkozást a helyi gazdaságban, amely nem volt összeegyeztethető a mainstream fejlesztési iránnyal, vagy a város kitűzött imázsával. A kulturális politika például egyre inkább csak olyan projekteket és programokat finanszírozott, amelyek nagy tömegeket vonzanak, népszerűek és nagy irántuk a kereslet. Ez a folyamat a kreatív városok kínálatának, karakterének és narratíváinak homogenizálódásához vezetett és elutasított minden olyan új fejlődési formát, amely nem illeszkedett az intézményesített kánonba. A sokféleség, sokszínűség, heterogenitás és diverzitás helyett tehát sokkal inkább egyfajta sterilitást eredményezett a városokban (D'Ovidio 2016).

A másik probléma a városok szempontjából az volt, hogy a kreatív gazdaság befogadására megfelelő környezet nincs jelen minden városban (Power–Nielsen 2010). A kreatív tőke és a kreatív gazdaságban rejlő lehetőségek eltérő potenciált képviselnek a különböző városokban, amit a városok vezetése nem mindig vett figyelembe, s gyakran olyan fejlesztéseket erőltetett rá a településre, amelynek nem voltak meg sem a gazdasági, sem a társadalmi alapjai (Namyślak 2014; Dudek–Mańkowska–Grochowski 2019). Különösen a gazdasági válság időszakában volt jellemző a kreatív stratégiák erőltetése, mert sok városvezetés úgy gondolta, hogy a kreatív gazdaság kivezető utat jelenthet a válságból.

A kreatív gazdaság fejlődése jelentős változásokat hozott a földrajzi tér szerepében és értelmezésében. Jó két évtizede még sokan úgy gondolták, hogy a számítógépek és infokommunikációs technológiák forradalma a gazdaság és a városok erőteljes dekoncentrációját fogja kiváltani, mivel a gazdasági műveletek jelentős része a virtuális térben játszódik le, ami nem kívánja meg a vállalatok térbeli közelségét. Időközben nyilvánvalóvá vált, hogy a nagyvárosi régiók gazdaságot koncentráló ereje nemhogy csökkent volna, de éppen a leginnovatívabb, tudásalapú ágazatok esetében egyre jelentősebbé vált. A folyamat több tényezővel is magyarázható. Egyrészt a kreatív gazdaságot a vevőorientált tevékenységek viszonylag magas aránya jellemzi (különösen a kulturális gazdaság esetében), ahol mindenképp szükséges a napi kapcsolat a szolgáltató és fogyasztó között. Másrészt a nagy információtartalom igényli a fejlett információs hálózatok meglétét, a hasonló profilú cégek szoros együttműködését, a magas színvonalú K+F bázist, vagyis mindazt, amit elsősorban csak a nagyvárosok tudnak nyújtani. Ennek következtében jelentkezett a telephelyválasztás azon kényszere, hogy a kreatív tevékenységek – más ipari tevékenységhez vagy szolgáltatáshoz (pl. logisztika) képest – kevésbé tudtak elszakadni a nagyvárosoktól, sőt munkaerőigényüknél fogva még erőteljesebben rá vannak szorulva. A földrajzi hely szerepe tehát a kreatív gazdaságban és a kreatív korban átalakult, de jelentősége nem szűnt meg.

A kreatív gazdaság magyarországi helyzetéről szólva megállapíthatjuk, hogy a kreatív gazdaság megerősödött és különösen a tudásintenzív iparágak előretörése volt látványos az elmúlt két évtizedben. Az ezredforduló után jelentős átstrukturálódás zajlott le a kreatív gazdaság összetételében: a kreatív iparágak súlya csökkent, a tudásintenzív iparágaké pedig nőtt.

Különösen látványos volt a kreatív iparágak visszaszorulása a gazdasági válság után, mivel a krízis elsősorban ezeket az iparágakat érintette.

A kreatív gazdaság fejlődését hazánkban is a fokozatos térbeli koncentráció jellemezte az elmúlt évtizedekben, dekoncentráció a kreatív tevékenységek körében – a budapesti várostérséget leszámítva – nem volt megfigyelhető. Budapest szerepe a kreatív gazdaságban mindig is kiemelkedő volt. A főváros súlya a válság időszakában is tovább nőtt, még a vidéki nagyvárosok sem tudtak lépést tartani vele. A gazdaság fejlődésében új tényező jelent meg: a korábbi kelet-nyugati dimenzió szerepét egyre inkább a Budapesttől és a kreatív gazdaság vidéki centrumaitól való távolság váltotta fel. Nem véletlen, hogy telephelyválasztásuk során a kreatív start-up cégek is egyre inkább a budapesti városrégió felé kacsintgatnak.

A statisztikák alapján elmondhatjuk, hogy Budapest a kedvezőtlen tendenciák ellenére kiemelkedő gazdasági potenciáljának, a helyi gazdaság sokszínűségének és multifunkcionalitásának, valamint a kreatív és tudásalapú iparágak magas arányának köszönhetően meg tudta tartani kedvező pozícióját. A kreatív gazdaság töretlen fejlődését a budapesti agglomerációban a gazdasági világválság sem volt képes megingatni. A válság viszont egyértelműen kiélezte a versenyt a vidéki regionális centrumok között. A kreatív gazdaság növekedése egyben fölerősítette a magyar városhálózat differenciálódását is. A számottevő kulturális hagyományokkal, felsőoktatási múlttal rendelkező városok gazdaságában a kreatív gazdaság jóval nagyobb jelentőségre tett szert, mint az agrár/ipari hagyományokkal és rutinszerű szolgáltatásokkal (pl. közlekedés, kereskedelem) rendelkező városainkban. Mindez újfent rávilágít a kreatív gazdaság fejlődésének útfüggő jellegére, s jelzi a vidéki városok társadalmának eltérő adaptációs képességét a kreatív és intelligens kor követelményeihez. A vidéki Magyarország városai mindazonáltal akkor lehetnek sikeresek a kreatív és az intelligens korban, ha a top-down intézkedéseket sikerül összehangolni a bottom-up kezdeményezésekkel és helyi adottságokra és szükségletekre épülő fejlesztésekkel.

A posztszocialista városfejlődéssel kapcsolatban leszögezhetjük, hogy a neoliberális gazdaságpolitika döntően befolyásolta a posztszocialista városok fejlődését. Új társadalmi normák és értékek jelentek meg, új demográfiai és társadalmi folyamatok indultak el, az épített környezet megújult, új migrációs és mobilitási mintázatok jelentek meg nemzetközi, nemzeti, városi szinten és a városokon belül. Ugyanakkor hiányoztak a világos, helyi szükségleteket szem előtt tartó városfejlesztési politikák és stratégiák nemzeti, regionális és helyi szinten, a várostervezők helyét a beruházók és a magánbefektetők vették át, regionális és városi szinten nőtt a szegregáció. A kelet-közép-európai városokban tehát a posztszocialista átmenet és a globalizáció hatásai együtt érvényesültek.

A posztszocialista városok fejlődésének egyik leglátványosabb folyamata a városok belső területeinek, valamint a városrégió magtelepülésen kívüli területeinek az átalakulása volt. A rendszerváltozás után, de különösen az 1990-es évek végétől nagy lendületet vett a városrehabilitáció, ami az uralkodó neoliberális várospolitikáknak köszönhetően szinte kivétel nélkül dzsentrifikációs folyamatokat indított el a megújuló lakónegyedekben és városrészekben. Ennek aktív részese volt, s mindebből természetesen profitált is a kreatív gazdaság és a kreatív osztály. Ennek ellenére a kelet-közép-európai tapasztalatok azt mutatják, hogy még a 2010-es évek elején sem volt közvetlen kapcsolat a városfelújítási stratégiák és a kreatív gazdaság között. Az európai városokban alkalmazott városfelújítási projektek ugyanis nem foglalkoztak a kreatív gazdaság fejlesztésével, mivel a döntéshozók csak ekkoriban kezdték felismerni a kreatív gazdaság tényleges szerepét és lehetőségeit a helyi gazdaságokban. A városrehabilitáció mellett

a városok fejlődésében a megjelenő, újraéledő és virágzásnak induló új gazdasági funkciók játszották a meghatározó szerepet.

A város közigazgatási határán kívül, az agglomerációs zónában, illetve a városrégió távolabbi területein a szuburbanizáció és a város szétterjedése határozta meg a fejlődési folyamatot. A kreatív gazdaság ebben a folyamatban is szerepet játszott, hiszen a rendszerváltozás nyertese általában az agglomerációs zóna volt, ahova a gazdasági átalakulás során számtalan kreatív és tudásintenzív cég települt be. Egyre nagyobb számban találunk szuburbanizálódó városokat, ami a városi területhasználatot jelentősen átalakítja, ugyanakkor annak is tanúi vagyunk, hogy a szuburbanizációval párhuzamosan megindul a város körüli területek urbanizációja is (Champion 2001). A decentralizáció tehát nem egy lineáris folyamat, hanem a városrégiók fejlődését sokkal inkább egyfajta urbanizáció és szuburbanizáció közötti körforgásként értelmezhetjük. Lényegében ez a gondolat az alapja a policentrikus városfejlődési modellnek. A város körül fejlődő kisebb városok és alcentrumok az agglomerációs hatásnak köszönhetően képesek átvenni a magtelepüléstől bizonyos funkciókat, ami kiélezi a versenyt a tudásintenzív tevékenységek, a kreatív munkaerő és a kreatív cégek betelepülésére (Camagni–Capello 2015). Kutatásaim arról tanúskodnak, hogy a kreatív gazdaság az agglomerációs övezetben aktívan hozzájárul ezen alcentrumok fejlődéséhez és így módon a policentrikus városfejlődés előrehaladásához.

A decentralizáció óhatatlan velejárója viszont a dezurbanizáció és nagy valószínűséggel a városok zsugorodása (urban shrinkage) (Champion 2001). Napjainkban Európa legnagyobb részén ilyen folyamatokat ismerhetünk fel a nagyvárosi régiókban. Ez vezetett el oda, hogy az Európai Unió Kohéziós és Társadalmi politikájában újra előtérbe került a kompakt város elmélete, ami különösen a zsugorodó és decentralizálódó városok esetében jelenthet menekülőutat. Az elmúlt közel négy évtized tendenciáit elemezve a nagyvárosi régiók fejlődésében a kompakt város irányába történő visszafordulásra lehet számítani és az urban sprawl a hosszú távú területi fejlődés egy köztes állomásának tekinthetjük (Taubenböck et al. 2019). Az emelkedő telekárak, a szolgáltatási és infrastrukturális problémák miatt a beépített szuburbán területek további terjedése helyett a korábban kevésbé fejlett területek fejlesztésére számíthatunk, ami a kompaktság szintjét növeli. A fejlődés várható iránya tehát nem ezen területek további terjeszkedése, hanem inkább az egyre kompaktabbá váló, magasan urbanizált területek közötti hálózatosodás felé mutat (Lang–Knox 2009).

A kelet-közép-európai városok a szuburbanizáció korai szakaszában vannak, ahol az urban sprawl, a város szétterjedése még látványos. Ugyanakkor a gyorsan növekedő fővárosi régiókban már dinamikus sűrűsödés, kompakttá válás is megfigyelhető. Alapvetően kettős folyamat játszódik le a nagyvárosi régiókban: egyrészt megindult a szuburbán területek urbanizációja, amelyet a szakirodalom bakugrásszerű fejlődésként (leapfrog development) említ, másrészt elkezdődött a korábban különálló települések lassú összeolvadása. Mindenesetre a centralizáció és decentralizáció dichotómiájához a városfejlesztésnek és a tervezésnek is alkalmazkodnia kell, hiszen – különösen azokban a városokban, ahol egy zsugorodó szakaszt növekedési szakasz (reurbanizáció) vált fel – az üresen álló ingatlanokra és barnamezőkre megfelelő stratégiát kell kidolgozni, a megnövekedő közlekedési kihívásokat kezelni kell, a visszatérő lakosok számára megfelelő életminőséget, a szolgáltatások számára vonzó feltételeket kell kínálni (Wolff 2018).

A fent vázolt folyamatoknak talán leglátványosabb következménye az volt, hogy a posztiszocialista városok korábban kompakt városi szövete felbomlott és a városok mozaikossá

váltak. A mozaikos várost a kelet-közép-európai városfejlődés kurrens fejlődési stádiumának tekinthetjük. A mozaikosság kedvező előfeltételeket teremt a kreatív gazdaság letelepedéséhez és a kreatív osztály képviselőinek hosszú távú megtartásához, így a mozaikos város és a kreatív gazdaság fejlődése Kelet-Közép-Európában egymásra találhat. Nagyban befolyásolhatja ezt a szimbiózist a kreatív gazdaság jövőbeli fejlődése.

A kreatív gazdaság ciklusosan fejlődik, s hullámszerű fejlődése leginkább a Kuznets ciklussal azonosítható. A kreatív gazdaságon belül jelenleg a tudásintenzív ágazatok határozzák meg az aktuális fejlődési ciklust, ami az okos város koncepciójának elterjedésében és az okos fejlesztések városfejlődésben játszott egyre nagyobb dominanciájában mutatkozik meg. A városfejlődés a kreatív korból az intelligens korba lép, de nevével ellentétben ez nem azt jelenti, hogy a jelenlegi városfejlődés nem küzdene társadalmi és gazdasági problémákkal. A 21. század történései és folyamatai arra hívják fel a figyelmet, hogy városainkat újra kell gondolnunk, városaink fejlődését új alapokra kell helyeznünk, amiben nagy valószínűséggel a mindenki számára hozzáférhető, élhető és fenntartható városi környezet játssza majd a meghatározó szerepet.

Az MTA doktori értekezés lezárásaként a kreatív gazdaság földrajzával és városfejlődést befolyásoló hatásaival kapcsolatos téziseimet az alábbiak szerint foglalom össze:

- 1) A kreatív gazdaság ciklusos fejlődést mutat, amely városföldrajzi értelemben a Kuznets-ciklus szerint zajlik. A kreatív gazdaság hullámtermészetéből kifolyólag időben más-más gazdasági ágazatok (kulturális ipar, kreatív ipar, IKT) kerülnek előtérbe és befolyásolják a városfejlődést.
- 2) A magyarországi posztszocialista városfejlődést a kreatív gazdaság fejlődése alapján három szakaszra oszthatjuk: átmeneti kor, kreatív kor és intelligens kor. A kreatív kort a kulturális és kreatív iparágakon alapuló kreatív városok, valamint követő jellegű stratégiai szemlélet jellemzik. Az intelligens korban a tudásintenzív és infokommunikációs technológiákon alapuló okos városok, proaktív stratégiai szemlélet és alulról építkező (bottom-up) társadalmi-gazdasági folyamatok játsszák a meghatározó szerepet.
- 3) A kreatív gazdaság Magyarországon a gazdasági világválság előtt dinamikusán fejlődött, a válság azonban megtörte a szektor lendületét. A recesszió alapvetően a kreatív ipart sújtotta, a tudásintenzív ipar fejlődésében nem okozott jelentős törést. A gazdasági válság elsősorban a tőkeszegény, kevésbé ellenálló és rentábilis kreatív ipari cégek megszűnését eredményezte.
- 4) A településhierarchia alapvetően befolyásolja a kreatív gazdaság letelepedését, ami növekvő térbeli koncentrációt eredményez. Budapest szerepe és a budapesti agglomeráció súlya a magyar kreatív gazdaságban folyamatosan nő, amit a válságok sem voltak képesek érdemben megtörni és befolyásolni. A nagyvárosokban és városrégiókban a kreatív gazdaság sikeresen járulhat hozzá a gazdasági válságidőszakok átvészeléséhez.
- 5) A magyar kreatív osztály földrajzi helyválasztása és mozgása alapvetően az európai trendeket követi, vagyis meghatározó a kemény és a személyes tényezők szerepe a folyamatban. A puha tényezők elsősorban a kreatív osztály hosszú távú megtartásában és helyben maradásában játszanak szerepet. Az észak-amerikai városokra jellemző Florida-féle modell tehát nem érvényesül.

- 6) A budapesti agglomerációs övezet kiemelkedő szerepet játszik a kreatív gazdaság fejlődésében. A folyamat az agglomerációs övezetben dinamikusabban zajlik, mint Budapest közigazgatási határain belül. A kreatív gazdaság a főváros agglomerációs övezetében alapvetően hozzájárul új kreatív alcentrumok megjelenéséhez, s ezzel a policentrikus városfejlődés irányába hat.
- 7) Az infokommunikációs technológiák kulcsszerepet játszanak az intelligens kor okos városainak fejlődésében. Az IKT szektor fejlődésének kitüntetett területe a budapesti agglomeráció és azon belül az agglomerációs övezet. Magyarországon az ezredforduló óta a kreatív gazdaság tudásalapú átrendeződése zajlik, ami hosszú távon előmozdítja az okos városok fejlődését a budapesti agglomerációban.
- 8) A kreatív gazdaság fejlődése átrajzolja a magyar gazdaság területi mintázatát. A mobilkommunikációs (IKT) eszközök használatában még visszatükröződik a gazdasági fejlettség nyugat-keleti dichotómiája, de a kreatív gazdaság növekvő térbeli koncentrációja miatt a tradicionális nyugat-keleti lejtőt egyre inkább a Budapesttől és a regionális centrumoktól való távolság váltja fel.
- 9) A kreatív gazdaság aktívan alakítja a földrajzi teret, a városok struktúráját és szövetét, ily módon átformálja a földrajzi hely szerepét és értelmezését. A kreatív gazdaság térformáló erejének köszönhetően a városfejlődés a mozaikos város kialakulásának az irányába mutat. A kelet-közép-európai és magyar városfejlődés aktuális stádiuma a mozaikos város.

Irodalom

- Aguilera, A.–Wenglenski, S.–Proulhac, L. 2009 Employment suburbanisation, reverse commuting and travel behaviour by residents of the central city in the Paris metropolitan area *Transportation Research Part A: Policy and Practice* 43. 7. 685–691.
- Ahrend, R. 2014 Urban Productivity and Governance, presentation at EUROCITIES Economic Development Forum, Brno, OECD Regional Economics–Governance Unit.
- Albertsen, N. 1988 Postmodernism, post–Fordism and critical social theory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 6. 339–365.
- Alias, N.A. 2013 ICT development for social and rural connectedness. New York, Springer.
- Alonso, W. 1964 Location and land use. Harvard University Press, Cambridge.
- Anas, A.–Arnott, R.–Small, K. A. 1998 Urban spatial structure. *Journal of Economic Literature*, 36. 1426–1464.
- Ashley, A. J. 2014 Negotiating risk in property–based arts economic development: Exploring the innovative but untimely development partnership between the Seattle Art Museum and Washington Mutual. *Cities*, 37. 92–103.
- Atkinson, R. 1996 The rise of the information–age metropolis. *The Futurist*, 30, 41.
- Audirac, I. 2005 Information technology and urban form: Challenges to smart growth. *International Regional Science Review*, 28. 119–145.
- Austin, P.–Gregorova, E. 2015 Urban Transition in Central Eastern Europe. *Regions Magazine*, 298. 1. 4–7.
- Backman, M.–Nilsson, P. 2016 The role of cultural heritage in attracting skilled individuals. *Journal of Cultural Economics*, 1–28.
- Bakıcı, T., Almirall, E.–Wareham, J. 2013 A Smart City Initiative: the Case of Barcelona. *Journal of the Knowledge Economy*, 42. 135–148. <http://dx.doi.org/10.1007/s13132-012-0084-9>.
- Banham, R. 1959 City as scrambled egg. *Cambridge Opinion*, 17. 18–23.
- Banister, D. 2005 Unsustainable Transport City Transport in the New Century Abingdon, Routledge.
- Banister, D. 2011 The trilogy of distance, speed and time. *Journal of Transport Geography*, 19. 4. 950–959.
- Barsi B. 2019 A boldogság mint az okos városok mérésének új, lehetséges módszere. *Területi Statisztika*, 59. 5. 555–574.
- Bathelt, H.–Malmberg, A.–Maskell, P. 2004 Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28. 1. 31–56.
- Berg, S.H.–Hassink, R. 2013. Evolutionary economic geography and creative industries: A critical literature review. In DRUID Academy. Rebuild/Aalborg.
- Bergmann, S. 2003 Industriedistrikte in der Provinz Pordenone–Netzwerkbildung von KMUs im peripheren Grenzraum. *Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung* 222. Universitaet Bayreuth, Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung. Bayreuth.
- Berki M. 2014 Az ipari területektől a barnamezőkig: A fordista termelés válsága és a dezindusztrializáció folyamata Nyugaton és Keleten. In: Berki M. – Halász L. (szerk.) (2014): A társadalom terei, a tér társadalma: Megújulás és fenntarthatóság a város- és térségfejlesztésben. Budapest, Art Webber. 245–263.
- Berki, M. – Süle, M. 2010 New possibilities of brownfield revitalization in Budapest: Creating loft apartments. In: Csapó, T. – Kocsis, Zs. (szerk.): A településföldrajz aktuális kérdései/Topical Issues in the Urban Geography: A településrendszer és a közoktatás néhány összefüggése. Szombathely, Savaria University Press. 115–124.
- Besley, T.–Peters, M.A. 2007 Academic Entrepreneurship and the Creative Economy. Conference Presentation. Philosophy of Education Society of Australasia

- Bianchini, F. 1993 Culture, conflict and cities: Issues and prospects for the '90s. In: Bianchini, F.–Parkinson, M. (eds.) *Cultural policy and urban regeneration: The west European experience 199–213* Manchester: Manchester University Press.
- Bičík, I.–Jeleček, L. 2009 Land use and landscape changes in Czechia during the period of transition 1990–2007. *Geografie*, 114. 4. 263–281.
- Bifulco, F.–Tregua, M.–Amitrano, C. C.–D'Auria, A. 2016 ICT and sustainability in smart cities management. *International Journal of Public Sector Management*, 29.132–147.
- Boix, R. Hervás–Oliver, J. L.–Miguel–Molina, D. 2015 Micro–geographies of creative industries clusters in Europe: From hot spots to assemblages. *Papers in Regional Science*, 94 4. 753–772.
- Boix, R. Lazzeretti, L. Capone, F. Propriis, de L.–Sanchez, D. 2013a The geography of creative industries in Europe: Comparing France, Great Britain, Italy and Spain. In: Lazzeretti, L. (ed.) *Creative industries and innovation in Europe: Concepts, measures and comparative case studies. Series: Regions and Cities*. New York: Routledge. 23–44.
- Boix, R.–Hervás–Oliver, J. L.–De Miguel–Molina, B. 2013b Micro–geographies of creative industries clusters in Europe: from hot spots to assemblages. *Regional integration: Europe, the Mediterranean and the world economy*. 53. ERSA Congress. 27–31. August 2013 Palermo. 42 p.
- Bole, D. 2011 Changes in employee commuting: a comparative analysis of employee commuting to major Slovenian employment centres from 2000 to 2009 *Acta Geographica Slovenica* 51. 1. 89–108.
- Bontje, M.–Kepsu, K. 2013 Creative knowledge strategies for polycentric city–regions. In: Musterd, S. and Kovács, Z. (eds.) *Place–making and policies for competitive cities*. Wiley–Blackwell, Oxford. 191–208.
- Bontje, M.–Musterd, S. 2009 Creative industries, creative class and competitiveness: Expert Opinions critically appraised. *Geoforum*, 40 5. 843–852.
- Bontje, M.–Musterd, S.–Kovács, Z.–Murie, A. 2011. Pathways Toward European Creative–Knowledge City–Regions. *Urban Geography*, 32. 1. 80–104.
- Boschma, R.A.–Martin, R. 2007 Editorial: Constructing an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 7. 5. 537–548.
- Bramham, P.–Spink, J. 2009 Leeds–Becoming the Postmodern City. In: Bramham, P. Wagg, S. [(eds.)]: *Sport, Leisure and Culture in the Postmodern City*. England, Achgate. 9–32.
- Brandenburger, A. M.–Nalebuff, B. J. 1996 *Coopetition*. Nueva York: Currency Doubleday.
- Brenner, N. 2004 *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood* Oxford: Oxford University Press.
- Brown, L. 1993 *The new shorter xxford English dictionary on historical principles*. Calrendon Press–Oxford University Press, Oxford–New York. 3801 p.
- Burger, M.J.–de Goei, B.–Van der Laan, L.–Huisman, F.J.M. 2011 Heterogeneous development of metropolitan spatial structure: Evidence from commuting patterns in English and Welsh city–regions 1981–2001. *Cities*, 28. 2. 160–170.
- Cairncross, F. 2001 *The death of distance: How the communications revolution is changing our lives*. Harvard Business Press.
- Camagni, R. (ed.) 1991 *Innovation Networks: Spatial Perspectives* London: Pinter.
- Camagni, R.–Capello, R. 2015 Second–rank city dynamics: Theoretical interpretations behind their growth potentials. *European Planning Studies*, 23 6. 1041–1053.
- Caragliu, A.–Del Bo, C.–Nijkamp, P. 2011 Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 182. 65–82. <http://dx.doi.org/10.1080/10630732.2011.601117>.
- Catungal, J.P.–Leslie, D.–Hü, Y. 2009. “Geography of Displacement in the Creative City. The Case of Liberty Village Toronto”, *Urban Studies*, 46. 5–6. 1095–1114.
- Caves R. 2003. Contracts between Art and Commerce. In: *The Journal of Economic Perspectives*, 17. 2. 73–84.

- CCM 2019 – The Cultural and Creative Cities Monitor – 2019 Edition. European Commission Joint Research Centre, Ispra. 120 p.
- Chaloupková, M.–Kunc, J.–Dvořák, Z. 2018 The creativity index growth rate in the Czech Republic: a spatial approach. *Geographia Technica*, 13.1. 30–40.
- Champion, T. 2001 Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization. In R. Paddison Ed.. *Handbook of urban studies* 143–161 London: Sage Publications.
- Chatterton, P. 2000 Will the real creative city please stand up? *City*, 4. 3. 390–397.
- Chen, C. F.–Chen, F. S. 2010 Experience quality, perceived value, satisfaction and behavioral intentions for heritage tourists. *Tourism Management*, 31. 1. 29–35. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2009.02.008>.
- Cheshire, P. 1995 A new phase of urban development in Western Europe? The evidence for the 1980s. *Urban Studies*, 32. 7. 1045–1063.
- Christopher, E.J.–Rogus, M.–Soot, S. 1995 Changes in the direction of urban travel for the Chicago area, 1970–1990. *Transportation Research Record*, 1477. 48–57.
- Ciuccarelli, P.–Lupi, G.–Simeone, L. 2014 Visualizing the data city: social media as a source of knowledge for urban planning and management. Springer Science–Business Media.
- Clark T. N. 2004 Introduction: taking entertainment seriously, in CLARK T. N. Ed. *The City as an Entertainment Machine*, 1–18. Elsevier, Amsterdam.
- Clarke, R. Y. 2013 Smart cities and the internet of everything: The foundation for delivering next-generation citizen services. No. #GI243955
- Clifton, N.–Cooke, P.–Høgni Kalsø, H. 2012 Towards a Reconciliation of the ‘Context-less’ with the ‘Space-less’? The Creative Class across Varieties of Capitalism: New Evidence from Sweden and the UK, *Regional Studies*. doi:10.1080/00343404.2012.665991
- Cohen, B. 2015 The 3 generations of smart cities–Inside the development of technology driven city. <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities>
- Cohen, J.–Paul, C. J. M. 2005 Agglomeration economies and industry location decisions, *Regional Science and Urban Economics*, 35. 3. 215–237.
- Cohen, G.–Nijkamp, P.– van Montfort, K. (2004) Modelling ICT perceptions and views of urban front liners, *Urban Studies*, 41. 13. pp. 2647–2667.
- Cole, D. B. 1987 Artists and urban redevelopment. *The Geographical Review*, 77. 4. 391–407.
- Comedia 1991 Making the Most of Glasgow’s Cultural Assets: The Creative City and its Cultural Economy: Final Report. Glasgow Development Agency, Glasgow.
- Comunian, R. 2011 Rethinking the Creative City: The Role of Complexity, Networks and Interactions in the Urban Creative Economy. *Urban Studies* 48. 6. 1157–1179.
- Couch, C. 1990 *Urban renewal: Theory and practice*. Macmillan Education, Basingstoke.
- Coyle, D. 1999 *The weightless world: strategies for managing the digital economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cunningham, S. D. 2002 From cultural to creative industries: Theory, industry and policy implications. *Media International Australia Incorporating Culture and Policy: Quarterly Journal of Media Research and Resources*, 102. 1. 54–65.
- Czirfusz, M. 2017 Creativity and culture in reproducing uneven development across Central and Eastern Europe. In: Lux G, Horváth Gy (eds.): *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. London; New York: Routledge. 106–119.
- D’Ovidio, M. 2016. *The creative city does not exist. Critical essays on the creative and cultural economy of cities*. Ledizioni LediPublishing, Milano. 164 p.
- Dadashpoor, H.–Yousefi Z. 2018 Centralization or decentralization? A review on the effects of information and communication technology on urban spatial structure. *Cities* 78. 194–205.
- Darchen, S. 2016 ‘Clusters’ or ‘communities’? Analysing the spatial agglomeration of video game companies in Australia. *Urban Geography*, 37. 2. 202–222.
- Da Silva Machado, F. 2017 Rural change in the context of globalization. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66. 1. 43–53.

- DCMS 1998 Creative industries mapping document, 1998. London: Department of Culture, Media, and Sport.
- DCMS 2001 „Creative Industries Mapping Document“. Letöltés ideje: 2012.03.27. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/338EFCBC-F706-4191-A1A4-CCB7EFF7EDAE/0/foreword.pdf>
- De Goei, B.–Burger, M.J.–Van Oort, F.G.–Kitson M. 2008 Testing the super-region. *Town and Country Planning*, 77. 11. 458–464.
- De Vaan, M.–Boschma, R.–Frenken, K. 2013 Clustering and firm performance in project-based industries: The case of the global video game industry, 1972–2007. *Journal of Economic Geography*, 13. 6. 965–991.
- Debord, G. 1957 Towards a Situationist international. In: Knabb, K. ed Situationist international anthology. Bureau of Public Secrets, Berkeley. 22–25.
- Deisburly, E.S.–Basu, S.R. 2010 The creative economy leading trade and innovation. United Nations Conference on trade and development. http://www.unece.org/ceci/ppt_presentations/2010/ic/basu.pdf Letöltve: 2020. április 10
- De Laurentis, C. 2006 Digital knowledge exploitation: ICT, memory institutions and innovation from cultural assets. *Journal of Technology Transfer*, 31. 1. 77–89.
- Desrochers P.–Leppälä S. 2011 Creative cities and regions: the case for local economic diversity, *Creativity and Innovation Management*, 20. 59–69.
- Diesenhaus, S. 1988. 4 January Bankers, artists unite in creation of Brickbottom. *The Boston Business Journal*, 18. Letöltve: Proquest.
- Dingsdale, A. 1999 Budapest's built environment in transition. *Geojournal*, 49. 1. 63–78.
- DISCE 2019 Measuring creative economies: Existing models and the DISCE approach. DISCE – Developing Inclusive and Sustainable Creative Economies Horizon2020 project. 15 p.
- Dobos K.–Kulcsár S.–Nagy P.–Sík A.–Szemerei S.–Vasváriné Menyhárt É. 2015 Smart City Tudásplatform–Metodikai javaslat. Lechner Tudásközpont, Budapest. 84 p.
- Donegan, M.–Lowe, N. 2008 Inequality in the creative city: Is there still a place for “old-fashioned” institutions? *Economic Development Quarterly*, 22. 1. 46–62.
- Dörny, S.–Rosol, M.–Thissen, F. 2016 The significance of creative industry policy narratives for Zurich's transformation toward a post-industrial city. *Cities*, 58. 137–142.
- Dövényi Z. 2009a A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, 87. 7–8. 748–762.
- Dövényi Z. 2009b „Város az, ami magát annak nevezi”: tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán. *Területi Statisztika*, 12. 1. 3–7.
- Dövényi Z.–Kocsis K.–Tóth J. 2011 Népesedési jellemzők. In: Kocsis K.–Schweitzer F. (szerk.) Magyarország térképekben. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet. 88–99.
- Dudek-Mańkowska, S.–Grochowski, M. 2019 From creative industries to the creative place brand: some reflections on city branding in Poland. *Place Branding and Public Diplomacy* 15274–287.
- Dusek T. 2018 Az okos városok komplex mutatószámainak egyes tartalmi és módszertani problémái. In: Kovács, G.–Völgyi, K. (szerk.) Üzleti vállalkozások, makro-és mikrokörnyezetük gazdálkodási és menedzsment sajátosságai c. kutatás tanulmányai. Győr, Magyarország: Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar. 1–3.
- Duvivier, C. Polèse, M.–Apparicio, P. 2017 The location of information technology-led new economy jobs in cities: Office parks or cool neighbourhoods? *Regional Studies*, 1–13.
- Eckert, D.–Murie, A.–Musterd, S. 2010 Pathways in Europe. In: Musterd, S.–Murie, A. eds Making Competitive Cities. Wiley–Blackwell, Chichester. 35–42.
- EEA (European Environment Agency) 2006 Urban sprawl in Europe: The ignored challenge. EEA Report 10/2006. European Environment Agency, Luxembourg.

- Egedy, T. 2012 The effects of global economic crisis in Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin*, 61. 2. 155–173.
- Egedy, T., von Streit, A., Bontje, M. 2013 Policies towards multi-layered cities and cluster development. In: Musterd, S., Kovács Z. (eds.) *Place-making and Policies for Competitive Cities*. Wiley–Blackwell, Chichester. 35–58.
- Egedy, T.–Kovács, Z. 2009 The capacity and potentials of Budapest to attract creative economy. *Hungarian Geographical Bulletin*, 58. 4. 281–294.
- Egedy, T.–Kovács, Z.–Kondor, A. Cs. 2017 Metropolitan region building and territorial development in Budapest: the role of national policies. *International Planning Studies*, 221. 14–29.
- Egedy, T. – Kovács, Z.–Szabó, B. 2014 A kreatív gazdaság helyzete Magyarországon a globális válság időszakában. In: *Turizmus és településmarketing tanulmánykötet*. BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapest. 17–26.
- Elissalde, B. 2004 Metropolisation. Hypergeo. http://www.hypergeo.eu/article.php3?id_article=257
- Elvery, J. A. 2010 City size and skill intensity. *Regional Science and Urban Economy*. 40. 6. 367–379.
- Enyedi Gy. 2010: Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 107–120.
- Enyedi, Gy. 1996 Urbanization under socialism. In: Andrusz, G.–Harloe, M.–Szelenyi, I. (eds.), *Cities after socialism: Urban and regional change and conflict in post-socialist societies* Oxford: Blackwell. 100–118.
- Enyedi, Gy. 1998a Transformation in Central European post-socialist cities. *Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences*, Pécs. 46 p.
- Enyedi, Gy. (ed) 1998b Social change and urban restructuring in Central Europe. *Akadémiai Kiadó*, Budapest. 287 p.
- Enyedi, Gy. 2011 A városnövekedés szakaszai – újragondolva. *Tér és Társadalom*, 25. 1. 5–19.
- Enyedi Gy. 2012 Városi világ. *Akadémiai Kiadó*, Budapest.
- Enyedi, Gy.–Szirmai, V. 1992 Budapest—a Central European capital. *Belhaven Press*, London.
- Ernst–Young 2015 Cultural times: The first global map of cultural and creative industries. [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-cultural-times-2015/\\$FILE/ey-cultural-times-2015.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-cultural-times-2015/$FILE/ey-cultural-times-2015.pdf)
- European Commission 2010 Green paper: Unlocking the potential of cultural and creative industries. *Bruxelles: European Commission*.
- European Environment Agency, Swiss Federal Office for the Environment 2016 Urban sprawl in Europe. Joint EEA–FOEN report. EEA Report No. 11/2016 Luxembourg Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Evans 2004 Cultural industry quarters: From pre-industrial to post-industrial production. In David Bell and Mark Jayne, (eds.) *City of quarters: Urban villages in the contemporary city*. Aldershot, Hants, Engl and; Burlington, VT: Ashgate.
- Evans, G. 2005 Measure for measure: evaluating the evidence of culture's contribution to regeneration. *Urban Studies*, 425. 959–983. <http://dx.doi.org/10.1080/00420980500107102>.
- Eysenck, H. J. 1996 The Measurement of Creativity. In: Boden, M.A. (ed.) *Dimensions of Creativity*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts. 208–209.
- Faludi, J. 2019 The paradigm of the creative class in regional and urban development revisited. An overview. *Corvinus Journal Of Sociology and Social Policy* 10.2. 167–188.
- Fazekas, M.–Lukács, P.A.–Tóth, I.J. 2015 The Political Economy of Grand Corruption in Public Procurement in the Construction Sector of Hungary, In: Mungiu–Pippidi, A. (ed.)

- Government Favouritism of Europe. The Anticorruption Report, Barbara Opladen, Berlin, Toronto: Budrich Publishers. 53–68.
- Fehér K. 2017 Okos város: trendtémák és koncepciók. Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat, 17. 4. 25–38.
- Fernández–Maldonado, A. M.–Romein, A.–Verkoren, O.–Parente Paula Pessoa, R. 2014 Polycentric structures in Latin American metropolitan areas: Identifying employment sub-centres. *Regional Studies*, 48. 1954–1971.
- Firmino, R. J.–Aurigi, A.–Camargo, A. R. 2006 Urban and technological developments why is it so hard to integrate ICTs into the planning agenda? Vienna: CORP 2006–Geomultimedia06.143–152.
- Flew, T.–Cunningham, S. 2010. Creative industries after the first decade of debate. In: *The Information Society*, 26. 2. 113–123.
- Florida, R. 2002 *The rise of the creative class: and how it is transforming work, leisure, community and everyday life*. New York, Basic Books.
- Florida, R. 2006 *The Flight of the Creative Class*. *Liberal Education*, 92. 3. 22–29.
- Florida, R. 2012 *The rise of the creative class, Revisited*. New York, Basic Books. 512 p.
- Florida, R. 2017 *The new urban crisis: how our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class – and what we can do about it*. New York, Basic Books. 352 p.
- Foord, J. 2009 Strategies for creative industries: An international review. *Creative Industries Journal*, 1 2. 91–113.
- Foster, P.–Borgatti, S. P.–Jones, C. 2011 Gatekeeper search and selection strategies: Relational and network governance in a cultural market. *Poetics*, 39. 4. 247–265.
- Freeman, C. 1997. The “National System of Innovation” in historical perspective. In: Archibugi, D. Michie, J. (eds.) *Technology, Globalisation and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge. 24–49.
- Friedmann, J. 2002 *The Prospect of Cities* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Frost–Kumpf, H. A. 1998 *Cultural districts: The arts as a strategy for revitalizing our cities*. Americans for the Arts.
- Gáková, Z.–Dijkstra, L. 2014 Labour mobility between the regions of the EU–27 and a comparison with the USA. *Regional Focus, Regional Policy*. Brussels, European Commission.
- Galloway S.–Dunlop S. 2007. A Critique of definitions of the Cultural and Creative Industries in Public Policy. In: *International Journal of Cultural Policy*, 13. 1. 17–31.
- Galster, G.–Hanson, R.–Ratcliffe, M. R.–Wolman, H.–Coleman, S.–Freihage, J. 2001 Wrestling sprawl to the ground: Defining and measuring an elusive concept. *Housing Policy Debate*, 12. 4. 681–717.
- Garcia–Ayllon, S. 2018 Urban transformations as indicators of economic change in post-communist Eastern Europe: Territorial diagnosis through five case studies. *Habitat International* 72. 29–37.
- García–Palomares, J.C. 2010: Urban sprawl and travel to work: the case of the metropolitan area of Madrid. *Journal of Transport Geography*, 18. 2. 197–213.
- Garnham, N. 1987 Concepts of culture: public policy in the cultural industries. *Cultural Studies* 1. 1–6.
- Garnham, N. 2005 From cultural to creative industries: An analysis of the implications of the “creative industries” approach to arts and media policy making in the United Kingdom. *International Journal of Cultural Policy*, 11 1. 15–29.
- Gaspar, J.–Glaeser, E. L. 1998 "Information Technology and the Future of Cities" *Journal of Urban Economics* 43. 1. 136–156.
- Gentile, M.–Tammaru, T.–van Kempen, R. 2012. Heteropolitization. Social and Spatial Change in Central and East European Cities. *Cities*, 29. 5. 291–299.

- Geyer, H.S. 2002 *International Handbook of Urban Systems* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Giffinger, R.–Fertner, Ch.–Kramar, H.–Kalasek, R.–Pichler–Milanović, N.–Meijers, E. 2007 *Smart cities–Ranking of European medium–sized cities*. Centre of Regional Science SRF University of Technology, Vienna; Department of Geography University of Ljubljana; Research Institute for Housing, Urban and Mobility Studies OTB Delft University of Technology. Vienna–Ljubljana, Delft. 28 p. http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf
- Gill, R.–Pratt, A. 2008 *In the social factory? Immaterial Labour, Precariousness and Cultural work*. *Theory, Culture and Society*, 25. 7–8. 1–30.
- Gillespie, A.–Williams, H. 1988 *Telecommunications and the reconstruction of regional comparative advantage*. *Environment and Planning A*, 20. 1311–1321.
- Glaeser E. L. 2011 *The Triumph of the City*. Penguin, New York, NY.
- Glaeser, E.L.–Gottlieb, J.D. 2006 *The Wealth of Cities: Agglomeration Economies and Spatial Equilibrium in the United States*. *Journal of Economic Literature* 2009, 47. 4. 983–1028.
- Glaeser, E.L.–Kolko, J.–Saiz, A. 2001 *Consumer city*. *Journal of Economic Geography*, 1. 1. 27–50.
- Golubchikov, O.–Badyina, A.–Makhrova, A. 2014 *The Hybrid Spatialities of Transition: Capitalism, Legacy and Uneven Urban Economic Restructuring*. *Urban Studies*, 514. 617–633.
- Gong, H.–Hassink, R. 2017 *Exploring the clustering of creative industries*. *European Planning Studies* 25. 4. 583–600.
- Gonzalez, S. 2011 *Bilbao and Barcelona ‘In Motion’ How Urban Regeneration ‘Models’ Travel and Mutate in the Global Flows of Policy Tourism*. *Urban Studies* 48. 7. 1397–1418.
- Gordon, P.–Richardson, H.W.–Jun, M. 1991 *Commuting paradox: Evidence from the top twenty*. *Journal of the American Planning Association*, 416. 416–420.
- Graham, S. 1998 *The end of geography or the explosion of place? Conceptualizing space, place and information technology*. *Progress in Human Geography*, 22. 165–185.
- Graham, S.–Marvin, S. 2000 *Urban planning and the technological future of cities*. In: JO Wheeler, J.O.–Aoyama, Y.–Warf, B. (eds.) *Cities in the Telecommunications Age*. Routledge, London. 71–96.
- Graham, S.–Marvin, S. 2002 *Telecommunications and the city: Electronic spaces, urban places*. Routledge.
- Greenberg, M. 2000: *Branding cities: a history of the Urban Lifestyle Magazine*. *Urban Affairs Review*, 36. 2. 228–263.
- Greene, S.–Pendall, R.–Scott. M.–Lei S. 2016 *Open cities: from economic exclusion to urban inclusion*. Washington DC, Urban Institute.
- Greenfield, A. 2013 *Against the smart city (The city is here for you to use)*. New York, Kindle Edition. 152 p.
- Greve, A. 2009 *Social Networks and Creativity: Combining Expertise in Complex Innovations* In: Rickards, T.–Runco, M.A.–Moger, S. (eds.) *The Routledge Companion to Creativity*. 132–144.
- Grodach, C. 2017 *Urban cultural policy and creative city making*. *Cities* 68. 82–91.
- Haase, A.–Kabisch, S.–Steinführer, A. –Bouzarovski, S. –Hall, R.–Ogden, P. 2010 *Emergent spaces of reurbanisation: exploring the demographic dimension of inner-city residential change in a European setting*. *Population Space and Place* 16. 443–463.
- Haase, D.–Nuissl, H. 2007 *Does urban sprawl drive changes in the water balance and policy? The case of Leipzig (Germany) 1870-2003*. *Landscape and Urban Planning*, 80. 1-2. 1–13.
- Haggett, P.–Chorley R.J. 1967 *Network Analysis in Geography*. Edward Arnold, London.
- Hall, P. 1998 *Cities in civilization: culture, innovation and urban order*. Weidenfeld–Nicolson, London. 1169 p.

- Hall, R. E.–Bowerman, B.–Braverman, J.–Taylor, J.–Todosow, H.–von Wimmersperg, U. 2000 The vision of a smart city. 2nd international life extension technology workshop 7 Paris. <http://ntl.bts.gov/lib/14000/14800/14834/DE2001773961.pdf>
- Hamilton, B.W. 1982 Wasteful commuting. *Journal of Political Economy*, 90. 1035–1058.
- Hamilton, F.E.I.–Andrews, K.D.–Pichler-Milanović, N. 2005 Transformation of cities in central and Eastern Europe: Towards globalization. United Nations University, Tokyo–New York–Paris. 539 p.
- Hamilton, F. E. I. 1979 Spatial structure in East European cities. In: French, R. A.– Hamilton, F. E. I. (eds.): *The socialist city: Spatial structure and urban policy* (pp. 195–262). Chichester: John Wiley.
- Hankiss E. 1999. Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról. Helikon universitas: eszmétörténet. Helikon, Budapest. 279 p.
- Hansen, H.K.–Niedomysl, T. 2009 Migration of the Creative Class: Evidence from Sweden. *Journal of Economic Geography*, 9. 2. 191–206.
- Harrison, C.–Eckman, B.–Hamilton, R.–Hartswick, P.–Kalagnanam, J.–Paraszczak, J.–Williams, P. 2010 Foundations for Smarter Cities. *IBM Journal of Research and Development*, 54. 1–16. <http://dx.doi.org/10.1147/JRD.2010.2048257>.
- Hartley, J. 2005 Creative Industries. In: Hartley, J. (ed.) *Creative Industries*. Blackwell Publishing, Carlton. 1–40.
- Harvey, D. 1989 *The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change*. Oxford: Blackwell.
- Hauptmann P.–Kamenický J.–Sýkora L. 2000. Changes in the spatial structure of Prague and Brno in the 1990s. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 35. 1. 61–76.
- Healey, P. 2007 *Urban Complexity and Spatial Strategies* New York: Routledge.
- Hesmondhalgh, D. 2007 *The Cultural Industries*. Sage, London, Los Angeles, New Delhi
- Hesmondhalgh, D. 2013 *The cultural industries* 3rd ed. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore–Washington DC: Sage.
- Hesmondhalgh, D.–Baker, S. 2010 “A very complicated version of freedom”: Conditions and experiences of creative labour in three cultural industries.
- Higgs, P.–Cunningham, S.–Bakhshi, H. 2008 *Beyond the creative industries: Mapping the creative economy*. London
- Hirt, S. 2007 Suburbanizing Sofia: Characteristics of post-socialist peri-urban change. *Urban Geography*, 28. 755–780.
- Hirt, S. 2013 Whatever happened to the postsocialist city? *Cities*, 32. 529–538.
- Horkheimer, M. and T. W. Adorno. 1977[1944]. “Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception.” In: Noerr, G.S. *Dialectic of Enlightenment*, London: Verso/NLB. 94–136.
- Horváth Gy. 2001 A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom*, 15. 2. 203–231.
- Horváthné Barsi B.–Lados, M. 2011 Smart cities tanulmány. MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr. 120 p.
- Howkins, J. 2001 *The creative economy: How people make money from ideas*. London: Penguin.
- Howkins, J. 2004 *Az alkotás gazdagít: Bátorítás kreatív embereknek*. HVG, Budapest.
- Hracs, B. J. 2015 Cultural intermediaries in the digital age: The case of independent musicians and managers in Toronto. *Regional Studies*, 49. 3. 461–475.
- Hutton T. A. 2004 The New Economy of the inner city. *Cities*, 21. 2. 89–108.
- Ianos, I.–Sirodoev, I.–Pascariu, G. 2016 Divergent patterns of built-up urban space growth following post-socialist changes. *Urban Studies*, 53. 3172–3188.
- IBM 2009 IBM offers smarter city assessment tool to help cities prepare for challenges and opportunities of unprecedented urbanization. <http://www-03.ibm.com/press/us/en/pressrelease/27791.wss>

- Iammarino, S.–McCann, P. 2013 *Multinationals and economic geography: location and technology, innovation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Illés S. 1995: A területi mobilitás volumenének változása. *Statisztikai Szemle*, 73. 7. 543–555.
- Inglehart, R. 2000 : *Culture and Democracy*. In: Harrison, L. E. Huntington, S. P. [(eds.)]: *Culture Matters: How Values Shape Human Progress* 80–97 New York, Basic Books.
- Iványi T.–Bíró–Szigeti Sz. 2016 Az okostelefon technológiák és a közösségi média szerepe a városmarketingben. In: Kulcsár, L.–Resperger, R. (szerk.): *Európa: Gazdaság és Kultúra. Tanulmánykötet*. Sopron, Nyugat–magyarországi Egyetem Kiadó. 556–567.
- Iványi, T.–Bíró–Szigeti, S. 2019 Smart City: Studying smartphone application functions with city marketing goals based on consumer behavior of generation Z in Hungary. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 271. 48–58.
- Jakobi, Á. 2013 Space and virtuality: New characteristics of inequalities in the information society and economy. *Review of Applied Socio–Economic Research*, 5. 4–14.
- Jameson, F. 1991 *Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism*. Durham NC: Duke University Press.
- Jancsics, D. 2013 Petty corruption in Central and Eastern Europe: The client's perspective. *Crime, Law and Social Change*, 603. 319–341.
- Jankó F. 2002 A hely szelleme, a településimage és településmarketing. *Tér és Társadalom*, 16. 4. 39–62.
- Jávor, I.–Jancsics, D. 2016 The role of power in organizational corruption: An empirical study. *Administration & Society*, 48. 5. 527–558.
- Jenks, M.–Kozak, D.–Takkanon, P. 2013 *World Cities and Urban Form: Fragmented, Polycentric, Sustainable?* Routledge. 374 p.
- Jorgenson, DW 2001 Information technology and the U.S. economy. *American Economic Review*, 91. 1. 1–32.
- Jürisson, V. 2007 : *The Creative Economy and Offside in Cultural Policy: An Economies in Transition Perspective*. Paper presented to the VII Annual Conference of Estonian Social Sciences, Tartu, 28.–29. November 2007.
- Kao, J. 1999 *Ötletgyár avagy a kreatív szervezet*. SHL Hungary Kft. Budapest.
- Kauko, T. 2012 *An Institutional Analysis of Property Development, Good Governance and Urban Sustainability*. *European Planning Studies*, 1–19.
- KEA European Affairs 2006 *The Economy of Culture in Europe*. <http://www.keanet.eu/ecoculture/studynew.pdf>
- Keeling, D. 1995 Transport and the World City Paradigm. In: Knox, P.L.–Taylor, P.J. (eds.) *World Cities in a World System*. Cambridge: Cambridge University Press. 115–131.
- Keynes, J. M. 1936 *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Palgrave Macmillan. London. 472 p.
- Kiss, E. 2002. Restructuring in the industrial areas of Budapest in the period of transition. *Urban Studies*, 39. 1. 69–84.
- Kloosterman, R.C.–Musterd, S. 2001 The polycentric urban region: Towards a research agenda. *Urban Studies*, 38. 4. 623–633.
- Kloudová, J.–Chwaszcz, O. 2013 The Evaluation of Creativity Effects on the Regional Development in the Czech Republic. *International Journal Of Mathematical Models and Methods. Applied Sciences*, 4. 7. 404–411.
- Kocsis K. (főszerk.) 2021 *Magyarország Nemzeti Atlasza: Társadalom*. Budapest, CSFK Földrajztudományi Intézet. p. 127. és p. 135.
- Kohlheb, N.–Kraussmann, F. 2009 Land use change, biomass production and HANPP: The case of Hungary 1961–2005. *Ecological Economics*, 69. 2. 292–300.
- Kok, H.–Kovács, Z. 1999 The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 142. 119–141.

- Komninos, N. 2006 The architecture of intelligent cities: Integrating human, collective and artificial intelligence to enhance knowledge and innovation. 2nd international conference on intelligent environments, 13–20.
- Kondepudi, S. N.–Ramanarayanan, V.–Jain, A.–Singh, G. N.–NK, N. A.–Kumar, R.–Menon, M. 2014 Smart sustainable cities: An analysis of definitions.
- Korcelli, P.–Korcelli-Olejniczak, E. 2015 Metropolitan transition in East-Central Europe. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 157. 29–49.
- Kovács K. 2019 Okos városok és az okos közszolgáltatás és városfejlesztés. Budapest, Magyarország : Nordex Nonprofit Kft.–Dialóg Campus Kiadó. 75 p.
- Kovács R. 2020 Az okos városkártyák, mint általános helyi azonosító eszközök személyiségi jogi és jogbiztonsági aspektusa. In: Homicskó, Á. O. (szerk.) A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken. Budapest, Magyarország : Károli Gáspár Református Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar. 141–158.
- Kovács Z. 2009 Kreatív gazdaság és városfejlődés: a magyarországi tapasztalatok. In: Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) A közép-és nagyvárosok településföldrajza. V. Településföldrajzi Konferencia, Savaria University Press, Szombathely, 61–71.
- Kovács, Z.–Douglas M. 2004 Hungary – from socialist ideology to market reality. In: Turkington R.–Van Kempen R.–Wassenberg F. (eds): High-rise Housing in Europe: Current Trends and Future Prospects, Housing and Urban Policy Studies 28. University Press, Delft. 231–248.
- Kovács, Z.–Wiessner, R.–Zischner, R. 2013 Beyond gentrification: Diversified neighbourhood upgrading in the inner city of Budapest *Geografie-Sbornik Ceske Geograficke Spolecnosti* 120. 2. 251–274.
- Kovács Z.–Egedy T.–Földi Z.–Keresztély K.–Szabó B. 2007 Budapest: From state socialism to global capitalism. Pathways to creative and knowledge-based regions. ACRE report 2.4. AMIDSt, Amsterdam. 132 p.
- Kovács Z.–Egedy T.–Szabó B. 2011 A kreatív gazdaság földrajzi jellemzői Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 25. 1. 42–62.
- Kovács, Z. – Farkas, J. – Egedy, T. – Kondor, A.Cs. – Szabó, B. – Lennert, J. – Baka, D. – Kohán, B. 2019 Urban sprawl and land conversion in post-socialist cities: The case of metropolitan Budapest. *Cities*, 92. 71–81.
- Kovács Z.–Sági Zs.–Dövényi Z. 2001 A gazdasági átalakulás földrajzi jellemzői a budapesti agglomerációban. *Földrajzi Értesítő*, 50. 1–4. 191–217.
- Kovács, Z.–Tosics, I. 2014 Urban sprawl on the Danube: the impacts of suburbanization in Budapest. In Stanilov, K.–Sýkora, L. (eds.) *Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Oxford: Wiley–Blackwell. 33–64.
- Kozina, J.–Clifton, N. 2019 City–region or urban–rural framework: what matter more in understanding the residential location of the creative class? *Acta geographica Slovenica*, 59. 1. 141–157.
- Kozina, K.–Bole, D. 2018 The impact of territorial policies on the distribution of the creative economy: tracking spatial patterns of innovation in Slovenia. *Hungarian Geographical Bulletin*, 67. 3
- Krätke, S. 2010 ‘Creative Cities’ and the Rise of the Dealer Class: A Critique of Richard Florida’s Approach to Urban Theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34. 4. 835–853.
- Krausz N.–Barsi Á. 2017 Elektronikus forgalmi engedélyre épülő térinformatikai elemzések az okos városban. In: Balázs, B szerk. *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában VIII. = Theory meets practice in GIS*. Debrecen, Magyarország : Debreceni Egyetemi Kiadó. 191–197.

- Kumar, K. 1995 From post-industrial to post-modern society: new theories of the contemporary world. Cambridge, Mass.: Blackwell Publishers.
- Kunzmann, K. 1996 Europe-Megalopolis or Themepark Europe? Scenarios for European Spatial Development, *International Planning Studies*, 12. 143–163.
- Lakatos, M.–Kapitány, G. 2016 A munkaerő napi mozgása ingázása és közlekedése Budapesten és a fővárosi agglomerációban, a népszámlálási adatok alapján. II. rész. *Területi Statisztika*, 56. 2. 209–239.
- Lakatos M.–Váradi R. 2009 A foglalkoztatottak napi ingázásának jelentősége a migrációs folyamatokban *Statisztikai Szemle* 87. 7-8. 763–794.
- Lambooy J.G. 2006. Innovative competitive cities as complex adaptive systems: An evolutionary economics approach. In: Kukliński A. Lusiński C. Pawłowski K. (eds.) *Warsaw Conference: Towards a new creative and innovative Europe*. Wyższa Szkoła Biznesu–National–Louis University, Nowy Sącz–Warszawa: 52–60.
- Landau E. 1976 A kreativitás pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest
- Landry, Ch. 2000: The creative city: A toolkit for urban innovators. Earthscan. London 300 p.
- Landry, C. 2008 The creative city: A toolkit for urban innovators (2nd edition) London, Sterling, Earthscan.
- Landry, Ch.–Bianchini, F. 1995 The creative city. Demos–Comedia. London. 31 p.
- Lang, R.–Knox, P.K. 2009 The new metropolis: Rethinking megalopolis. *Regional Studies* 43. 789–802.
- Lang, T. 2015 Socio-economic and Political Responses to Regional Polarisation and Socio-spatial Peripheralisation in Central and Eastern Europe: a research agenda. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64. 3. 171–185.
- Lash, S.–Urry, J. 1994 *Economies of signs and space*. London; Thous and Oaks Calif. Sage.
- Lassur, S.–Tafel-Viia, K.–Summatavet, K.–Terk, E. 2010 Intertwining of drivers in formation of new policy focus: case of creative industries in Tallinn. *Nordic Journal of Cultural Policy*, 1. 13. 59–86.
- Lawton, P.–Murphy, E.–Redmond, D. 2013 Residential preferences of the ‘creative class’? *Cities*, 31. 47–56.
- Lazzeretti, L.–Boix, R.–Capone, F. 2008 Do creative industries cluster? Mapping creative local production systems in Italy and Spain. *Industry and Innovation*, 15. 5. 549–567.
- Lazzeretti, L. (ed.) 2012 *Creative Industries and Innovation in Europe–Concepts, Measures and Comparative Case Studies*. Routledge, London.
- Lefebvre, H. 1974 *The production of space*. Blackwell, Oxford – Cambridge. 454 p.
- Le Galès, P. 2002 *European Cities: social conflicts and governance* Oxford: Oxford University Press.
- Le Goix, R. 2005 Gated communities: sprawl and social segregation in southern California. *Housing Studies*, 20. 323–343.
- Lee, J. H., Hancock, M. G.–Hu, M. C. 2014 Towards an effective framework for building smart cities: Lessons from Seoul and San Francisco. *Technological Forecasting and Social Change*, 89. 80–99.
- Lee, N. 2018 Inclusive growth in cities: A sympathetic critique. *Regional Studies*. <https://doi.org/10.1080/00343404.2018.1476753>.
- Lee, N. Sissons, P.–Jones, K. 2016 The geography of wage inequality in British cities. *Regional Studies*, 50. 10. 1714–1727.
- Lee, S. H.–Leem, Y. T.–Han, J. H. 2014 Impact of ubiquitous computing technologies on changing travel and land use patterns. *International Journal of Environmental Science and Technology: IJEST*. 11. 2337–2346.
- Leetmaa, K.–Tammaru, T. 2007 Suburbanization in countries in transition: destination of suburbanizers in the Tallinn metropolitan area. *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography*, 89. 2. 127–146.

- Leetmaa, K.–Tammaru, T.–Anniste, K. 2009 From priority-led to market-led suburbanization in a post-communist metropolis. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 1004. 436–453.
- Lengyel, B.–Varga, A. –Ságvári, B.–Jakobi, Á. 2013 Distance dead or alive Online Social Networks from a geography perspective. OSON Research Lab, Budapest. https://www.ibs-b.hu/data/downloads/2015/09/10/OSON_WP2_iWiWdistance.pdf
- Lengyel B.–Ságvári B. 2009 Kreatív foglalkozások és regionális tudásbázis: fogalmak, folyamatok és területi összefüggések. *Tér és Társadalom*, 23. 4. 1–26.
- Lepawsky, J.–Phan, Ch.–Greenwood, R. 2010. “Metropolis on the margins: talent attraction and retention to the St. John’s city–region”, *The Canadian Geographer*, 54. 3. 324–346.
- Leroy, S. 2000 Sémantiques de la métropolisation, *L'Espace géographique*, 291. 78–86.
- Ley, D. 2003 Artists, aestheticisation and the field of gentrification. *Urban Studies*, 40. 12. 2527–2544.
- Lichtenberger E.–Cséfalvay Z.–Paal M. 1995 Várospusztulás és –felújítás Budapesten. Az átmenet trendjei 2. Magyar Trendkutató Központ, Budapest.
- Liechfield, D. 1992 Urban regeneration for the 1990s. London Planning Advisory Committee, London.
- Lisowski, A.–Mantey, D.–Wilk, W. 2014 Lessons from Warsaw: The lack of coordinated planning and its impacts on urban sprawl. In: Stanilov, K.–Sýkora, L. (eds.), *Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Oxford: Wiley–Blackwell. 225–255
- Liu, C.Y.–Hu, F.Z.–Jeong, J. 2019 Towards inclusive urban development? New knowledge/creative economy and wage inequality in major Chinese cities. *Cities*
- Lloyd, R. 2006 Neo-bohemia: Art and commerce in the postindustrial city. London: Routledge.
- Lombardi, P.–Cooper, I. 2010 The challenge of the e-agora metrics, *International Journal of Sustainable Development*, 12. 2. 210–222.
- Lorenzen, M.–Andersen, K.V. 2009 Centrality and creativity: Does Richard Florida’s creative class offer new insight into urban hierarchy? *Economic Geography*, 85. 4. 363–390.
- Lorenzen, M.–Frederiksen, L. 2008 Why do cultural industries cluster? Localization, urbanization, products and projects. In P. N. Cooke–L. Lazzeretti (eds.) *Creative cities, cultural clusters and local economic development* 155–179 Cheltenham: Edward Elgar.
- Lukovich T. 2005 A kulturális gazdaság és Budapest–úton egy lehetséges jövőképhez. In: Enyedi Gy.–Keresztély K. (szerk.) *A magyar városok kulturális gazdagsága*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.
- Lütke–Daldrup E. 2004. Die perforierte Stadt. Eine Versuchsanordnung. *Bauwelt*, 24. 40–42.
- Madanipour, A. 2011 Knowledge economy and the city: Spaces of knowledge. New York.
- Maeng, D.–M.–Nedovic–Budic, Z. 2010 Relationship between ICT and urban form in knowledge-based development: Empirical analysis of Washington, DC metro region. *International Journal of Knowledge-Based Development*, 1. 97–117.
- Marek, L.–Campbell, M.–Bui, L. 2017 Shaking for innovation: The rebuilding of a smart city in a post disaster environment. *Cities*, 63. 41–50.
- Markusen, A. 2006 Urban development and the politics of a creative class: evidence from the case study of artists. *Environment and Planning A*, 38. 10. 1921–1940.
- Markusen, A.–Wassall, G.H.–Denatale, D.–Cohen, R. 2008 Defining the Creative Economy: Industry and Occupational Approaches. *Economic Development Quarterly*, 22. 1. 24–45.
- Marsal-Llacuna, M.–L., Colomer-Llinàs, J.–Meléndez-Frigola, J. 2015 Lessons in urban monitoring taken from sustainable and livable cities to better address the Smart Cities initiative. *Technological Forecasting and Social Change*, 90. 611–622. <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2014.01.012>.
- Martin, R.–Sunley, P. 1998 ‘Slow convergence? The new endogenous growth theory and regional development’, *Economic Geography*,

- Martin, R.–Sunley, P. 2006 Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6. 4. 395–437.
- Martin–Brelot, H.–Grossetti, M.–Eckert, D.–Gritsai, O.–Kovacs, Z. 2010 The spatial mobility of the ‘creative class’: A European perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34. 4. 854–870.
- Maskell, P.–Malmberg, A. 2007 Myopia, knowledge development and cluster evolution. *Journal of Economic Geography*, 7. 603–618.
- Mateos–Garcia, J.–Bakhshi, H. 2016 The geography of creativity in the UK; creative clusters, creative people and creative networks. London: Nesta.
- McCann, E. J. 2007 Inequality and politics in the creative city–region: questions of livability and state strategy, *International Journal of Urban and Regional Research*, 31. 1. 188–196.
- McCann, P.–Ortega–Argiles, R. 2016 Regional competitiveness, policy transfer and smart specialization. In: Huggins, R.–Thomson, P. eds *Handbook of regions and competitiveness: Contemporary theories and perspectives on economic development*. Edward Elgar, Cheltenham.
- McGranahan, D.–Wojan, T. 2007 Recasting the Creative Class to Examine Growth Processes in Rural and Urban Counties. *Regional Studies*, 41. 2. 197–216.
- McRobbie, A. 2002 Clubs to companies: notes on the decline of political culture in speeded up creative worlds. *Cultural Studies*, 16. 4. 516–531.
- McNulty, R. 1988 The economics of amenity. *Meanjin* 47. 4. 614–624.
- Mercer, C. 1991 *A Cultural Development Strategy–Towards a Cultural Policy for Brisbane*. Brisbane: Brisbane City Council.
- Meusburger, P. 1998 The spatial concentration of knowledge: some theoretical considerations. *Erdkunde* 54. 4. 352–364.
- Miège, B. 1979 ‘The Cultural Commodity’. *Media, Culture and Society* 1. 297–311.
- Miège, B. 1984 Postface à la 2è édition de *Capitalisme et industries culturelles*. In: Miège, B. (ed.) *L’information–communication, objet de connaissance*, Bruxelles: Éditions de Boeck Université. 71–84.
- Miles, M. 2005 Interruptions: testing the rhetoric of culturally led urban development, *Urban Studies*, 42. 5–6. 889–911.
- Miles, M. 2013 A post–creative city? *RCCS Annual Review. A Selection from the Portuguese Journal Revista Crítica de Ciências Sociais*. 5.
- Mitchell, W. J. 2007 Intelligent cities. *UOC Papers*. 5. 1100–1104 Letöltve: <http://www.uoc.edu/uocpapers/5/dt/eng/mitchell.pdf>
- Molnár Sz. 2016 Az okos város fejlesztésekhez kapcsolódó közösségi informatikai eszközök: társadalmi szoftver, online participáció, crowdsourcing. *Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat*, 16. 3. 101–112.
- Montalto, V.–Tacao Moura, C.J.–Langedijk, S.–Saisana, M. 2019 Culture counts: An empirical approach to measure the cultural and creative vitality of European cities. *Cities*, 89. 167–185.
- Montgomery, J. 2005 Beware ‘the creative class’: creativity and wealth creation revisited, *Local Economy*, 20. 4. 337–343.
- Morin, E. 1962 *L’Épître du temps 1 Nevrose*. Paris: Bernard Grasset.
- Morva A. 2019 Hogyan mérhető az okosvárosok teljesítménye?–Kulcsindikátor alapú Smart City mérési–értékelési modell: Közgáz diáktudós–Verseny, életmód, identitás. In: Juhász, Péter; Wimmer, Ágnes szerk. *Verseny, életmód, identitás*. Budapest, Magyarország: Budapesti Corvinus Egyetem. 81–98.
- Musil, J. 2005 City development in Central and Eastern Europe before 1990: Historical context and socialist legacies. In: Hamilton, F.E.I.–Andrews, K.D.–Pichler–Milanovic, N. 2005 *Transformation of cities in central and Eastern Europe: Towards globalization*. United Nations University, Tokyo–New York–Paris. 22–43.

- Musterd, S.–Bontje, M.–Chapain, C.–Kovács, Z.–Murie, A. 2007 Accomodating Creative Knowledge. A literature review from a European perspective. ACRE report 1. AMIDSt, University of Amsterdam, Amsterdam.
- Musterd, S.–Murie, A. (eds.) 2010 Making Competitive Cities. Oxford, Wiley.
- Nagy, E.–Nagy, G. 2010 Koncentráció és függőség–a magyar városhálózat az üzleti szolgáltatások térstruktúráiban Concentration and dependence–Hungarian settlement network in the spatial structures of business services In: Barta, Gy.–Beluszky, P.–Földi Zs.–Kovács, K. (szerk.) A területi kutatások csomópontjai. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 158–182.
- Nagy, E.–Nagy, G.–Dudás, G. 2017 The uneven transformation of consumption spaces and the rise of new marginalities in Hungary. *Regional Statistics*, 6. 2. 149–172.
- Nagy, H.–Kaposzta, J.–Varga–Nagy, A. 2018 Is ICT smartness possible development way for hungarian rural areas? *Engineering for Rural Development*, 17. 463–468.
- Nagy, Z.–Sebestyén Szép, T.–Szendi, D. 2019 Regional disparities in Hungarian Urban energy consumption–A link between smart cities and successful cities. *Geographia Technica*, 14. 1. 92–102.
- Nagy, Z.–Tóth, G.–Szendi, D. 2016 Opportunities for adaptation of the smart city concept–A regional approach.–Theory–Methodology–Practice? *Club of Economics in Miskolc* 12. Sepcial issue. 87–93.
- Nam, T.–Pardo, T. A. 2011 Conceptualizing smart city with dimensions of technology, people, and institutions. The proceedings of the 12th annual international conference on digital government research 282–291 <http://dx.doi.org/10.1145/2037556.2037602>
- Namysłak, B. 2014 Cooperation and Forming Networks of Creative Cities: Polish Experiences. *European Planning Studies*, 22. 11. 2411–2427.
- Nedućin, D.–Milena Krklješ, M.–Gajić, Z. 2019 Post–socialist context of culture–led urban regeneration–Case study of a street in Novi Sad, Serbia. *Cities*, 85. 72–82.
- Némediné Kollár K.–Káposzta J.–Péli L. 2017 Az okos városok területi jellemzőinek főbb mérési módszerei Magyarországon. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 27. 223. 57–65.
- Nemeslaki A. 2018 Okos városigazgatás. In: Sallai, Gy. (szerk.) *Az okos város Smart City Budapest, Magyarország, Dialóg Campus Kiadó.* 95–110.
- Nyikos Gy. 2018 Az okos város finanszírozása. In: Sallai, Gy. (szerk.) *Az okos város Smart City Budapest, Magyarország, Dialóg Campus Kiadó.*
- O'Connor, J. 2007 The cultural and creative industries: a review of the literature. *School of Performance and Cultural Industries, University of Leeds, Leeds*
- O'Connor, J. 2010 The cultural and creative industries: A literature review. *Series: Creativity, Culture and Education Series. Newcastle upon Tyne: Creativity, Culture and Education.*
- Okano H.–Samson D. 2010 Cultural urban branding and creative cities: a theoretical framework for promoting creativity in the public spaces, *Cities*, 27. 10–15.
- Orbók Á. 2018 Az okos város kiberbiztonsága. In: Sallai, Gy. (szerk.) *Az okos város Smart City Budapest, Magyarország : Dialóg Campus Kiadó.* 187–201.
- O'Sullivan, F. 2014 "The Pernicious Realities of 'Artwashing'". <http://www.citylab.com/housing/2014/06/the-pernicious-realities-of-artwashing/373289/>
- Østbye, S.–Moilanen, M.–Tervo, H.–Westerlund, O. 2018. "The creative class: do jobs follow people or do people follow jobs?", *Regional Studies*, 52. 6. 745–755.
- Oueslati, W.–Alvadines, S.–Garrod, G. (2015. Determinants of urban sprawl in European cities. *Urban Studies*, 52. 9. 1594–1614.
- Ouředníček, M. 2007 Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler, Series B: Human geography*, 89. 2. 111–126.

- Özsoy, A.–Aksoy, M.–Dursun, P.–Paker, N.–Erkök, F.–Uz Sönmez, F.–Uzer, E. 2006 Creativity in higher education: sub project creative universities and their creative city: regions, ITU Institutional Report on the EUA Creativity Project 2006–2007
- Pap Á. – Boros L. 2015 Épített örökség és helyi identitás – az érdekek és konfliktusok földrajzi vizsgálata budapesti mintaterületeken. In: Unger, J. –Pál-Molnár E. (szerk.): Geoszférák. Szeged: SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport. 2014. 109–131.
- Parkinson, M.–Hutchins, M.–Simmie, J.–Clark, G.–Verdonk, H. (eds.) 2004 Competitive European Cities: Where Do The Core Cities Stand? London: Office of the Deputy Prime Minister.
- Parr, J. B. 2002 Missing elements in the analysis of agglomeration economies. *International Regional Science Review*, 25. 2. 151–168.
- Peck, J. 2005 Struggling with the creative class. *International journal of Urban and Regional Research*, 29. 4. 740–770.
- Peck, J. 2012 Recreative city: Amsterdam, vehicular ideas and the adaptive spaces of creativity policy. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36. 3. 462–485.
- Perloff, H. S. 1979 Using the arts to improve life in the city. *Journal of Cultural Economics*, 3. 2. 1–21.
- Péter Zs.–Orosz D. 2019 A megyei jogú városok útja az okos várossá válás folyamatában különös tekintettel a térinformatikai eszközök használatára. In: Kőszegi, Irén Rita szerk. III. Gazdálkodás és Menedzsment Tudományos Konferencia: Versenyképesség és innováció. Kecskemét, Magyarország : Neumann János Egyetem Kertészeti és Vidékfejlesztési Kar. 673–679.
- Pfeiferová, Š.–Lux, M.–Dvořák, T.–Havlíková, J.–Mikeszová, M.–Sunega, P. (eds.) 2013 Housing and Social Care for the Elderly in Central Europe: WP3 Main Findings–HELPS project.
- Phelps, N.A.–Ozawa, T. 2003 Contrasts in agglomeration: proto–industrial, industrial and post–industrial forms compared. *Progress in Human Geography*, 27. 5. 583–604.
- Pichler-Milanović, N. 2004 Inter–urban transformations in Central and Eastern Europe. *Urbani Izziv*, 2. 4. 105–111.
- Pichler-Milanović, N. 2005 The Effects of Policies and Planning Regulation on Urban Sprawl in Slovenia and Ljubljana Urban Region. Potsdam, Germany: URBS PANDENS
- Pichler-Milanović, N. 2014 Confronting Suburbanization in Ljubljana: From “Urbanization of the Countryside” to Urban Sprawl. In: Stanilov, K.–Sýkora, L. (eds.) Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe. Oxford: Wiley–Blackwell. 65–96.
- Pichler-Milanović, N.–Gutry–Korycka, M.–Rink, D. 2008 Sprawl in the post–socialist city: The changing economic and institutional context of Central and Eastern European cities. In: Couch, C.–Leontidou, L.–Petschel–Held, G. (eds.) Urban sprawl in Europe: Landscapes, land use change and policy. Oxford: Blackwell. 102–135.
- Pintilii, R.–Peptenatu, D.–Ciobotaru, A.–M.–Toma, S.–G.–Grigore, A.–M.–Drăghici, C.–C.–Dobrea, R.–Simion, A.–Andronache, I.–Teodorescu, C.–Diaconu, D. 2017 Creative economies in Romania–spatial projections and trends. *Bulletin of Geography, Socio–economic Series*, 37. 95–108.
- Piña, W.H.A.–Martinez, C.I.P. 2014 Urban material flow analysis: An approach for Bogotá, Colombia *Ecological Indicators* 42. 32–42.
- Piore, M. J.–Sabel, C. F. 1984 The second industrial divide: possibilities for prosperity. New York: Basic Books.
- Pongrácz F. 2017 Okosvárosok és közbiztonság. In: Finszter, G; Sabjanics, I szerk. Biztonsági kihívások a 21. században. Budapest, Magyarország : Dialóg Campus Kiadó. 615–633.

- Ponzini, D.–Rossi, U. 2010 Becoming a creative city: The entrepreneurial mayor, network politics and the promise of an urban renaissance. *Urban Studies*, 47. 5. 1037–1057.
- Porter, M. 2000 Location, competition and economic development: local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*, 14. 1. 15–34.
- Portugali, J.–Meyer, H.–Stolk, E.–Tan, E. 2012 Complexity theories of cities have come of age: An overview with implications to urban planning and design. Springer Science–Business Media.
- Potts, J.–Cunningham, S. 2008 : Four models of the creative industries. *International Journal of Cultural Policy*, 14. 3. 233–247.
- Potts, J.–Cunningham, S. Hartley, J. Ormerod, P. 2008 : Social network markets: A new definition of the creative industries. *Journal of Cultural Economics*, 32. 167–185.
- Power, D.–Nielsen, T. 2010 Priority sector report: creative and cultural industries. The European cluster observatory. Stockholm, Centre for Strategy and Competitiveness at the Stockholm School of Economics.
- Power, D.–Scott, A.J. 2004 *Cultural Industries and the Production of Culture*. Taylor and Francis, Routledge. London–New York.
- Pratt, A. 1997 Guest editorial–Production values: from cultural industries to the governance of culture. *Environment and Planning*, 29. 11. 1911–1917.
- Pratt, A. C. 2010 Creative Cities: Tensions within and between Social, Cultural and Economic Development. A Critical Reading of the UK Experience. *City, Culture and Society*, 1. 1. 13–20.
- Pratt, A. C.–Jeffcutt, P. 2009 Creativity, innovation and the cultural economy: Snake oil for the twenty-first century? *Creativity, innovation and the cultural economy* 1–20.
- Pratt, A.C. 2008 Creative cities: the cultural industries and the creative class. *Geografiska annaler: Series B–Human geography*, 90. 2. 107–117.
- Pratt, A.C. 2011 The cultural contradictions of the creative city. *City, Culture and Society*, 2. 3. 123–130.
- Pratt, A.C.–Hutton, T.A. 2012 Reconceptualising the relationship between the creative economy and the city: Learning from the financial crisis. *Cities*, 33. 86–95.
- Preteceille, E. 2010 The fragile urban situation of cultural producers in Paris. *City, Culture and Society*, 1. 1. 21–26.
- Rab J.–Szemerey S. 2018 *Okos Város Fejlesztési Modell módszertani alapjai*. Lechner Nonprofit Kft. 89 p.
- Rachmawati, R. Rijanta, R.–Djunaedi, A. 2015 Location decentralization due to the use of information and communication technology: Empirical evidence from Yogyakarta, Indonesia. *Human Geographies*, 9. 5–15.
- Ramachandra, T. V.–Aithal, B. H.–Sreejith, K. 2015 GHG footprint of major cities in India *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 44. 473–495.
- Ravbar, M.–Bole, D.–Nared, J. 2005 Creative milieu and the role of geography in studying the competitiveness of cities: the case of Ljubljana. *Acta geographica Slovenica*, 4. 2. 7–34.
- Rechnitzer J.–Lengyel I. 2000 A városok versenyképességéről. In: Rechnitzer J.–Horváth Gy. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 130–152.
- Rickards, T.–Runco, M. A.–Moger, S. 2009 *The Routledge Companion to Creativity*. Routledge.
- Rittgasszer I. 2009 Kreatív kistérségek Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4. 27–44.
- Roberts, P.–Sykes, H. 2000 *Urban Regeneration. A Handbook*. SAGE Publications, London.
- Roose, A.–Kull, A.–Gauk, M.–Tali, T. 2013 Land use policy shocks in the postcommunist urban fringe: A case study of Estonia. *Land Use Policy*, 30. 1. 76–83.
- Ságvári B.–Dessewffy T. 2006 *A kreatív gazdaságról–Európa és Magyarország a kreatív korban*. Demos Magyarország, Budapest.

- Ságvári B.–Lengyel B. 2008 Kreatív atlasz: A magyarországi kreatív munkaerő területi és időbeli változásáról. Demos Magyarország, Budapest.
- Salamin, G. (ed.) 2015 Cities in action reflecting global economic challenges and technological trends with special reference to the smart city concept.–Hungarian Society for Urban Planning, Budapest. 152 p.
- Sallai Gy. 2019 Az okosváros–konceptió és az internettechnológia. Budapest, Magyarország. Dialóg Campus Kiadó–Nordex Kft. 102 p.
- Sallai, Gy. (szerk.) 2018 Az okos város Smart City Budapest, Magyarország, Dialóg Campus Kiadó. 250 p.
- Salomon, I. 1996 Telecommunications, cities and technological opportunism. *Annals of Regional Science*, 30. 75–90.
- Sasaki, M. 2010 Urban regeneration through cultural creativity and social inclusion: Rethinking creative city theory through a Japanese case study. *Cities* 27. 3–9.
- Sassen S. 2002 Cities, foreign policy and the global economy. European cities in a global era. http://www.mcrit.com/espon_scenarios/files/DOCUMENTS/european_cities.pdf 1. 4. 2005
- Sassen, S. 2000 Cities in a world economy. 2nd ed. Thous and Oaks Calif.: Pine Forge Press
- Sassen, S. 2001a Impacts of information technologies on urban economic and politics. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25. 2. 411–418.
- Sassen, S. 2001b The global city: New York, London. Tokyo: Princeton, Princeton University Press.
- Saunders, T.–Baeck, P. 2015 Rethinking Smart Cities from the Ground Up. Research report. London, UK: Nesta. https://www.nesta.org.uk/sites/default/files/rethinking_smart_cities_from_the_ground_up_2015.pdf
- Saxenian, A. 1994 Regional advantage: Culture and competition in Silicon valley and route 128. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Sawicky, D. 2003 Review of R. Florida, The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life. *APA Journal*, 1. 90–91.
- Schlesinger, P. 2017 The creative economy: invention of a global orthodoxy, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 30. 1. 73–90.
- Schmidt, S. 2011 Sprawl without growth in East Germany. *Urban Geography*, 32. 105–128.
- Schumpeter, J.A. 1942. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper, Collins, London.
- Scott, A. 1997 The cultural economy of cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 21. 323–339.
- Scott, A.J. 2000 The cultural economy of cities. *Essays on the geography of image-producing industries*. Sage, London.
- Scott, A.J. 2004 Cultural products industries and urban economic development: Prospects for growth and market contestation in global context. *Urban Affairs Review*, 39. 4. 461–490.
- Scott, A. J. 2006 Creative cities: Conceptual issues and policy questions. *Journal of Urban Affairs*, 28 1. 1–17.
- Scott, A. 2007 Capitalism and urbanization in a new key? The cognitive–cultural dimension. *Social Forces*, 85. 4. 1465–1482.
- Scott, A.J. 2014 Beyond the Creative City: Cognitive–Cultural Capitalism and the New Urbanism *Regional Studies*, 48. 4. 565–578.
- Scott, A. J.–Storper, M. 2014 The Nature of Cities: The Scope and Limits of Urban Theory. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39. 1. 1–15.
- Shaw, L. S. 2009 Transportation and land use. In: Kitchin, R.–Thrift, N. (eds.) *International encyclopedia of human geography*. Volume 11. Oxford: Elsevier. 470–475.

- Shi, L.–Wu, L.–Chi, G.–Liu, Y. 2016 Geographical impacts on social networks from perspectives of space and place: An empirical study using mobile phone data. *Journal of Geographical Systems*, 18. 359–376.
- Shmelev, S. E.–Shmeleva, I. a. 2009 Sustainable cities: Problems of integrated interdisciplinary research. *International Journal of Sustainable Development*, 12. 4. 4. <http://dx.doi.org/10.1504/IJSD.2009.027526>.
- Siemens 2014 Smart cities: Pioneers with great business potential. <http://www.siemens.com/innovation/en/home/pictures-of-the-future/energy-andefficiency/smart-grids-and-energy-storage-pioneers-with-great-business-potential.html>
- Slach, O.–Koutský, J.–Novotný, J.–Ženka, J. 2013 Creative industries in the Czech Republic: A spatial perspective. *Ekonomie a Management*, 16. 414–29.
- Slaev, A. D.–Nedović-Budić, Z. – Krunić, N.–Petrić, J. – Daskalova, D. 2018 Suburbanization and sprawl in post-socialist Belgrade and Sofia. *European Planning Studies*, 26. 7. 1389–1412.
- Smith N. 2002 New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. *Antipode*, 34. 427–450.
- Smith, A.–Timár, J. 2010 Uneven Transformations: Space, Economy and Society 20 Years after the Collapse of State Socialism. *European Urban and Regional Studies* 17. 2. 115–125.
- Sohn, J. Kim, T. J.–Geoffrey, J. D. H. 2002 Information technology impacts on urban spatial structure in the Chicago region. *Geographical Analysis*, 34. 313–329.
- Soja, E. W. 1989 *Postmodern Geographies. The reassertion of space in critical social theory*. Verso. London–New York.
- Soja, E. W. 1996 *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Wiley-Blackwell, Oxford. 348 p.
- Soja, E. W. 2000 *Postmetropolis: critical studies of cities and regions*. Blackwell, Malden.
- Soja, E.W.–Scott, A.J. 1986 Los Angeles: capital of the twentieth century. *Environment and Planning D: Society and Space*, 4. 3. 249–254.
- Sovacool, B. K.–Brown, M. A. 2010 Twelve metropolitan carbon footprints: A preliminary comparative global assessment *Energy Policy*, 38. 9. 4856–4869.
- Stanilov, K.–Hirt, S. 2014 Sprawling Sofia: Postsocialist suburban growth in the Bulgarian capital. In: Stanilov K.–Sýkora, L. (eds.), *Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Oxford: Wiley–Blackwell. 163–191.
- Stanilov, K.–Sýkora, L. (eds.) 2014 *Confronting suburbanization: urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Oxford: Wiley–Blackwell.
- Stanilov, K.–Sýkora, L. 2012 Planning markets, and patterns of residential growth in metropolitan Prague. *Journal of Architectural and Planning Research*, 294. 278–291.
- Stevenson, D. 2003 *Cities and urban cultures*. Maidenhead: Open University Press.
- Stevenson, D. 2014 *Cities of culture: A global perspective*. Abington and New York: Routledge.
- Storper M.–Scott A. J. 2009 Rethinking human capital, creativity and urban growth, *Journal of Economic Geography*, 9. 147–167.
- Strykiewicz, T.–Męczyński, M.–Stachowiak, K. 2014. Role of creative industries in the post-socialist urban transformation. *Quaestiones Geographicae*, 33. 2. 19–35.
- Sýkora, L. 1999. Changes in the Internal Spatial Structure of Post-Communist Prague. *GeoJournal*, 49. 1. 79–89.
- Sýkora, L. 2009 Post-Socialist Cities. In: Kitchin, R.–Thrift, N. (eds.) *International Encyclopedia of Human Geography*. Volume 8. Oxford: Elsevier. 387–395.
- Sýkora, L. 2014 Growing gap or catching up? What kind of city and society? Presentation at “MRI 25 years” www.mri.hu. Charles University in Prague, Nov 2014.

- Sýkora, L.–Bouzarovski, S. 2012 Multiple transformations: Conceptualising the post-communist urban transition. *Urban Studies*, 49. 43–60.
- Sýkora, L. 1998 Commercial Property Development: Budapest, Prague and Warsaw. In: Enyedi, Gy. (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, Budapest: Akadémiai Kiadó. 109–136.
- Szabó E. 2002 Problémamegoldás és kreatív gondolkodás. Euroqualitas Kiadó, Sopron.
- Szabó, T.–Szabó, B.–Kovács, Z. 2014 Polycentric urban development in post-socialist context: the case of the Budapest Metropolitan Region. *Hungarian Geographical Bulletin*, 633. 287–301.
- Szalai Á. 2020 Az okosváros-koncepció kritikai földrajzi vizsgálata–elméleti háttér és lehetséges kutatási irányok. *Tér És Társadalom*, 34. 2. 88–107.
- Szelényi, I. 1996. Cities under Socialism–and After. In: Andrusz, G.–Harloe, M.–Szelényi, I. (eds.) *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford, Blackwell Publishers. 286–317.
- Szemző, H.–Tosics, I. 2005 Hungary. In: van Kempen, R.–Vermeulen, M.–A. Baan (eds.) *Urban Issues and Urban Policies in the New EU Countries*. London: Ashgate. 37–60.
- Szendi D. 2017 Okos városok hatékonyságának mérhetősége: Hazai és nemzetközi kitekintés In: Veresné, Somosi Mariann; Lipták, Katalin szerk. „Mérleg és Kihívások” X. Nemzetközi Tudományos Konferencia = „Balance and Challenges” X. International Scientific Conference, Konferenciakiadvány. A közgazdászképzés elindításának 30. évfordulója alkalmából. Miskolc–Egyetemváros, Magyarország, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. 482–495.
- Szendi D.–Nagy Z.–Sebestyén Szép T. 2020 Mérhető-e az okos városok teljesítménye?–Esettanulmány a 2004 után csatlakozott EU-tagállamok fővárosairól. *Területi Statisztika*, 60. 2. 249–271.
- Szigeti, C.–Kovács, Z.–Egedy, T.–Szabó, B. 2019 Az ingázásból származó ökológiai lábnyom csökkentésének lehetőségei a közösségi gazdaság révén a budapesti városrégióban *Közlekedéstudományi Szemle*, 69. 2. pp. 58–74.
- Szirmai, V. 2016a The Main Characteristics of East–Central European Urbanisation Processes. In: Szirmai, V. ed “Artificial Towns” in the 21st Century Social Polarisation in the New Town Regions of East–Central Europe Institute for Sociology Centre for Social Sciences. Hungarian Academy of Sciences Budapest. 47–54.
- Szirmai, V. 2016b Social–Spatial Mechanisms and Urban Changes in Hungary. In: Szirmai, V. ed “Artificial Towns” in the 21st Century Social Polarisation in the New Town Regions of East–Central Europe Institute for Sociology Centre for Social Sciences. Hungarian Academy of Sciences Budapest. 55–64.
- Tafel–Viia, K.–Terk, E.–Lassur, S.–Viia, A. 2015 Creative industries in the capital cities of the Baltic States: Are there innovations in urban policy? *Moravian Geographical Reports*, 23. 4. 47–58
- Tammaru, T.–Leetmaa, K.–Silm, S.–Ahas, R., 2009 Temporal and Spatial Dynamics of the New Residential Areas around Tallinn. *European Planning Studies*, 173. 423–439.
- Taubenböck, H.–Gerten, C.–Rusche, K.–Siedentop, S.–Wurm, M. 2019 Patterns of Eastern European urbanisation in the mirror of Western trends–Convergent, unique or hybrid? *Urban Analytics and City Science*, 46. 7. 1206–1225.
- Throsby, C. 2001 *Economics and culture: essays on the geography of image-producing industries*. York: Cambridge University Press.
- Throsby, D. 2008 Modelling the cultural industries. *International Journal of Cultural Policy*, 14. 3. 217–232.
- Timár J. 1980 Az ingázásról. *Valóság*, 23. 7. 49–57.
- Timár, J. 2006 Az agglomerálódástól a szuburbanizációig: „tértermelés” a poszt-szocialista Magyarországon From agglomeration to suburbanization: production of space in the post–

- socialist Hungary In: Csapó, T.–Kocsis, Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Eds: Szombathely, Savaria University Press, 35–51.
- Tomić-Koludrović, I.–Petrić, M. 2005 Creative Industries in Transition: Towards a Creative Economy. In: Švob–Dokić, N. (ed.) *The Emerging Creative Industries in Southeastern Europe*. Zagreb, Institute for International Relations. 7–24.
- Tosics, I. 2005a City development in Central and Eastern Europe since 1990: The impacts of internal forces. In: Hamilton, F.E.I.–andrews, K.D.–Pichler–Milanovic, N. 2005 *Transformation of cities in central and Eastern Europe: Towards globalization*. United Nations University, Tokio–New York–Paris. 44–78.
- Tosics, I. 2005b Post–Socialist Budapest. The Invasion of Market Forces and the Response of Public Leadership. In *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe. Towards Globalization*. (eds.) Hamilton, F.E.I. Dimitrowska andrews, K. and Pichler–Milanovic, N. Tokyo: United Nations University Press, 248–280.
- Townsend, A. M. 2001 The internet and the rise of the new network cities, 1969–1999. *Environment and Planning, B, Planning–Design*, 28. 39–58.
- Tranos, E. 2013 *The geography of the internet: Cities, regions and internet infrastructure in Europe*. Edward Elgar Publishing.
- Tranos, E.–Nijkamp, P. 2013 The death of distance revisited: Cyber–place, physical and relational proximities. *Journal of Regional Science*, 53. 855.
- Treuhaft, S. 2016 All–in cities: Building an equitable economy from the ground up. PolicyLink.
- Turok, I. 2003 Cities, clusters and creative industries: The case of film and television in Scotland. *European Planning Studies*, 11 5. 549–565.
- UNCTAD 2008 Creative Economy–the Challenge of Assessing the Creative Economy–towards informed policy–making.–http://unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf
- UNCTAD 2010 Creative Economy: A Feasible Development Option. http://unctad.org/es/Docs/ditctab20103_en.pdf accessed 17th January 2013.
- UNESCO 2006 Understanding Creative Industries, Cultural Statistics for Public Policy Making. Paris.
- UNESCO 2013 Creative economy report. 2013 Special Edition. Widening local development pathways. <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf>
- UN-Habitat 2016 New urban agenda. New York, United Nations.
- United Nations 2008 Creative Economy Report. http://unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf
- United Nations 2010 Creative Economy Report. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20103_en.pdf
- Václavík, T.–Rogan, J. 2009 Identifying trends in land use/land cover changes in the context of post-socialist transformation in Central Europe: A case study of the greater Olomouc Region, Czech Republic. *GIScience & Remote Sensing*, 46. 1. 54–76.
- van Geenhuizen, M. S.–Nijkamp, P. 2007 Cities and footlooseness: In search of place-bound companies and effective location policies, *Environment–Planning C*, 25. 5. 692–708.
- Van Ommeren, J.–Van der Straaten, W. 2005 Identification of 'Wasteful Commuting' using Search Theory September 22. 2005 Tinbergen Institute Discussion Paper No. TI 05–088/3. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=825464> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.825464>
- Vanolo, A. 2008 The image of the creative city: Some reflections on urban branding in Turin. *Cities*, 25. 370–382.
- Vanolo, A. 2017. *City branding: The ghostly politics of representation in globalising cities*. London: Routledge.
- Varga Á.–Tózsá I. 2017 A térinformatika alkalmazási lehetőségei az okos várossá fejlődés megvalósulásában. *Új Magyar Közigazgatás*, 10. 3. 33–47.

- Varró, K., Bunders, D.J. 2019 Bringing back the national to the study of globally circulating policy ideas: 'Actually existing smart urbanism' in Hungary and the Netherlands. *European Urban and Regional Studies*. (in Press)
- Vas Zs.–Lengyel I.–Szakálné Kanó I. 2015 Regionális klaszterek és agglomerációs előnyök: feldolgozóipar a magyar városrégiókban. *Tér és Társadalom*, 29. 3. 49–71.
- Vivant, E. 2009 How underground culture is changing Paris. *Urban Research and Practices*, 2, 1. 36–52.
- Wang, J.–Oakes, T.–Yang, Y. (eds.) 2016 *Making Cultural Cities in Asia: Mobility, assemblage, and the politics of aspirational urbanism*. London: Routledge.
- Wang, J.–Zhang, L. 2019 The centripetal and centrifugal forces at work: mobility of the creative workforce. In: Kong, L.–Dois, A. D. (eds.) *Geographies of Creativity*. London: Edward Elgar.
- Węclawowicz, G. 2016 Urban Development in Poland, from the Socialist City to the Post-Socialist and Neoliberal City. In: Szirmai, V. (ed.) "Artificial Towns" in the 21st Century Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe Institute for Sociology Centre for Social Sciences. Hungarian Academy of Sciences Budapest. 65–82.
- Wenting, R. 2008 Spin-off dynamics and the spatial formation of the fashion design industry, 1858–2005. *Journal of Economic Geography*, 8 5. 593–614.
- Wüß, A. 2014 *After the Smart City: Global ambitions and urban policymaking in Philadelphia*. Philadelphia: Temple University.
- Wolff, M. 2018 Understanding the role of centralization processes for cities—Evidence from a spatial perspective of urban Europe 1990–2010. *Cities* 75. 20–29.
- Yáñez, C. J. N. 2013 Do 'creative cities' have a dark side? Cultural scenes and socioeconomic status in Barcelona and Madrid 1991–2001 *Cities*, 35. 213–220.
- Yeh, H. 2017 The effects of successful ICT-based smart city services: From citizens' perspectives. *Government Information Quarterly*, 34. 556–565.
- Yigitcanlar, T.–Kamruzzaman, M.–Buys, L.–Ioppolo, G.–Sabatini–Marques, J.–Moreira da Costa, E.–Yun, J. J. 2018 Understanding 'smart cities': Intertwining development drivers with desired outcomes in a multidimensional framework. *Cities*, 81. 145–160.
- Zandiatashbar, A. 2019 Transit, walkability, and economic development in the 21st century: Explorations from the U.S. specialized high-tech zones, pivotal industries, and innovative small businesses. The University of Texas at Arlington.
- Zhang, T. Sun, B.–Li, W. 2017 The economic performance of urban structure: From the perspective of Polycentricity and Monocentricity. *Cities*, 68. 18–24.
- Zhang, X.–Zhou, L.–Wu, Y.–Skitmore, M.–Deng, Z. 2015 Resolving the conflicts of sustainable world heritage landscapes in cities: Fully open or limited access for visitors? *Habitat International* 46. 91–100. <http://dx.doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.11.004>.
- Zhao, P. 2017 An 'unceasing war' on land development on the urban fringe of Beijing: A case study of gated informal housing communities. *Cities*, 60. 139–146.
- Zlatar, J. 2014 Zagreb. City profile. *Cities*, 39. 144–155.
- Zukin, S. 1982 *Loft living: Culture and capital in urban change*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Zukin, S. 1995. *The Cultures of Cities*, Cambridge, Blackwell.

Mellékletek

1. melléklet A szocialista és posztszocialista város összehasonlítása

	Szocialista város	Posztszocialista város
Ideológia	Egalitárius társadalom, életfeltételek területi kiegyenlítése	Rétegzett társadalom Társadalom egyenlőtlenségek Életkörülmények differenciálódása
	A kommunista párt dominanciája	Többpártrendszer
	A városok modernizálása nehézipar erőltetett fejlesztésével	Deindusztrializáció Tercier szektor előretörése
	Központosított tervgazdaság Feldolgozó ipar előnyben részesítése	Piacgazdaság (neoliberális gazdaságpolitika) Külföldi működőtőke Szupranacionális intézmények
	Az állami tulajdon túlsúlya	Magántulajdon dominanciája
	Méretgazdaságosság, agglomerálódás	Hatékonyság és választék
	Korlátozott lakáspiac, lakás mint juttatás	Szabad lakáspiac, a lakás mint áru
Általános elvek, folyamatok és kormányzás	Várostervezés a centralizált gazdaság része Helyi önkormányzás hiánya	Az önkormányzatiság és a várostervezés visszaállítása
	Állami tulajdon dominanciája A termelés, területhasználat és magánbérlet-szektor teljes kontrollja	Privatizáció, többféle tulajdonosi forma
	Állami nagyvállalatok Minimális, erősen korlátozott magánszektor	A KKV szektor jelentőségének növekedése Magánszektor dominanciája
	Állami lakásépítés Kis méretű, egységes lakások Lakónegyed elve érvényesül	Állami lakásépítés visszaesése Magánbefektetők szerepe Változatos lakáspiaci struktúra Gated communities
	A lakáelosztás állami kontrollja	Privatizáció és restitúció a lakáspiacon és a földpiacon
	Alacsony lakbérek, bérlők kvázi-tulajdonjoga	Bérlők jogainak csökkenése, emelkedő lakbérek és lakhatási költségek
	Régi (belvárosi) lakásállomány elhanyagolása	Régi lakásállomány felújítása, városrehabilitáció
Város	Kompakt város Viszonylag homogén funkciók Minimális szuburbanizáció	Kompakt város Kisebbségi homogenitás Gyors szuburbanizáció
	Belvárosban szolgáltató és lakófunkció Szerény tercier funkciók a város peremén	Szolgáltató területek gyors növekedése, CBD bővülése, specializáció, bevásárlóközpontok, bevásárló utcák
	Nagy, túlméretezett ipari területek Extenzív zöldterületek	Ipari területek leromlása, baranövezetek, új ipari területek, ipari parkok a város peremén
	Belvárosi idős lakásállomány leromlása	Dzsentrifikáció, városrehabilitáció, városregeneráció
	Nagy lakótelepek építése (hiányzó szociális infrastruktúrával)	Csökkenő lakásépítés Luxus iránti kereslet megjelenése a városrégióban
	Lakáshiány	Lakáshiány, állami lakásépítés megszűnése
	Vidék-város vándorlás	Város-vidék vándorlás (szuburbanizáció)

Forrás: Strykiewicz et al. 2014, p. 26. alapján

2. melléklet A kreatív iparágak csoportosítása különböző modellek szerint

Egyesült Királyság DCMS modellje	Szimbolikus szöveg modell	Koncentrikus körök modellje	WIPO szerzői jogi modell	Howkins modellje
Reklámipar Építészet Művészeti és antik piac Kézművesipar Formatervezés Divatipar Film- és videoipar Zeneipar Előadó művészetek Könyvkiadás Szoftveripar Televízió és rádió Számítógépes és videójátékok	Kulturális magiparágak Reklámipar Filmipar Internet Zeneipar Könyvkiadás Televízió és rádió Számítógépes- és videójátékok Perifériális kulturális iparágak Kreatív művészetek Fogyasztói elektronika Divatipar Szoftveripar Sport	Kreatív magművészetek Irodalom Zene Előadó művészetek Vizuális művészetek Más kreatív magművészetek Film Múzeumok és könyvtárak Bővebben értelmezett kulturális iparágak Kulturális örökségi szolgáltatások Könyvkiadás Hangrögzítés Televízió és rádió Számítógépes és videójátékok Kapcsolódó iparágak Reklámipar Építészet Formatervezés Divatipar	Magiparágak Reklámipar Társadalmi megbízás Film- és videoipar Zeneipar Előadó művészetek Könyvkiadás Szoftveripar Televízió és rádió Vizuális- és grafikus művészetek Egymástól függő iparágak Fogyasztó elektronika Hangszergyártás Újság Fénymásolók és fényképező gépek Nyomtatványok és űrlapok Kapcsolódó iparágak Építészet Ruházat, cipőipar Formatervezés Divatipar Háztartási termékek Játékipar	Reklám Építészet Képzőművészet Iparművészet Formatervezés Divat Film Zene Előadóművészet Könyv-és lapkiadás Kutatás-fejlesztés Szoftver Játékok (videójátékok nélkül) Rádiózás és televíziózás Videójátékok

Forrás: United Nations 2010 Creative Economy Report és Howkins (2004) alapján saját szerkesztés

3. melléklet A kreatív ipar klaszteresedésében szerepet játszó hajtóerők

Hajtóerő	Elemei	Jellemzői
Agglomerációs gazdaság	Lokalizáció	A termelés egy bizonyos helyén való koncentrálódás externáliát jelent az összetelepülő cégek számára (termelési és tranzakciós költségek csökkentése, a termelési tényezők hatékonyságának növelése), Hozzáférs a helyi specializált beszállítókhoz és fogyasztókhoz, nagy és specializált munkaerő Helyi tudás spilloverek
	Urbanizáció	A kreatív ipar koncentrálódása a városokban A nagyvárosok kedvezőbb feltételeket kínálnak a kreatívok számára A helyhez való hozzáférés helyett a hely minősége kerül előtérbe
Spin-off tevékenységek	Egyetemi spin-offok	Spin-offok alakítása, mint az egyetemek tevékenységének piacosítása, kommercializációja Egyetemi spin-offok koncentrálódása az egyetemek közelében
	Társasági spin-offok	A társasági spin-offok koncentrálódása az anyaintézmény közelében a helyi rutinok és előnyök kihasználására Nincs szükség agglomerálódásra a klaszterképződéshez
Intézményi környezet	Formális intézmények	A klaszterek működése magán- és közintézmények együttes részvételét igényeli Az intézményi keretfeltételek befolyásolhatják a klaszterek területi megjelenést, mintázatát
	Informális intézmények	A közösség értékei és normái meghatározók a klaszterek kialakulásában Az IKT fejlődésével a decentralizáció lép előtérbe

Forrás: Gong–Hassink 2017; 589. 591. p.

4. melléklet A kreatív városok fejlődésének dinamikája a 20.000 főnél népesebb városokban

A vizsgálat során az egyszerű rangsorszám módszerét alkalmaztam. Három rangértéket vettem figyelembe: a kreatív vállalkozások helyi részesedését (1. rangérték), a kreatív cégek foglalkoztatottjainak részesedését az összes foglalkoztatottakon belül (2. rangérték), valamint a kreatív cégek árbevételeinek részesedését az összes helyi árbevételen belül (3. rangérték). A három mutató alapján a vizsgált 61 települést fordított sorrendbe állítottam (első helyen a legrosszabb értéket mutató várossal), majd a három mutató rangértékeit minden városra összeadtam. Így a legmagasabb összesített rangértéket elérő városok esetében volt a kreatív gazdaság relatív súlya a legnagyobb. A kutatásban az összesített rangértékek segítségével vizsgáltam a városok relatív pozíciójának változásait és mozgását 1999 és 2015 között. A dinamika trendje alapján a városokat öt csoportba soroltam (éllovasok: a városok a vizsgált időszakban mindvégig a ranglisták elején szerepeltek; feltörekvők: a városok pozíciója a ranglistán folyamatosan és/vagy jelentősen javult; stagnálók: a városok pozíciója a ranglistán nem változott vagy jelentősen ingadozott; lecsúszók: a városok pozíciója a ranglistán folyamatosan és/vagy jelentősen romlott; sereghajtók: a városok a vizsgált időszakban mindvégig a ranglisták végén szerepeltek).

Éllovasok	Feltörekvők	Stagnálók, ingadozók	Lecsúszók	Sereghajtók
Budapest Debrecen Érd Pécs Szeged Székesfehérvár Szentendre Szolnok Vác Veszprém	Cegléd Eger Esztergom Gyál Gyöngyös Gyula Hajdúszoboszló Hatvan Hódmezővásárhely Karcag Keszthely Kiskunhalas Nagykanizsa Sopron Szentés Várpalota Vecsés	Dombóvár Dunakeszi Gödöllő Nyíregyháza Tata Tatabánya	Baja Békéscsaba Budaörs Dunaújváros Győr Hajdúböszörmény Kaposvár Kazincbarcika Kecskemét Kiskunfélegyháza Komló Miskolc Nagykőrös Pápa Salgótarján Szekszárd Szigetszentmiklós Szombathely Zalaegerszeg	Ajka Békés Jászberény Makó Mosonmagyaróvár Orosháza Ózd Siófok Törökszentmiklós

5. melléklet

A makroszintű elemzések integrált eredményei – A budapesti agglomerációba érkezés fő motiváló tényezői

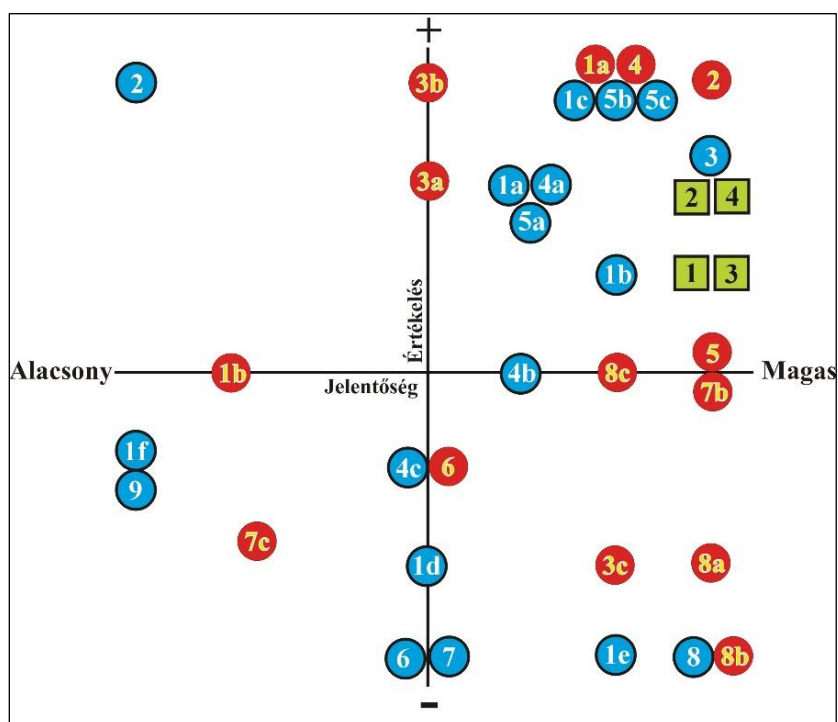
Célcsoport	Ágazat	Kemény tényezők		Puha tényezők		Személyes tényezők	
		Vonzó	Megtartó	Vonzó	Megtartó	Vonzó	Megtartó
Munkavállalók	kreatív ipar	Munka					
	tudásintenzív ipar	Oktatás, tanulmányok					
Munkaadók/menedzserek	kreatív ipar	Piac nagysága Lakáspiac nagysága, képzett munkaerő Oktatás, tanulmányok		Informális kapcsolatok Szolgáltatások minősége és elérhetősége			
	tudásintenzív ipar						
Nemzetközi migránsok	kreatív ipar	Munka és álláslehetőségek		Korábbi pozitív tapasztalatok és benyomások		Partnerét követte	
	tudásintenzív ipar	Oktatás					Házasság, család

6. melléklet

A mikroszintű elemzések integrált eredményei – A budapesti agglomeráción belüli mozgást és letelepedést befolyásoló tényezők

Célcsoport	Ágazat	Kemény tényezők		Puha tényezők		Személyes tényezők	
		Vonzó	Megtartó	Vonzó	Megtartó	Vonzó	Megtartó
Munkavállalók	kreatív ipar	Lakás ára Lakás mérete Tömegközlekedés közelsége		Lakókörnyezet minősége Lakókörnyezet minősége és légköre Munkahely közelsége Személyes (köz)biztonság Hozzáférés kereskedelmi létesítményekhez			Itt született Családja itt él
	tudásintenzív ipar						
Munkaadók/menedzserek	kreatív ipar	Iroda ára, bérleti díja, mérete és infrastruktúrája Elérhetőség Közlekedési útvonalak Közösségi közlekedés	Támogatások, juttatások		Magas presztízsű környezet	Lakóhely	Család és barátok
	tudásintenzív ipar			Csendes és nyugodt környezet			
Nemzetközi migránsok	kreatív ipar			Lakónegyedek minősége			Házasság, család
	tudásintenzív ipar						

7. melléklet A kreatív osztály földrajzi helyválasztását befolyásoló tényezők a budapesti agglomerációban

Tényezők listája:

●	Kemény tényezők	●	Puha tényezők	■	Személyes tényezők
1	Elérhetőség	1	Környezet minősége	1	Itt született
1a	A városrégió elérhetősége	1a	Földrajz, hely	2	Családi okok
1b	Nemzetközi elérhetőség	1b	A város imázsa	3	Partnerét követte
2	Foglalkoztatás	1c	Kulturális miliő	4	Szociális network
3	Munkahelyi feltételek	1d	Nyelv, nyelvi akadályok		
3a	Iroda infrastruktúrája	1e	Környezetszennyezés, zaj		
3b	Munkakörülmények	1f	Zöldterületek		
3c	Szerződés típusa, fizetés	2	Építészet		
4	Oktatás, egyetemek	3	Lakókörnyezet		
5	Közlekedés, közösségi közlekedés	4	Munkakörnyezet		
6	Szociális infrastruktúra	4a	Időbeosztás rugalmassága		
7	Lakáshelyzet	4b	Vonzó környezet		
7a	Lakásállomány	4c	Hálózatok, klaszterképződés		
7b	Lakásárak, hozzáférhetőség	5	Életminőség		
7c	Szociális- és bérlakásszektor	5a	Mindennapi élet		
8	Életkörülmények	5b	Kultúra, szabadidő, sport és szórakozás		
8a	Megélhetési költségek, rezsi	5c	Szolgáltatások, kereskedelem, üzletek, gasztronómia		
8b	Adórendszer	6	Tolerancia, nyitottság		
8c	Támogatások, juttatások	7	Társadalmi kohézió, egyenlőség		
		8	Politikai kultúra, ügyintézés		
		9	Stratégiai gondolkodás, együttműködés		

Fotógyűjtemény

A fotódokumentáció saját felvételeket tartalmaz.

1. fotó Grapisoft Park - a tudásintenzív klaszter egyik markáns példája Budapesten

2. fotó Kereskedelmi és lakossági szuburbanizáció az M1-M7 autópálya mentén Budaörsön

3. fotó Luxusvilla átminősített mezőgazdasági területen Budajenőn

4. fotó Illegális hulladéklerakás a háttérben engedély nélküli beépítéssel Pomáz határában

5. fotó Vegyes funkciójú új városrész felépítése a pesti oldalon – a Corvin Projekt

6. fotó Az Óbudai Gázgyár rekonstruált és felújított épületei

7. fotó A Közraktárak felhívított és modernizált épületei – a Bálna

8. fotó Városrehabilitáció a Gözsdu Udvarban

9. Romkocsmakultúra Budapesten – a Szimpla kert a Kazinczy utcában

10. fotó Street art (festett tűzfal) a budapesti bulinegyedben

11. fotó Klaszteresedés a Graphisoft Parkban

12. fotó Az Infopark tudásintenzív klasztere a budai oldalon

13. fotó Barnamezős rehabilitáció és a kreatív gazdaság összekapcsolódása a Dorottya Udvarban

14. fotó A budaörsi Terrapark irodakomplexum részlete Budaörsön

15. fotó Az első és egyben egyik legsikeresebb városrehabilitációs akcióterület – Középső-Ferencváros

